

Аграрний
інформаційний
науково-виробничий
журнал

Колектив нагороджено
Почесною грамотою
Кабінету Міністрів України

АГРОІНКОМ

№ 1—4'2009

<http://www.iae.kiev.ua>

ЗАСНОВНИК:

Міжнародний аграрно-промисловий
інвестиційний концерн
«Агропромінвест-інтернешл»

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ

Лобас М.Г., д.е.н., чл.-кор. УААН

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Галушко В.П., д.е.н., проф., чл.-кор. УААН
Гладій М.В., д.е.н., проф., акад. УААН
Дем'яненко М.Я., д.е.н., проф., акад. УААН
Заїнчковський А.О., д.е.н., проф.
Зіновчук В.В., д.е.н., проф.
Зубець М.В., д.с-г.н., проф., акад. УААН
Коденська М.Ю., д.е.н., проф.
Кравчук В.І., д.т.н.
Лінник М.К., д.т.н., проф., акад. УААН
Луценко Ю.О., д.е.н., проф., академік УААН
Мельник Ю.Ф., к.с-г.н., чл.-кор. УААН
Мельничук Д.О., д.біол.н., проф., акад. НАНУ
Мессель-Веселяк В.Я., д.е.н., проф., акад. УААН
Россоха В.В., к.е.н., с.н.с.
Саблук П.Т., д.е.н., проф., акад. УААН
Сайко В.Ф., д.с-г.н., проф., акад. УААН
Ситник В.П., д.е.н., проф., акад. УААН
Федоров М.М., д.е.н., проф.
Шпичак О.М., д.е.н., проф., акад. УААН
Юрчишин В.В., д.е.н., проф., акад. УААН
Петриков О.В., д.е.н., проф. акад. РАСГН
Ушачов І.Г., д.е.н., проф., акад. РАСГН

Відповідальний за формування,
редагування і видання журналу
к.е.н., с.н.с. В.В.Россоха
тел. (044) 259-89-63; e-mail: rossokha@ukr.net

Матеріали підготовлено
МАППК «Агропромінвест-інтернешл»

Відповідальність за точність викладених у публікаціях фактів
несе автор, а за зміст рекламних матеріалів — рекламодавець

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 2358 від 20.01.97 р.

Передплатний індекс 12479

Періодичність видання: щомісяця

Верстка: Михайлошин Г.В.

Друк журналу: СПД Трубак І.М.
Свідоцтво про державну реєстрацію № 22491
від 19.06.2003 р. тел. (067) 509-82-17.

Підписано до друку 06.04.2009. Формат 60x84 1/8.
Папір офсет. Друк офсет. Фіз. друк. арк. 8.
Умов. друк. арк. 7,44. Наклад 1000. Зам. 9-251

ЗАТ «ВПОЛ»,
03151, Київ-151, вул. Волинська, 60

© НВАТ «АгроІнКом», 2009

науково-практичне видання

ЗМІСТ

**Підсумки діяльності української академії аграрних наук
за 2008 рік та завдання на перспективу.** Звітна доповідь
Президента Академії, академіка УААН **М.В. Зубця**
на Загальних зборах УААН 15 квітня 2009 р. 3

Лобас М.Г. Міжнародні організації: роль, класифікація,
функції. 12

РИНОК ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ

Гончаренко О.В. Експорт основних зернових культур 15

Тивончук Я.О. Формування та розвиток ринку молока
і молокопродуктів у країнах Європейського союзу
в контексті спільної аграрної політики ЄС і кон'юнктури
світового ринку 17

Ничик А.В. Теоретико-методологічні засади формування
ринку ветеринарного обслуговування 20

Николаєва В.П. Цінова політика підприємств
харчової промисловості 25

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

Дієсперов В.С. Інтенсивність виробництва в південному
регіоні України 28

Бойко В.І. Відтворення м'ясних ресурсів в контексті
стратегії розвитку АПК України 32

Ткачук В.І., Кравчук Н.І. Сучасний стан та проблеми
формування конкурентоспроможної продукції льонарства ... 36

Самойленко А.Г. Перспективи виробництва біоетанолу
в Україні 44

Костецький Я.І. Екологічні проблеми розвитку АПК
Тернопільської області 47

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

Росоха В.В. Методологія та її роль в сучасних економічних дослідженнях	50
Марченко В.М. Потенціал синергізму злиття та поглинання підприємств	55

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Кваша С.М. Витрати та собівартість сільськогосподарської продукції в регулюванні економічних відносин сільськогосподарських підприємств	60
Аннотації	61
Resume	61

УВАГА!

ЖУРНАЛ «АГРОІНКОМ» МОЖНА ПРИДБАТИ

через передоплатне агентство «ІДЕЯ».
адреса: ТОВ «НВП «Ідея»,
м. Донецьк, вул. Артема, 84, 83055
Тел./факс: (062) 381-09-32,
тел. (062) 304-20-22
e-mail: info@idea.donetsk.ua

або через київську філію:
м. Київ, вул. Борисоглібська, 16-В, офіс. № 2
тел. (044) 417-87-67
e-mail: irina@idea.kiev.ua

або через бібліотеку ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН
м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, 03127,
тел. (044) 527-87-68, (044) 527-84-43

Адреса редакції:

08162, Київська обл., Києво-Святошинський район
сmt. Чабани, вул. Машинобудівників, 1-А, кім. 100
Тел. (044) 526-71-94, 522-55-99, факс (044) 526-00-13.
<http://www.iae.kiev.ua>
e-mail: anvk@promindustria.kiev.ua
Р/рахунок № 26006300048724 в АКБ «Форум», м. Київ
МФО 322948, Ідентифікаційний код 1869407573

ПІДСУМКИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК ЗА 2008 РІК ТА ЗАВДАННЯ НА ПЕРСПЕКТИВУ

*Звітна доповідь Президента Академії, академіка УААН М.В. Зубця
на Загальних зборах УААН 15 квітня 2009 р.*

Упродовж 2008 р. 71 науковий колектив установ Академії працював за 46 науково-технічними програмами УААН, узгодженими з основними положеннями Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р. та завданнями на 2008 р., визначеними Урядом пріоритетними для Мінагрополітики України.

У результаті виконання близько 2,5 тис. наукових проєктів було завершено 639 фундаментальних і більше 800 прикладних наукових розробок. На виконання зазначених наукових робіт було заплановано фінансування УААН із загального фонду Державного бюджету в обсязі 401,8 млн грн, фактично профінансовано 397,3 млн грн, або 98,8 % до плану асигнувань, що на 89,2 млн грн більше проти 2007 р.

Згідно зі Статутом УААН у періодах між Загальними зборами Академії керівництво її діяльністю здійснювала Президія. Минулого року на 18 засіданнях Президії Академії і 12 засіданнях бюро Президії розглядали питання, спрямовані на наукове забезпечення виробництва та формування державної політики розвитку аграрного виробництва.

Для ефективного використання бюджетного фінансування, спрямованого на виконання науково-технічних програм УААН, державних цільових програм та збільшення надходжень власних коштів до спеціального фонду, Президія протягом звітного періоду 6 разів розглядала питання щодо поліпшення господарсько-фінансової діяльності, було розроблено і затверджено невідкладні заходи з цього питання.

За результатами обговорення розглянутих питань Президія затвердила науково-технічну програму УААН «Агрокосмос» (Моніторинг агроресурсів, прогнозування їх стану для забезпечення конкурентоспроможності АПК та продовольчої безпеки України) на 2009 і наступні роки.

За рішенням Президії готують до перевидання методичні рекомендації «Наукові основи агропромислового виробництва для Степу, Лісостепу, Полісся і західного регіону України». Затверджено 4 нормативно-регламентуючі документи щодо кадрової політики в системі Академії.

Із 120 питань з регулювання господарської діяльності установ Академії 43 питання стосувались організації та упорядкування спільної виробничої та іншої господарської діяльності наукових установ

УААН і їхніх дослідних господарств. 19 наукових установ Академії виявили бажання залучити додатково інвестиції та позабюджетні кошти. Частину об'єктів соціальної сфери 10 установ передано в комунальну власність на баланс місцевих рад.

У 2008 р. уперше було заслухано 2 наукові доповіді молодих учених на засіданнях бюро Президії Академії. Сподіваємось, що такі заслуховування стануть традиційними.

Підведено підсумки атестації та конкурсу молодих учених — стипендіатів Кабінету Міністрів України. Висунуто наукові праці і роботи на здобуття щорічної премії Президента України для молодих учених та наукових працівників на здобуття 2-річних і довічних державних стипендій видатним діячам науки. Відзначено наукові й виробничі досягнення колективів науково-дослідних установ та окремих учених.

У 2008 р. рішенням Президії призначено 25 нових керівників науково-дослідних установ Академії та переукладено контракти з 5-ма.

Наукові установи Відділення землеробства, меліорації та агроєкології працювали над виконанням 6 НТП УААН, у результаті отримано ряд важливих розробок фундаментального і прикладного значення.

Зокрема ННЦ «Інститут землеробства УААН» розроблено моделі оптимізації структури землекористування сільськогосподарських підприємств, які істотно поліпшують екологічну ситуацію ерозійно-небезпечних агроландшафтів та забезпечують зростання ефективності сільськогосподарського виробництва. За участі учених Інституту та регіональних центрів наукового забезпечення агропромислового виробництва УААН і фахівців Міністерства аграрної політики України підготовлено «Методичні рекомендації щодо оптимального співвідношення сільськогосподарських культур у сівознах різних ґрунтово-кліматичних зон України».

Базуючись на результатах проведених досліджень з напрямку охорони і відтворення родючості ґрунтів розроблено ряд нормативних актів, які визначають перспективу розвитку галузі. Скажімо, ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського» підготовлено «Сучасну концепцію хімічної меліорації кислих і солонцевих ґрунтів», «Концепцію охорони ґрунтів від

ерозії», «Концепцію хімізації землеробської галузі в Україні на період до 2015 року» тощо.

Науковцями Інституту гідротехніки і меліорації розроблено комплекс технологій та технічних засобів мікрозрошення плодових, ягідних, овочевих культур та винограду. Застосування мікрозрошення забезпечує рівень врожайності, який у 2–5 разів перевищує урожайність за традиційних способів поливу та забезпечує значну економію води й електроенергії. Завдяки високій продуктивності та якості продукції окупність витрат вирощування овочевих культур в умовах мікрозрошення становить 1 рік, плодово-ягідних та винограду — 2–3 роки після вступу насаджень у товарне плодоношення. Науковці Інституту гідротехніки і меліорації оперативної відреагували на прояви водної стихії у Прикарпатті в липні 2008 р. Ними виконано гідрологічну оцінку цього катастрофічного паводка, розроблено структуру моніторингу руслових процесів, виконано в співдружності з іншими науковими установами наукове обґрунтування «Схеми комплексного проти-паводкового захисту басейнів річок Дністер, Прут і Сірет». На основі цієї схеми розроблено Державну цільову програму комплексного проти-паводкового захисту в басейнах цих річок, затверджену постановою Кабінету Міністрів України. На замовлення Севастопольської міської держадміністрації Інститут розробив проект берегоукріплення давнього городища Національного заповідника «Херсонес Таврійський», який, як відомо, внесено у перелік пам'яток світової культури ЮНЕСКО.

Для поліпшення умов розвитку рослин Інститутом сільськогосподарської мікробіології на основі колекційних штамів корисних мікроорганізмів розроблено низку біопрепаратів, застосування яких дає змогу підвищити врожайність сільськогосподарських культур на 15–25 %. Економічний ефект від їх застосування становить до 300 грн/га для зернових і до 4000 грн/га — овочевих культур.

Розроблено науково-методичні основи створення спеціальних сировинних зон для отримання високоякісної і безпечної сільськогосподарської продукції, у тому числі дитячого і дієтичного харчування. Під керівництвом академіка О. І. Фурдичка розроблено «Порядок надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини для дитячого і дієтичного харчування», який затверджено постановою Кабінету Міністрів України. На виконання цієї постанови наказом Мінагрополітики України Інститут агроєкології визнано установою, яка здійснює аналіз матеріалів та підготовку агроєкологічного обґрунтування на відповідність сільськогосподарських угідь статусу сировинної зони. Зазначену роботу Інститут провів для більше, ніж 100 підприємств Київської,

Полтавської, Черкаської, Вінницької та Житомирської областей.

Позитивно сприймаючи діяльність наукових установ Відділення з цього напрямку аграрної науки, необхідно висловити побажання щодо інтенсифікації нових напрямів досліджень, спрямованих на припинення деградації ґрунтів, нарощування умісту в них гумусу, зокрема з використанням рослинних решток та сидератів, стабілізації агроєкологічних систем. На жаль, я змушений констатувати, що скоротились певною мірою наукові дослідження стосовно безпечного виробництва сільськогосподарської продукції та проживання населення в умовах радіаційного забруднення унаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Це упущення необхідно терміново виправити.

Наукові установи Відділення рослинництва працювали над виконанням 17 науково-технічних програм УААН. За результатами досліджень з фундаментальних основ селекції та насінництва вченими Селекційно-генетичного інституту виявлено нові форми зернових культур з різною чутливістю до фотоперіоду, яровизаційною потребою та підвищеною стійкістю до основних грибкових хвороб. Ці форми передано для використання у практичній селекції.

Використовуючи біотехнологічні методи, група науковців під керівництвом академіка П. В. Кондратенка розробила технологію прискореного розмноження базових безвірусних клонів малини, суниці, агрусу, підщеп груші та інших культур. Зазначена технологія забезпечує збільшення виходу стандартного садивного матеріалу на 30 % і підвищення урожайності плодових і ягідних культур — 25–30 %.

У ННЦ «Інститут виноградарства і виноробства ім. В. Є. Таїрова» розроблено методіку діагностики вірусу коротковузля винограду з використанням полімеразної ланцюгової реакції, рекомендовану для застосування у виробництві сертифікованого садивного матеріалу в розсадниках України.

Виконавцями НТП «Генетичні ресурси рослин» залучено до колекції більше 6000 нових зразків генофонду різних культур, у тому числі близько 4000 іноземного походження. На основі біохімічних маркерів ідентифіковано близько 500 зразків рослин, половину з яких передано селекціонерам. У національне сховище насіння при Інституті рослинництва ім. В. Я. Юр'єва закладено на зберігання більше 4000 зразків.

Занесено до Державного реєстру 177 сортів і гібридів рослин, 170 — передано на державне сорто-випробування. Нині в Державному реєстрі сортів рослин України налічується 3075 сортів і гібридів української селекції, що становить 69 % усіх за-

реєстрованих, з них 2495 сортів, або 54 % створено в установах Академії. Домінуючу частку сортів ми маємо з озимих зернових культур — 86 %, круп'яних — 95, луб'яних — 92, плодово-ягідних і винограду — 97, ефіроолійних, хмелю, лікарських культур — 100 %.

Серед нових сортів вирізняється сорт озимої пшениці Селекційно-генетичного інституту — Національного центру насіннезнавства та сортовивчення Лебідка одеська з урожайністю зерна понад 100 ц/га та адаптовані до умов органічного землеробства сорти озимої пшениці Княгиня Ольга та Ластівка одеська (автори: академік М. А. Литвиненко і В. М. Бабаянц), які мають підвищену стійкість до хвороб і потенціал урожайності більше 90 ц/га. Харківські селекціонери створили гібрид жита Апогей з урожайністю зерна на рівні 90 ц/га, стійкістю до проростання зерна в колосі і високою зимостійкістю.

На позитивну оцінку заслуговують здобутки селекціонерів Інституту луб'яних культур, які створили безнаркотичні сорти конопель, зареєстровані в Європейському Союзі та Канаді. З 3-х сортів цієї культури, що вирощують у Канаді, 2 — українські, які висівають на площі понад 30 тис. га.

Поліпшується співпраця селекціонерів з переробною галуззю. Наприклад, за попередніми результатами вивчення в умовах Хмельницької області 40 сортів пивоварних ячменів вітчизняної та зарубіжної селекції, Науково-виробничою асоціацією «Нива-Оболонь» встановлено, що за 40 пивоварними показниками кращими є сорти Селекційно-генетичного інституту Святогор (перше місце), Всесвіт та Водограй.

На похвалу також заслуговують окремі здобутки селекціонерів Донецького, Буковинського інститутів агропромислового виробництва, Білоцерківської дослідної станції Інституту цукрових буряків та інших установ.

У 2008 р. одержано перші позитивні результати з виконання завдань НТП «Біосировина».

Оцінюючи загалом позитивно успіхи селекціонерів, слід зазначити, що попри неодноразові зауваження Президії Академії, залишається відкритим питання щодо оптимізації кількості зареєстрованих сортів чи гібридів і оцінювання роботи селекціонера не за їх кількістю, а обсягом прибавки врожаю, яку вони забезпечують, якістю зерна і в кінцевому підсумку за величиною площ, які вони займають. У нас зареєстровано 160 сортів пшениці. Скажіть, як за такої умови ефективно організувати насінництво цієї культури, а тим паче, як можна вести заготівлю зерна за сортовими якісними ознаками?

Окремого розгляду потребує питання щодо поліпшення організації селекційної роботи з урахуванням кадрового забезпечення наукових установ, їх матеріально-технічної бази і результативності роботи. Нині, очевидно, недоцільно вести селекцію кукурудзи в 10 установах, озимої пшениці — 15, сої — 10 установах.

Питання подальшого розвитку генетики, селекції і насінництва нами розглянуто на Загальних зборах у грудні 2008 р. Прийнято конкретні рішення щодо підвищення ефективності цієї роботи, виконання їх у повному обсязі — це наше пріоритетне завдання.

Наукові установи Відділення зоотехнії працювали над виконанням 11 науково-технічних програм УААН, за результатами яких одержано нові конкурентоспроможні генотипи сільськогосподарських тварин, що отримали офіційне визнання і користуються попитом у виробничників. Зокрема, науково-методичним керівництвом Інституту розведення і генетики тварин за участі Інституту тваринництва степових районів ім. М. Ф. Іванова «Асканія-Нова» — Національного наукового селекційно-генетичного центру з вівчарства, Кіровоградського інституту агропромислового виробництва та Асканійської державної сільськогосподарської станції створено південну м'ясну породу та знам'янський тип поліської м'ясної породи великої рогатої худоби з живою масою повновікових корів понад 600 кг, що мають добові прирости молодняку на відгодівлі у межах 1100—1350 г та забійний вихід більше 60 %.

Інститутом тваринництва степових районів «Асканія-Нова» за участі Буковинського інституту агропромислового виробництва створено асканійську каракульську породу овець з 3-ма внутрішньопородними типами. Їх плодючість становить 136—167 ягнят на 100 вівцематок, вихід смушків I сорту — 75—87 %.

За напрямом наукового забезпечення технологічних процесів у тваринництві під науковим керівництвом академіка Г. О. Богданова на основі узагальнення вітчизняного та світового досвідів розроблено норми годівлі великої рогатої худоби з урахуванням міжнародних критеріїв оцінки поживності, якості і біобезпеки кормів.

Галузь рибництва одержала новий високопродуктивний тип малолускатого коропа, створеного Інститутом рибного господарства. Розроблено технологічні засади високопродуктивного ведення рибництва в сучасних умовах.

Розроблено і внесено до Мінагрополітики України проект Закону України «Про захист прав на породи сільськогосподарських тварин», пропозиції щодо змін до Закону України «Про племінну справу у тварин-

ництві» та з питання організації і наукового забезпечення функціонування нової системи збору і обробки селекційної інформації у тваринництві. За Урядовим дорученням розроблено проект Державної програми розвитку тваринництва на період до 2015 р., схвалений Колегією Мінагрополітики України.

Однак науковим установам Відділення зоотехнії не вдалося кардинально змінити підходи щодо завершення технологічних розробок, які здебільшого залишаються описово-фрагментарними і не завжди мають комерційну цінність. Крім того, дослідження, спрямовані на вивчення індивідуальних і популяційних генетичних характеристик, виконано у звітному році здебільшого традиційними методами. Принагідно слід зазначити, що останніми роками в США, Канаді та деяких європейських країнах здійснюється перехід на прогнозування продуктивних якостей і добір бугаїв-плідників на основі оцінки їх на рівні геному. Такий стан справ вимагає термінового реагування. Відділенню зоотехнії необхідно вжити необхідних заходів щодо розвитку зазначеного напрямку наукових досліджень.

Наукові установи Відділення ветеринарної медицини виконували дослідження за НТП «Здоров'я тварин, якість та безпека тваринницької продукції в Україні». За підсумками виконання фундаментальних досліджень одержано нові дані щодо послідовностей основних генів, спейсерів та інших генетичних детермінант атипових мікобактерій та збудників туберкульозу, завдяки чому вдосконалено діагностику цього захворювання методами молекулярної біології. Для прижиттєвої діагностики туберкульозу обґрунтовано та вдосконалено технологію виготовлення ППД-туберкулінів для свавців і птиці. Разом з Національним науковим центром Польщі визначено вірогідні особливості в послідовностях нуклеотидів польових ізолятів вірусу лейкозу великої рогатої худоби. Вивчення генетичної мінливості високопатогенних ізолятів вірусу грипу птиці дало змогу встановити 2 його генотипи — європейський і російський. Проведено філогенетичний аналіз ізолятів вірусу сказу. Обґрунтовано нову технологію імунофлюоресцентної діагностики цієї особливо небезпечної хвороби.

За результатами прикладних досліджень розроблено вакцини проти вірусної діареї великої рогатої худоби, тешенської хвороби та хвороби Ауескі свиней, які зменшують захворюваність тварин на 45–50 %, а загибель — 25–30 %. Розроблено і затверджено молекулярно-генетичні тест-системи для діагностики найпоширеніших хвороб птиці, ринопневмонії та вірусного артеріїту коней, які поряд з високою ймовірністю результатів досліджень скорочують на третину термін постановки діагнозу.

Створено новий препарат на основі ефірних олій з високою фунгіцидною та антибактеріальною дією, який забезпечує у 86 % випадків профілактику легеневих хвороб тварин. Пройшли виробничу апробацію нові дезінфікуючі препарати діамант і епідез. Розроблено технологію виготовлення нового лікувально-профілактичного препарату міксфарм-КГ, ефективність якого при міксоматозі кролів досягає більше 90 %.

На основі вдосконалення існуючих методів діагностики, лікування та профілактики хвороб тварин науковими працівниками разом з Держкомветмедицини України розроблено ряд важливих нормативно-законодавчих документів, які регламентують моніторинг та заходи боротьби проти бруцелової інфекції, африканської та класичної чуми свиней, репродуктивно-неонатальних інфекцій свиней, ботріоцефальозі риб тощо.

У зв'язку зі вступом України у СОТ є нагальна необхідність підвищити якість вітчизняних ветеринарних біопрепаратів, адже лише 38 % з них (від загальної кількості розроблених науково-дослідними установами ветмедицини) можуть мати державне замовлення.

Відділення зберігання, переробки сільськогосподарської сировини та якості харчової продукції було започатковано в складі Академії у 2008 р. для поліпшення наукового забезпечення розвитку харчової і переробної промисловості. Наукові установи Відділення упродовж звітнього періоду виконали дослідження за 4 науково-технічними програмами УААН, результати яких мають важливе наукове і практичне значення.

Заслужують на увагу вибіркові дослідження у Київській і Житомирській областях, проведені під керівництвом академіка Г. О. Єреська, за результатами яких встановлено, що в 50 % сировини, одержаної під час переробки м'яса свиней, виявляли неякісні ознаки (бліде, м'яке, водянисте м'ясо), а до 80 % м'ясної сировини великої рогатої худоби мали дефект (темне, жорстке, сухе м'ясо). Використання м'яса з такими дефектами призводить до збільшення втрат на 20 % у процесі його зберігання та переробки. У зв'язку з цим було розроблено конкретні рекомендації з раціонального використання зазначеної м'ясної сировини, застосування яких забезпечило значний економічний ефект.

Обґрунтовано закономірності кристалізації молочного та рослинних жирів для технологій виробництва сучасних продуктів та розроблено методику виявлення соєвих білків у комбінованих молочних продуктах.

У 2008 р. за ініціативою Інституту ефіроолійних та лікарських рослин створено Асоціацію виробни-

ків ефірних олій та лікарської сировини України. Першим кроком роботи Інституту в складі цієї асоціації було повне забезпечення її учасників посівним та садивним матеріалом сортів селекції Академії.

Науковцями Національного інституту винограду і вина «Магарач» під керівництвом академіка УААН А. М. Авідзби обґрунтовано базові показники стосовно ідентифікації тихих вин (тобто наявність у них синтетичних барвників, значення масової концентрації приведенного екстракту та вмісту органічних кислот). Створено сучасну приладну і методичну базу, гармонізовану до вимог ЄС, в арсеналі якої є методи й засоби виявлення неякісної та фальшованої продукції.

Науковцями Відділення розроблено Концепцію та Програму розвитку виноградарства і виноробства до 2025 р. та Концепцію розвитку ефіроолійної галузі Автономної Республіки Крим.

Особливої уваги було надано розробленню нормативно-технічної документації, гармонізованої до вимог СОТ, щодо якості та безпечності харчових продуктів.

При цьому слід зазначити, що наукові установи Відділення ще недостатньо ведуть роботу з розроблення і впровадження у виробництво сучасних ефективних ресурсощадних технологій, які забезпечують випуск високоякісної продукції, що заміняє імпорту і містить натуральні складники; удосконалення технологій виробництва нових функціональних харчових продуктів з підвищеною біологічною цінністю, конкурентоспроможних на внутрішньому і зовнішньому ринках; розроблення сучасних технологій зберігання та комплексної (безвідходної) переробки рослинної і тваринної сировини; наукового забезпечення створення системи незалежного моніторингу сировини, її впливу на якість і безпеку харчових продуктів відповідно до принципів загальноновизнаної системи контролю якості критичних позицій (ХАСП).

Наукові установи Відділення механізації та електрифікації проводили дослідження за 2-ма науково-технічними програмами УААН.

За результатами фундаментальних досліджень науковцями ННЦ «Інститут механізації і електрифікації сільського господарства» під керівництвом академіка УААН Я. С. Гукова отримано механіко-технологічні залежності щодо створення механічними способами сприятливих умов для продуктивного росту і розвитку рослин за умови мінімізації питомих витрат енергії.

Результати фундаментальних досліджень, отримані в попередні роки, використано в звітному періоді при виконанні дослідно-конструкторських робіт зі створення техніки нового покоління.

Зокрема, у співпраці з машинобудівними підприємствами в звітний період розроблено і освоєно виробництво 12 найменувань нових технічних засобів для обробітку ґрунту, внесення мінеральних добрив та догляду за посівами. Використання цих розробок дало можливість лише ВАТ «Краснянське СП «Агромаш» у 2008 р. виготовити і реалізувати ґрунтообробну техніку на суму понад 32 млн грн.

Спільно з ВАТ «Брацлав» створено доільне обладнання нового покоління, яке себе позитивно зарекомендувало на багатьох підприємствах, успішно функціонує у дослідному господарстві «Асканійське» Державної сільськогосподарської дослідної станції «Асканійська» і монтується тепер у дослідному господарстві «Кутузівка» Інституту тваринництва.

Крім того, розроблено Концепцію та основні напрями відродження матеріально-технічної бази агропромислового комплексу, які полягають у раціональному поєднанні можливостей вітчизняного машинобудування для АПК з досягненнями в цій галузі провідних зарубіжних фірм.

Інститутом «Біотехніка» створено наукові, інженерно-технічні і технологічні основи системи забезпечення екологічної якості продукції рослинництва на рівні сучасних вимог європейського і світового ринків, які відпрацьовано, зокрема в технологіях виробництва зерна та більшості тепличних комбінатів України з гарантованим зменшенням на 75–85 % обсягів використання пестицидів шляхом їх заміни біологічними засобами захисту рослин вітчизняного виробництва.

У поточному році Відділенню механізації і електрифікації слід активізувати координацію науково-дослідних робіт, особливо з питань енергозбереження, використання поновлювальних джерел енергії, налагодити дієву співпрацю з цих проблем з науководослідними установами Національної академії наук України та вищими навчальними закладами.

На жаль, слід визнати, що окремі вітчизняні сільськогосподарські підприємства вже самостійно здійснюють певні кроки і в ряді випадків випереджають науку в застосуванні біодизеля. Не можна забувати, що провідні зарубіжні вчені вже предметно працюють над проблемами отримання і використання водню.

Необхідно звернути увагу Відділення на те, що Президія у 2008 р. відмінила своє рішення про реорганізацію Інституту механізації тваринництва зі сподіванням, що новий його директор спрямує роботу в правильне русло. Ми чекаємо позитивного результату, але обмежені в часі.

Науковими установами Відділення аграрної економіки та земельних відносин отримано ряд вагомих результатів досліджень, які мають важливе наукове і практичне значення.

Зокрема, фундаментальними дослідженнями, проведеними під керівництвом академіка УААН П. Т. Саблука для наукового забезпечення процесів адаптації аграрної економіки України до вимог СОТ, було обґрунтовано методологічні засади державної митної політики щодо імпорту агропродовольчої продукції та заходів внутрішньої підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні. Сформовані вченими Відділення заходи державної підтримки сільського господарства у межах «жовтої» скриньки забезпечили її обсяги в сумі 602 млн доларів США. В умовах девальвації національної валюти це дає можливість збільшити бюджетні видатки на підтримку розвитку аграрного виробництва з 3 до 4,8 млрд грн, тобто на 60 %.

Важливим результатом досліджень стала розробка концептуальних основ ціноутворення на сільськогосподарську продукцію та науково-методологічних засад формування попиту і пропозиції на аграрному ринку України.

Завдяки зусиллям учених економістів та спеціалістів Міністерства аграрної політики в Україні діє найсприятливіша для аграрних товаровиробників податкова політика. Завдяки прикладним розробкам лише впродовж 2008 р. дія фіксованого сільськогосподарського податку дала можливість товаровиробникам зекономити 2,5 млрд грн, а акумулювання податку на додану вартість забезпечило ефект підтримки виробництва близько 6,7 млрд грн.

Протягом звітнього року важливого значення було надано обґрунтуванню проблеми земельних відносин. Так, ученими розроблено методологічні та організаційно-економічні основи формування та функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення.

Члени Відділення брали безпосередню участь у розробленні ряду законодавчих і нормативно-правових актів, концепцій та програм галузевого, соціального і загальноекономічного розвитку, зокрема проектів законів України — 14, постанов Кабінету Міністрів України та указів Президента — 8, серед основних — проекти законів України «Про плату за землю», «Про ринок земель», «Про державну підтримку сільського господарства України».

Особливої відповідальності та концентрації зусиль учених Відділення потребували аналіз ситуації, прогнозні розрахунки та розроблення пропозицій щодо заходів, спрямованих на подолання наслідків світової фінансової кризи в економіці України і, зокрема сільському господарстві.

Результатом досліджень 2008 р. з цього напрямку були пропозиції до Закону України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких за-

конодавчих актів України» та відповідна розробка проекту заходів щодо реалізації його основних положень, пропозиції до Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо подолання фінансової кризи в Україні» та інші.

Важливими прикладними розробками 2008 р. є Стратегія розвитку АПК України на період до 2020 р., яка передбачає розв'язання комплексу проблем реалізації потенціалу сільського господарства.

Для формування соціальної політики щодо сільських територій розроблено концептуальні напрями стратегії розвитку поселенської мережі з уточненням обсягів соціальної розбудови та фінансового забезпечення. На підставі демографічних узагальнень визначено, що за незмінної державної політики з проблем сільського розвитку гранично ймовірна межа збереження українського села становитиме 3,5 покоління, за якою села як такого внаслідок зменшення чисельності його жителів та скорочення тривалості їх життя може не бути. Для відстеження демографічної, соціальної, екологічної ситуації та оцінки їх пріоритетів ученими Відділення розроблено Паспорт сільського населеного пункту, Методику заповнення паспортних даних та Положення про проведення суцільної паспортизації сіл України.

Події минулого року ще раз засвідчили недостатню мобільність Відділення з прогнозування ситуації розвитку агропромислового комплексу, у тому числі в питаннях мікроекономіки (оперативні прогнози ціни, кінцеві баланси продукції тощо).

Принагідно слід зазначити, що виконувана науково-технічна програма УААН потребує постійного оновлення завдань та напрямів досліджень згідно з актуальними проблемами та викликами не лише вітчизняної, а й світової аграрної економіки.

Центри наукового забезпечення агропромислового виробництва АР Крим і областей України здійснили випробування 709 закінчених наукових розробок і впровадили 957 розробок. У результаті до спецфондів головних наукових установ центрів залучено 46 млн грн або 23,8 тис. грн у розрахунок на одного науковця. Це свідчить про те, що розробки наукових установ Академії користуються попитом у товаровиробників. Наведу лише окремі приклади.

Нові високопродуктивні сорти м'якої озимої пшениці селекції Луганського інституту агропромислового виробництва (автор — академік УААН А. М. Шевченко) знайшли поширення в агроформуваннях степової зони на площі 325 тис. га, сорти вівса Носівської селекційно-дослідної станції Чернігівського інституту агропромислового виробництва (селекціонер О. П. Матрос) — 250 тис. га, гречки селекції Сумського інституту агропромислового ви-

робництва — понад 140 тис. га в Україні і на площі 400 тис. га — в країнах СНД.

Підтвердженням високого рівня впроваджуваних інновацій може бути досвід дослідного господарства «Пасічна» Хмельницького інституту агропромислового виробництва (директор В. П. Таєнчук). Унаслідок впровадження інноваційних технологій у рослинництві в 2008 р. одержано середню урожайність зернових 43,7 ц/га, озимої пшениці — 62 ц/га. У господарстві впроваджено наукову розробку «Вдосконалення української чорно-рябої молочної породи щодо підвищення молочної продуктивності і відтворної здатності». У результаті створено стадо з 570 корів, що мають середню продуктивність 6200 кг молока, затрати кормів становлять 0,95 к. од. на 1 кг молока. Вагомих успіхів з впровадження інновацій досягли такі державні підприємства дослідні господарства: «Асканійське» Асканійської державної сільськогосподарської дослідної станції, «Степне» Полтавського інституту агропромислового виробництва ім. М. І. Вавилова, «Шевченківське» Інституту цукрових буряків, «Олександрівське» Інституту кормів та інші.

У 2008 р. на 215 полігонах регіональних центрів презентувалось понад 4 тис. сортів і гібридів майже 100 сільськогосподарських культур та близько 70 технологій їх вирощування. На 69 показових фермах демонстрували кращі породи та типи сільськогосподарських тварин.

Разом з органами державного управління АПК центри в осінньо-зимовий період провели навчання, у якому взяли участь понад 60 тис. керівників і спеціалістів підприємств та організацій АПК.

Однак уже давно потребує вдосконалення взаємодія селекційних центрів Академії та регіональних центрів. Окремі селекційні центри часто першочергово забезпечують продукцією розсадників розмноження бізнес-структури, а не підприємства УААН, заганняючи тим самим насінництво мережі Академії у глухий кут. Шановні директори селекційних центрів, це зауваження я висловлюю не вперше. Тому пропоную у Постанові наших Зборів записати відповідне доручення, спрямоване на наведення порядку в цій справі.

Крім того, слід зазначити, що головні наукові установи з виконання НТП УААН на 2006—2010 рр. ще не повною мірою виконують рішення Президії УААН щодо передачі завершених наукових розробок регіональним центрам для подальшого випробування, адаптації до умов різних ґрунтово-кліматичних зон та впровадження, а Ради з питань організації діяльності регіональних центрів замість активізації займають позиції вичікування у цій роботі. Настав час не визнавати завершеними наукові розробки, якщо вони не отримали офіційної апробаційної оцінки.

Потребує поліпшення стан матеріально-технічної бази центрів, організація випробування, впровадження інноваційних розробок, співпраця з інвесторами та запровадження у регіонах нових прогресивних форм господарювання і систем інноваційного провайдингу.

Завершуючи аналіз виконання науково-технічних програм у 2008 р., хочу декілька слів сказати про вплив Академії на формування стратегічних засад аграрної політики держави. У минулому році вище керівництво держави було проінформовано про можливість нарощування виробництва зерна в 2015 р. до 80 млн т. Українські селекціонери вивели сорти пшениці і ячменю з потенціалом урожайності 11—12 т/га, гібриди кукурудзи з генетичним потенціалом 13—14 т/га, що стало головним чинником отримання рекордного врожаю у 2008 р. І цей найбільший в історії України врожай було отримано на фоні використання усього 50 кг діючої речовини добрив на 1 га, обмеженого використання засобів захисту і надзвичайно застарілого машинно-тракторного парку. За умов дотримання технологій вирощування, оновлення основних засобів виробництва і впровадження системи сівозмін, розробленої українськими вченими, можна отримувати урожайність зернових на рівні 52—55 ц/га і забезпечити валовий збір 80 млн т.

Цю пропозицію підтримали Президент і Прем'єр-міністр України. На виконання їхніх доручень нами розроблено Концепцію програми «Зерно України» і направлено до Мінагрополітики України. Але запропонована концепція є лише першим кроком у здійсненні амбітної стратегії розвитку вітчизняного АПК. Для усіх відділень Академії розробка дієвої програми повинна стати завданням № 1.

Насичення внутрішнього ринку продуктами харчування на рівні науково-обґрунтованих норм, усебічний розвиток тваринництва на потужній кормовій базі, підвищення якості зерна і збільшення виробництва, передусім, продовольчої пшениці, побудова інфраструктури аграрного ринку, закріплення України на світовому ринку як одного з лідерів виробництва зерна — ось далеко не повний перелік завдань, наукове обґрунтування яких повинно стати першочерговим у нашій подальшій роботі.

Стосовно питань інтелектуальної власності слід відзначити, що науковим установами Академії за звітний період було оформлено і направлено в Укрпатент 299 заявок на винаходи, 17 — на корисні моделі та 419 — на нові сорти рослин. За заявками минулих років вони отримали 284 патенти на винаходи, 27 патентів на корисні моделі та 384 охоронних документи на нові сорти рослин.

Високою винахідницькою активністю вирізняються такі наукові установи: Національний науковий центр «Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини», який направив на експертизу в Укрпатент 63 заявки на винаходи і отримав 47 охоронних документів за заявками минулих років; Інститут гідротехніки і меліорації направив в Укрпатент 26 заявок на винаходи і отримав 12 патентів за попередніми заявками; Інститут рослинництва передав на випробування 76 нових сортів рослин та отримав 54 патенти і 23 свідоцтва на їх поширення.

Водночас у 2008 р. не подавали заявок на одержання охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності інститути тваринництва центральних районів, ефіроолійних і лікарських рослин та Донецький інститут агропромислового виробництва. Лише по 1–2 заявки подали на отримання охоронних документів інститути виноградарства і виноробства, захисту рослин та птахівництва.

Президію Академії турбує те, що за ліцензійними угодами на використання права інтелектуальної власності науковими установами Академії отримано лише 10,6 % коштів, від тих, що надійшли до спецфондів. Але це в середньому по Академії, а в інститутах рослинництва та олійних культур таких надходжень понад 95 %, землеробства, гідротехніки і меліорації, землеробства південного регіону, Селекційно-генетичному — близько 60 %. Однак у 17 наукових установах за такими угодами надійшло менше 5 % загального обсягу надходжень до спецфонду. Можна уявити, який рівень конкурентоспроможності наукових розробок у цих установах.

Науковим установам необхідно істотно поліпшувати діяльність у сфері інтелектуальної власності та маркетингу інновацій і ставати повноцінними гравцями на ринку наукової продукції.

Маркетингова діяльність наукових установ включала їх участь у 28 міжнародних, всеукраїнських та інших найважливіших виставках, ярмарках та аукціонах. У минулому році академічні виставкові експозиції відвідало понад 9 тис. керівників і спеціалістів підприємств та фермерів.

Товаровиробники під час проведення виставкових заходів запозичили і впровадили у виробництво близько 800 нових конкурентоспроможних наукових розробок, серед яких: технології нових поколінь у землеробстві та рослинництві — 72 найменування; нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур — 108; нових технологій у тваринництві — 10; біопрепаратів і біоактивних добрив — 16; машин і устаткування — 13 найменувань.

Крім того, здобутки вчених було висвітлено у 197 книгах та 138 міжвідомчих тематичних наукових

збірниках. Ефективно працювали Державна наукова сільськогосподарська бібліотека, видавництво «Аграрна наука» та редакція журналу «Вісник аграрної науки».

Науковими установами Академії проведено 90 міжнародних та 86 всеукраїнських наукових конференцій, з'їздів, нарад та семінарів, конкурсів, що майже вдвічі більше, ніж у 2007 р.

Наукові кадри. Загальна чисельність наукових працівників стабільна впродовж останніх років і становить більше 5,6 тис., у тому числі докторів наук — 400 осіб і кандидатів наук — майже 2 тис. осіб. Однак частка науковців вищої кваліфікації не перевищує 45 %. За 2007 р. в Академії кількість докторів наук збільшилась лише на 2 особи, кандидатів — 20 осіб. За 2008 р. в установах Академії захищено 24 докторських і 165 кандидатських дисертацій. Для кого ми готуємо кадри?

Президія останніми роками першочергово надає можливості для вступу в аспірантуру за цільовими напрямками для працівників тих наукових установ, де така форма підготовки науковців через аспірантуру відсутня. На жаль, таким чином нині проходять навчання лише 137 аспірантів, що становить менше 15 % їхньої загальної чисельності. Проте якісний склад наукових працівників у 33 установах, де відсутня аспірантура, залишається незадовільним. Тут частка докторів і кандидатів наук не перевищує 20–30 %. Особливо це характерно для багатьох інститутів агропромислового виробництва, обласних і галузевих дослідних станцій.

Крім того, вважаю за необхідне нагадати Вам про те, як виконується протокольне доручення річних Зборів минулого року, де було поставлено завдання кожному члену Академії забезпечити добір одного аспіранта. На поточний період 63 % академіків ведуть підготовку аспірантів у системі Академії, 8 % — інших установах і навчальних закладах, а майже третина академіків взагалі не надали інформації щодо виконання згаданого доручення. Із числа членів-кореспондентів лише половина веде підготовку аспірантів у системі Академії, 13 % — інших установах та закладах, а 37 % членів-кореспондентів не надали зазначеної інформації.

Отже, я ще раз змушений звернутися до членів Академії і наголосити, що проблема кадрового забезпечення наукових установ молодими вченими вищої кваліфікації залишається й нині актуальною і потребує повсякчасної уваги і невідкладного вирішення.

Міжнародним науковим зв'язкам Академія надає значної уваги в своїй роботі. У звітному періоді вели співпрацю з 19 іноземними академіями, профільними установами, організаціями і фірмами 53 країн світу. Наші наукові установи виконували 309 спільних про-

ектів, з яких 13 — гранти з обсягами фінансування понад 860 тис. євро; 44 наукових і 68 господарських проектів, обсяг фінансування яких становить понад 8 млн євро, їх виконання здійснюють у межах 2005—2015 рр.; решту угод виконують за власні кошти. За звітний період сума надходжень за виконання завдань наукових проектів становила понад 900 тис. євро, за виконання господарських проектів — понад 1 млн євро. З цього напрямку роботи на позитивну оцінку заслуговують здобутки національних наукових центрів: Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського та Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини.

У 2008 р. було підписано 10 протоколів-намірів про співпрацю і 41 творчу угоду та укладено 33 договори. Стажування у міжнародних центрах пройшли 97 наших науковців. Проте попри деякі зрушення, міжнародне співробітництво розвивається незадовільно. Установи Академії недостатньо використовують наявні можливості. Дедалі негативний вплив має мовний бар'єр, і неполегливості в його подоланні більшість установ не проявляють.

Співпраця з Міністерством аграрної політики, науковими установами Національної академії наук України і вищими навчальними закладами протягом звітного періоду була досить продуктивною.

Учені Академії спільно з підрозділами Міністерства аграрної політики України брали активну участь у розробленні понад 20 проектів законів України, 10 постанов Кабінету Міністрів та Указів Президента України. Окрім того, було розроблено понад 10 стратегій та програм розвитку галузей, ряд концепцій тощо.

Значний обсяг досліджень проведено спільно з ученими НАН України.

Зокрема, Інститутом розведення і генетики тварин УААН спільно з Інститутом хімії поверхні НАН України вдосконалено метод заморожування сперми та зберігання еякульованих гамет кнурів з використанням нанобіокомполімерів. Інститутом ветеринарної медицини УААН спільно з Інститутом прикладних проблем фізики та біофізики НАН України на основі нанотехнологій проведено дослідження з розроблення магнітокерованих носіїв із певними селективними і сорбційними якостями. Отримані методи буде використано для удосконалення діагностики хвороб тварин. Національний науковий центр «Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини» разом з Інститутом біологічної хімії ім. Ф. Д. Овчаренка НАН України виконують проект «Колоїдно-хімічні властивості біологічних наносистем». Отримані дані будуть використані при конструюванні нових ветеринарних біопрепаратів.

Приємно відзначити, що цей перелік довго можна було б продовжувати.

Спільні дослідження виконували також 38 установ УААН з 63 вищими навчальними закладами. Усього у 2008 р. виконувалось 138 наукових тем, із них 8 — у галузі землеробства, меліорації та агроекології, 36 — рослинництві, 42 — зоотехнії, 10 — ветеринарній медицині, 14 — механізації та 28 тем у галузі наукового забезпечення трансферу інновацій.

Результативність роботи експериментальної бази УААН, яка станом на 1 січня 2009 р. включала 186 дослідних господарств та інших державних підприємств, які є експериментально-виробничою базою наукових установ. З них 170 — дослідні господарства, що здійснюють виробництво та реалізацію насіння, племінної та сільськогосподарської продукції. У землекористуванні дослідних господарств Академії знаходиться 471,5 тис. га землі, у тому числі сільськогосподарських угідь — 429,4, з них ріллі — 374,4 тис. га. Первісна балансова вартість основних засобів становить 2953 млн грн, залишкова — 1721 млн грн, спрацювання (знос) — 41,7 %.

У рослинництві загальна посівна площа сільськогосподарських культур становила 332,6 тис. га. Фактично було засіяно 89 % наявної ріллі, у т. ч. під зернові та зернобобові культури — 193,4 тис. га, технічні — 74,5, овочеві, баштанні і картоплю — 1,8, кормові — 62,9 тис. га.

Зібрано найбільшу за останні роки кількість зерна — 651 тис. т. Урожайність зернових досягла 34,9 ц/га, у тому числі озимої пшениці — 42,1 ц/га. Значно зросли посівні площі під кукурудзою та ріпаком. Проте в аспекті господарств ці показники аж надто неоднорідні. І це є проблемою нашої експериментальної бази.

На жаль, ми повинні констатувати, що в мережі Академії є господарства, в яких урожайність зернових культур нижча порівняно із середньою по області. Це характерно, наприклад, для господарств інститутів зернового господарства, рослинництва, землеробства південного регіону, Чернігівського та Черкаського інститутів агропромислового виробництва. Звертаю вашу увагу на те, що Президії Академії часто доводиться захищати наукові установи від вимог органів виконавчої влади щодо вилучення земельних ділянок із користування. Це важко робити за умови, що земля у цілому по Академії використовується на 89 %, а в окремих установах на рівні 80 %. З цього приводу слід зробити зауваження, насамперед, керівникам інститутів рослинництва, олійних культур, тваринництва центральних районів, ефіроолійних і лікарських рослин, землеробства і тваринництва західного регіону та іншим.

Тваринництвом у 2008 р. займалися 113 державних підприємств дослідних господарств, у яких вироблено 65 тис. т молока, 10 тис. т м'яса, понад 4,4 млн шт. яєць, настрижено 48 т вовни. Зростає продуктивність тварин. Середній надій на корову по Академії становив 3560 кг (+178 кг), середньодобової прирости на вирощуванні і відгодівлі великої рогатої худоби — 465 г (+40 г), свиней — 333 г (+55 г). Кращих результатів досягнуто в племгосподарствах.

Проте гострою залишається проблема зменшення поголів'я худоби. Принагідно слід зазначити, що змогли ж за рівних умов у 2008 р. наростити поголів'я великої рогатої худоби — Державне підприємство «Дослідне господарство «Комсомолец» Інституту рослинництва (154 %), Державне підприємство «Дослідне господарство «Реконструкція» Селекційно-генетичного інституту — Національного центру насінництва та сортовивчення (143 %); свиней — Державне підприємство «Дослідне господарство «Агрономія» Миколаївського інституту агропромислового виробництва» (181 %), Державне підприємство «Дослідне господарство Донецького інституту агропромислового виробництва» (174 %), Державне підприємство «Дослідне господарство Сумського інституту агропромислового виробництва» (151 %).

У системі дослідних господарств Академії у 2008 р. діяло 147 суб'єктів племінної справи. Проте реалізація племінної продукції скоротилась порівняно з минулим роком: великої рогатої худоби — у 2,7 раза, овець — 2 рази, свиней — на 21 %.

У 2008 р. у цілому по господарствах заготовлено кормів на зимовий період 2008—2009 рр. у розрахунок на умовну голову, залишену на зимівлю, у середньому по 29 ц к. од., або 100 % до потреби. Громадській худобі виділено до потреби сіна 93 %, сінажу — 138, соломи — 100, силосу — 102, концентрованих кормів — 94 %.

Керівникам установ, незважаючи на їхню високу науково-адміністративну зайнятість, необхідно більше уваги надавати експериментальній базі, яка певною мірою відображає істинну цінність наукових здобутків ваших колективів.

Завершуючи доповідь, звертаю вашу увагу на те, що нині аграрна наука переживає етап, коли необхідно вибудувати механізм, який відповідав би ринковим умовам. Враховуючи наявний світовий досвід інноваційного розвитку в агропромисловому виробництві на регіональному рівні, доцільно посилювати взаємодію науки, освіти, бізнесу і владних структур на користь прискореного використання досягнень науки і технологій з метою реалізації стратегічних національних інтересів країни.

З урахуванням ситуації з нестачею у 2009 р. коштів загального фонду державного бюджету для забезпечення наукової діяльності, установам необхідно інтенсивніше працювати над поповненням спецфонду. З цього напрямку в інтересах науки, держави та АПК необхідно предметно займатися удосконаленням нормативної бази, адаптованої до світових стандартів. Крім того, особливої уваги слід надавати забезпеченню суворої економії бюджетних коштів і їх раціональному використанню.

УДК 341. 12

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ: РОЛЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ, ФУНКЦІЇ

Висвітлено значення міжнародних організацій в житті суспільства, їх поділ, членство засновників, характерні особливості діяльності, компетенції, форми прийняття і критерії класифікації рішень, права і обов'язки.

На зламі століть глобалізаційні процеси, які охопили різноманітні сфери діяльності людини, нації, держави, спонукають до визначення пріоритетів суспільного розвитку як на національному, так і на міжнародному рівні. Цей процес характеризується значним зростанням ролі міжнародних організацій, збільшенням їх чисельності.

Міжнародні організації — це інструмент уніфікації та зближення позицій держав-членів, механізм розв'язання міждержавних протиріч, реалізації інтересів учасників цих об'єднань. Вони охоплюють надзвичайно широкий спектр інтересів і проблем держав, суспільних груп (політичних, економічних, культурних тощо), а також окремих громадян, зумовлюють необхідність постійного відслідковування тенденцій інтеграційних процесів.

В широкому розумінні, міжнародна організація являє собою асоціацію держав, яка заснована щонайменше трьома учасниками міжнародних відносин на

підставі договору, володіє конституцією і загальними органами, має юридичну особу, відмінну від особи держав-членів, узгоджені її учасниками цілі та компетенцію діяльності. Її можна визначити як стабільний інститут багатосторонніх міжнародних відносин.

Міжнародні організації, як правило, поділяються на міждержавні (міжурядові), засновниками і членами яких виступають держави, та неурядові, що об'єднують фізичних або юридичних осіб. Угода про їх створення не носить міжурядового характеру угода про створення яких не носить міжурядового характеру (резолюція 288 (X) від 27 лютого 1950 р. Економічної і соціальної ради ООН), а діяльність здійснюється поза межами офіційної зовнішньої політики держав. Проте досить часто неурядові організації підтримують офіційні відносини з міжурядовими організаціями або припускають змішане членство недержавних структур і державних організацій. Наприклад Міжнародна рада наукових спілок включає міжнародні наукові об'єднання, академії, національні наукові центри, наукові асоціації та урядові структури.

Характерними для міжнародної організації є такі риси:

участь в об'єднанні різнонаціональних сторін (держав, юридичних чи фізичних осіб, суспільних груп);

спільні постійні цілі;

наявність установчого договору (або статуту), що регламентує принципи організації та діяльність утворення;

постійні інституційні органи, що забезпечують статутну діяльність міжнародної організації;

рівність учасників об'єднання;

відповідність цілей діяльності загальноновизнаним принципам та міжнародно-правовим нормам.

Слід зазначити, що різні назви міжнародних організацій (ліга, асоціація, союз, фонд, банк тощо) в цілому не впливають на визначення їх статусу.

В 1910 р. Союз міжнародних асоціацій зазначив, що міжнародна організація, яка претендує на членство в Союзі, не повинна ставити за мету отримання прибутку. Виходячи з цього, транснаціональні корпорації не належать до міжнародних неурядових організацій.

Існує поділ міжнародних організацій за критерієм функціонального типу та географічного масштабу діяльності. За географічним масштабом міжнародні організації поділяються на глобальні — ООН, ЮНЕСКО, МАГАТЕ та ін., міжрегіональні (за географічним простором) — СНД, ГУАМ, НАТО та ін., регіональні — ЄС, НАФТА, ЄБРР та ін., субрегіональні — Бенілюкс, Вишеградська четвірка тощо.

За обсягом компетенції, або функціональним типом, міжнародні організації розподіляються на організації загальної і спеціальної компетенції, обмеженої однією сферою співпраці, а саме:

військово-політичною — НАТО, Західноєвропейський союз тощо;

економічною — ЄАВТ, ЄС, Андорська група, АТЕК та ін.;

фінансовою — МВФ, Всесвітній банк, Європейський банк реконструкції та розвитку тощо;

науковою — ЮНЕСКО, Паруошський комітет та ін.;

технічною — Європейське космічне агентство та ін.;

спортивною — ФІФА, МОК.

Правозахисною (Міжнародна Амністія), гуманітарною, релігійною тощо.

Зовнішні прояви процесів діяльності міжнародних організацій визначаються їх функціями, спрямованими на реалізацію цілей і виконання покладених на них завдань (в межах закріплених за ними компетенцій), значення і обсяг яких зростає в міру зростання їхньої ролі в системі міжнародних відносин. До основних функцій міждержавних (міжурядових) організацій відносяться нормативно-регулюючі (нормотворчість, кодифікування), контрольні, оперативні, інформаційні та організаційні. Безпосереднє нормотворення міжнародних організацій реалізується у двох напрямках: укладання угод з державами та іншими міжнародними організаціями, а також ухвалення тих чи інших рішень, резолюцій, постанов. Проте у практичній діяльності часто зустрічаються такі форми рішень як директивні, рішення-рекомендації, регламенти тощо. Для прикладу, в Європейському союзі передбачено чотири форми рішень з різними правовими наслідками:

директиви, за яких країна зобов'язується досягнути тієї чи іншої мети, при цьому механізми та засоби реалізації обирає самостійно;

пропозиції, що обов'язкові для всіх країн-членів;

рішення, які обов'язкові для всіх країн, що оголосили зацікавленість в них;

рекомендації, що мають рекомендаційний характер для країн-членів і не мають обов'язкової правової сили.

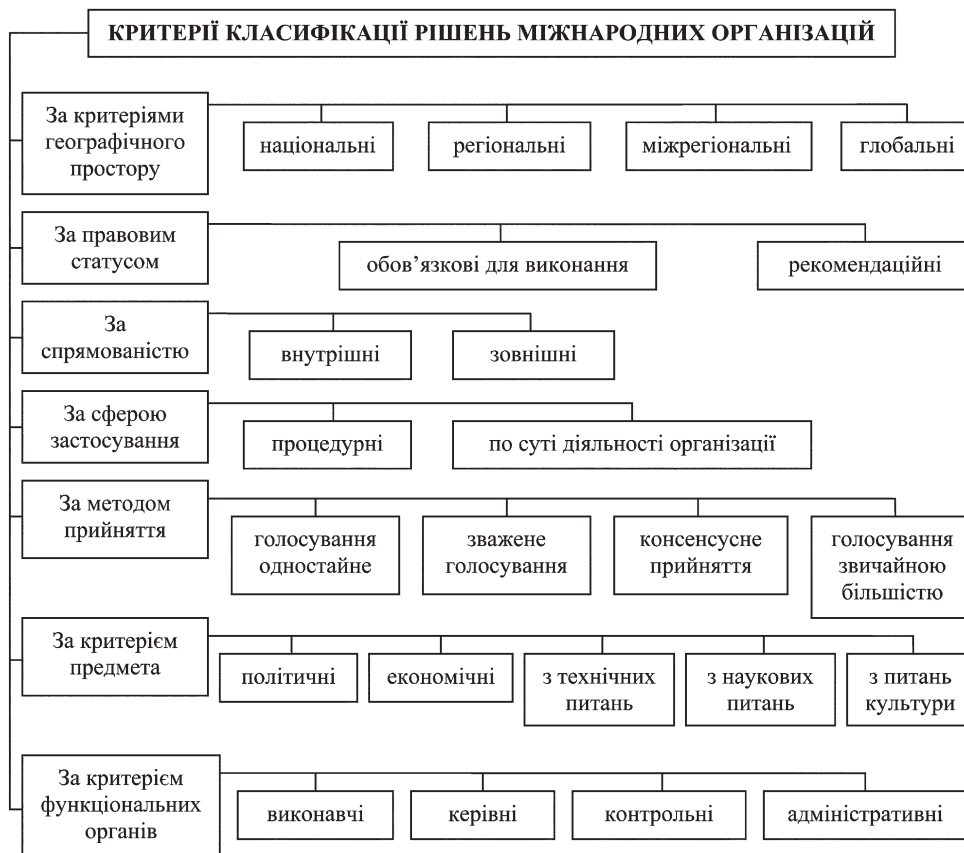
Питання класифікації рішень міжнародних організацій закономірно пов'язане з процедурою ухвалення рішень, яка є багатоступеневою і складною (рис.). Процес постановки проблеми, обговорення, розробки проекту рішення займає, як правило, досить тривалий час.

Для розв'язання завдань, що виникають під час функціонування організацій рішення приймаються у формі резолюцій-рекомендацій. До них відносяться:

декларації, що регламентують нові правила та формулюють принципи і цілі можливої майбутньої поведінки учасників міжнародних відносин;

програми розвитку певної сфери співпраці держав;

кодекси поведінки держав у сфері спеціального міжнародно-правового регулювання, що являють собою зведення конкретних правил.

Рис. Основні критерії класифікації рішень міжнародних організацій

Найпоширенішим технічним прийомом прийняття рішень є відкрите або таємне, поіменне та листове голосування.

Безумовно, що забезпечення ефективного функціонування міжнародної організації вимагає залучення численних фахівців з різних галузей, через посередництво яких та чи інша організація здійснює свою діяльність, пов'язану з реалізацією цілей, передбачених статутом або установчими документами. До міжнародних службовців, як правило, висуваються вимоги високого професіоналізму в тій чи іншій галузі, працездатності, незалежності від впливу з боку політичних сил, вірності інтересам міжнародної організації, на службі в якій вони перебувають. До них відносяться також працівники виконавчих структур організацій, груп експертів, технічних працівників, діяльність яких пов'язана із забезпеченням ефективного виконання прийнятих рішень.

Держава-член організації має право утворювати при міжнародних організаціях свої представництва на постійно діючій основі. Основними напрямками

діяльності представництва при міжнародній організації є:

- належне представництво держави-члена в організації;
- участь держави в переговорах у межах організації;
- забезпечення діяльності держави в межах організації;
- інформаційне забезпечення надсилаючої держави щодо діяльності організації;
- захист національних інтересів держави щодо організації.

Місцеперебування постійного представництва при міжнародній організації визначається організацією і, як правило, збігається з розташуванням у місті перебування штаб-квартири. Постійні представництва доволі часто використовують міжнародну організацію для проведення консультацій та переговорів з делегацією тієї чи іншої держави, з якою не встановлені дипломатичні відносини, або в якій немає дипломатичного представництва. Така практика доволі часто застосовується в діяльності ООН як універсальної міжнародної організації світового масштабу.

М. Г. Лобас,
головний редактор,
д. е. н., член-кор. УААН

ЕКСПОРТ ОСНОВНИХ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР

Проаналізовано динаміку і структуру виробництва та експорту основних зернових культур у регіонах світу.

Торгівля будь-якої країни світу чи в її межах, чи з іншими країнами була завжди головним фактором її економічного розвитку. При цьому велике значення мала торгівля продовольчими товарами в цілому та зерновими культурами зокрема з огляду на глобальну продовольчу кризу [1], що виникла наприкінці минулого року і має довгу передісторію [2]. Тому торгівля зерном як головна форма забезпечення продовольчої безпеки країн, які при стрімко зростаючому населенні поки що не в змозі забезпечити його продуктами харчування хоча б у мінімальних обсягах від потреби, набуває ще більшого значення. У зв'язку з цим проаналізовано динаміку експорту та імпорту основних зернових культур — пшениці, рису, кукурудзи та ячменю — з використанням даних статистичної бази ФАО [3]. До речі, в багатьох країнах світу значна частина як власного врожаю кукурудзи та ячменю, так і імпорту цих культур використовується у вигляді харчових продуктів.

Співставлення даних обсягів експорту пшениці на світовому рівні за період з 1961 по 2005 рік показало чітку динаміку їх зростання з 39,5 до 120,2 млн тонн. Тобто експорт пшениці у світі збільшився у 3 рази.

Європа за темпами зростання експорту є лідером — більше ніж у 23 рази — від 2,1 до 49,8 млн тонн. На другому місці країни Південної і Центральної Америки — зростання обсягу більше ніж у 10 разів — від 1 до 11,5 млн тонн і на третьому місці Океанія з її лідером Австралією, де експорт зріс у 3,3 рази, а при порівнянні з 2000 роком — у 4,2 рази.

За загальними обсягами експорту пшениці перше місце у 2005 році посіла Європа, яка в 1961 році поступалася перед Північною Америкою — понад 26 млн тонн. При цьому, якщо Європа динамічно нарощувала експорт пшениці, то Північна Америка, навпаки, після 1995 року знижувала його.

Останнє місце за обсягами експорту пшениці посідає Африка — лише 93,8 тис. тонн у 2005 році при найвищому показнику — 215,9 тис. тонн у 2000 році (табл. 1).

Співставлення обсягів експорту та виробництва пшениці свідчить про те, що експортоорієнтованими

по цій культурі є Океанія — 54,9 % (у 2000 році — 79,1 %) та Північна Америка — 48,5 % урожаю, тоді як Азія експортувала у 2005 році лише 1,2 % валового збору пшениці, Африка — тільки 0,4 %.

На світовому рівні питома вага експорту в загальному врожаї пшениці у 2005 році становила 19,1 % проти 17,8 % у 1961 році.

Цікаво те, що обсяги експорту рису набагато менші за обсяги експорту пшениці — лише близько 2,9 млн тонн у 2005 році, або тільки 0,45 % загальносвітового виробництва. Тобто ця культура практично повністю споживається в регіонах її вирощування. Так, в Африці з 20,1 млн тонн урожаю рису 2005 року експортовано лише 10,5 тис. тонн, або 0,05 %, Азія з 571,3 млн тонн експортувала 759 тис. тонн, або 0,13 % врожаю, при тому що 1961 р. вона була головним експортером рису — 445,3 тис. тонн, або 93,8 % світових його обсягів. 2005 р. головним експортером цієї культури стала Північна Америка — 1985,7 тис. тонн; її питома вага у світових обсягах становила 68,7 % (табл. 2).

Друге місце за обсягами експорту серед зернових культур посідає кукурудза (на жаль, статистична база даних ФАО подає інформацію щодо її експорту лише з 1990 року) — 90,9 млн тонн у 2005 році проти 73,4 млн тонн у 1990 році.

Природно, що головним експортером зерна цієї культури є Північна Америка — майже 45,9 млн тонн у 2005 році. Але обсяги експорту кукурудзи країнами цього континенту значно зменшуються через спрямування значних обсягів урожаю на виробництво біопалива.

Так, якщо у 1995 році Північна Америка експортувала 61 млн тонн кукурудзи із 195,2 млн тонн загального врожаю, або майже 31,3 %, то у 2005 році питома вага експорту знизилася до 15,7 %, або майже у 2 рази.

Водночас Європа збільшила обсяги експорту кукурудзи більше ніж у 2 рази при зростанні обсягів валових зборів у 1,9 рази, а країни Південної і Центральної Америки — відповідно у 4,8 і 3,1 рази (табл. 3).

Таким чином, питома вага експорту в загальному врожаї кукурудзи Європейського континенту в 1995 році становила майже 33,8 %, а у 2005 році — 19,2 %, у країнах Південної та Центральної Америки — відповідно 13,9 і майже 18,9 %.

Внаслідок значного зростання обсягів експорту кукурудзи інших континентів планети питома вага

Північної Америки знизилася з 72,1 % у 1995 році до 50,5 % у 2005 році.

Експорт ячменю порівняно з майже двократним збільшенням валових зборів цієї культури зріс на світовому рівні майже у 3,6 раза — з 7,2 млн тонн у 1961 році до 25,8 млн тонн у 2005 році. При цьому головним експортером цієї культури була Європа, яка збільшила вивезення ячменю з 2,7 млн тонн

у 1961 році до майже 18,4 млн тонн у 2005 році, або у 6,8 раза при зростанні обсягів виробництва у 2,9 раза. Отже, якщо у 1961 році питома вага експорту ячменю Європи у світових обсягах становила 37,8 %, то у 2005 році вона зросла до 71,1 %. Водночас значно зменшили обсяги експорту Африка — з 42 до 2,7 тис. тонн і Азія — з 1161,9 до 372 тис. тонн (табл. 4).

Таблиця 1

Експорт пшениці в динаміці, тис. тонн

Континент	1961 р.	1965 р.	1970 р.	1975 р.	1980 р.	1985 р.	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.
Африка	75,5	243,5	51,7	19,4	143,6	71,5	129,3	151,0	215,9	93,8
Північна Америка	27132,5	29582,9	28190,6	42155,6	52772,5	41816,4	46098,3	50164,9	47285,8	41465,1
Південна і Центральна Америка	1065,6	7426,6	2350,1	1862,5	4517,9	9623,0	6491,9	7951,1	11719,5	11542,9
Азія	4964,2	1819,0	5004,4	2717,7	1806,2	2049,3	1056,0	2040,0	7721,4	3325,1
Європа	2126,0	5399,9	7602,8	12845,1	16061,5	26804,1	30172,5	32354,9	33419,7	49839,7
Океанія	4163,8	5714,7	6951,9	7860,1	14876,5	15705,0	12406,2	7023,1	17759,9	13915,9
Світ	39527,6	50186,6	50151,3	67460,5	90178,1	96069,2	96758,5	103529,2	118643,1	120249,9

Таблиця 2

Експорт рису в динаміці, тис. тонн

Континент	1961 р.	1965 р.	1970 р.	1975 р.	1980 р.	1985 р.	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.
Африка	3,6	5,0	7,36	3,2	0,2	0,9	0,1	0,3	13,3	10,5
Північна Америка	7,0	5,7	7,7	0,7	30,9	75,9	543,2	795,8	1599,1	1985,7
Південна і Центральна Америка	10,0	1,2	4,6	23,5	69,8	2,3	31,2	123,7	226,0	47,4
Азія	445,3	459,2	382,1	154,9	30,3	383,7	7,7	543,1	575,5	759,3
Європа	5,5	3,3	7,8	33,8	72,6	43,1	89,0	182,4	112,7	85,2
Океанія	3,1	0,1	21,2	0,5	5,4	0,4	7,4	31,1	52,8	0,5
Світ	474,4	474,5	430,7	216,6	209,1	506,3	678,7	1710,6	2609,9	2890,0

Таблиця 3

Експорт кукурудзи в динаміці, тис. тонн

Континент	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.
Африка	2438,14	2537,08	966,35	2426,40
Північна Америка	52944,20	61087,69	48847,33	45870,02
Південна і Центральна Америка	3375,6	7234,3	11241,9	16386,6
Азія	5378,20	542,14	11070,56	9644,72
Європа	8061,98	8612,89	11037,73	16539,96
Океанія	23,11	4,76	52,74	12,16
Світ	73416	81210,82	83359,85	90891,76

Таблиця 4

Експорт ячменю в динаміці, тис. тонн

Континент	1961 р.	1965 р.	1970 р.	1975 р.	1980 р.	1985 р.	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.
Африка	42,0	32,4	235,6	5,4	35,1	57,3	19,3	57,6	7,7	2,7
Північна Америка	2395,8	2114,7	4146,3	4068,2	4194,9	2937,8	6008,5	3559,6	2919,3	2764,6
Південна і Центральна Америка	129,7	304,7	97,9	28,0	71,8	85,8	103,6	47,0	42,4	338,5
Азія	1162,0	2535,1	736,3	835,4	535,1	412,9	79,1	1474,0	877,4	372,0
Європа	2698,5	2708,6	4658,8	5766,7	8192,7	12816,8	10824,6	10934,4	16721,2	18366,4
Океанія	768,8	369,2	631,3	1759,7	3047,1	5481,7	2600,8	1353,7	2971,9	3928,1
Світ	7196,7	8064,6	10506,2	12463,3	16076,6	21792,3	19656,6	17632,1	23849,2	25832,9

Висновок. Аналіз динаміки змін експорту головних зернових культур показав значне його нарощування по пшениці, кукурудзі та ячменю при майже повному споживанні рису в регіонах, де він вирощується, а також перерозподіл сфер впливу континентів у світових обсягах торгівлі цими зерновими культурами.

Використані джерела

1. Ринок зернових: високі світові ціни на зерно підживлюють інфляцію (FAO) // Пропозиція. — 2007. — № 1. — С. 54—55.
2. Грибков М. Развитие мирового зернового рынка / М. Грибков // Междунар. с. -х. журн. — 2008. — № 2. — С. 45—46.
3. www.fao.org

УДК 636.087.6:658.821

Я.О. Тивончук,

аспірант,

*Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК РИНКУ МОЛОКА І МОЛОКОПРОДУКТІВ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ СПІЛЬНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС І КОН'ЮНКТУРИ СВІТОВОГО РИНКУ

Розглянуто принципи формування і регулювання ринку молока й молокопродуктів у країнах ЄС. Проаналізовано основні напрями розвитку організації виробництва, інфраструктури, матеріально-технічної бази, співпраці фермерів з організаціями споживачів, а також проблеми врівноваження пропозиції і попиту, компенсації фермерам втрат доходів та підвищення конкурентоспроможності продукції.

Вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ) ставить відповідні вимоги щодо механізму функціонування ринків продовольства взагалі, і молока і молокопродуктів зокрема.

Європейський Союз стає провідним гравцем на світовому ринку молока і молокопродуктів і розвиває тісні зв'язки в усьому світі у пошуках гідної відповіді на виклики світової фінансово-економічної кризи. Це зумовлює необхідність всебічного вивчення спільної аграрної політики ЄС, передового досвіду в країнах Європейського союзу у цій сфері з метою подальшого реформування галузей, що формують ринок молока і молокопродуктів в Україні. Теоретико-методологічні аспекти, які пов'язані з економічним аналізом процесів, що відбувалися у сільському господарстві об'єднаної Європи у другій половині ХХ ст. і перші роки ХХІ ст., особливо у галузях, які формують ринок молока і молокопродуктів є досі маловивченими в Україні.

Метою статті є вивчення передумов та особливостей формування і розвитку ринку молока і молокопродуктів у країнах Європейського союзу в контексті Спільної аграрної політики ЄС і кон'юнктури

світового ринку, визначення основних принципів нової САП ЄС щодо розвитку ринку молока та молокопродуктів і факторів, які забезпечують ріст конкурентоспроможності молокопродуктів.

Світовий ринок молока і молочної продукції рівно ж як і Європейського союзу не одне десятиліття характеризується стійкою тенденцією до зростання обсягів виробництва. 2008 р. світове виробництво молока становило 692,7 млн т, що на 15 млн т, або 2,2 % більше ніж у 2007 році [4].

Світове споживання рідких молочних продуктів, за виключенням соєвих напоїв і замінників молока 2008 р. досягло рекордного показника — 258 млрд літрів. За останні чотири роки сукупні темпи річного росту споживання молока й інших рідких молочних продуктів у світі становило 2,4 % [8].

За результатами досліджень компанії Тетра Пак щорічний сукупний ріст світового споживання молока та інших рідких молочних продуктів в найближчі три роки становитиме 2,2 відсотка. Вагомий подальший ріст споживання молока на світовому ринку відбувається в країнах, що розвиваються. На них припадає майже 96 % зростання світового споживання. Лідерами за темпами росту на світовому ринку молочних продуктів — 95,8 відсотка за останні чотири роки — є Індія, Пакистан, Китай та Близький Схід. Швидкий ріст споживання молока й інших рідких молочних продуктів у зазначених країнах обумовлюється збільшенням чисельності населення, ростом доходів, доступністю молочних продуктів.

В країнах Європейського Союзу регулювання розвитку ринку молока і молокопродуктів здійсню-

ється САП ЄС. Спільна аграрна політика — це досить складний механізм, який охоплює сотні регулювань на всіх ділянках сільськогосподарського виробництва, а також переробки і реалізації продукції.

Цілі та загальні принципи функціонування спільної аграрної політики були закладені в Римській угоді 1956-го року. 1957 року шестеро членів-засновників Європейського союзу — Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Люксембург і Нідерланди — підписали Римський договір, який затвердив Спільну аграрну політику як основоположну політику Європейського союзу 1950-х років — попередника нинішнього ЄС. Стаття 33 договору визначає його цілі так: підвищити продуктивність сільського господарства шляхом підтримки технічного прогресу; забезпечити раціональний розвиток сільськогосподарського виробництва й оптимальне використання його засобів, зокрема праці; забезпечити прийнятний життєвий рівень для сільськогосподарської спільноти, зокрема через зростання індивідуальних заробітків людей, зайнятих у сільському господарстві; стабілізувати ринки; забезпечити доступність ресурсів; нарешті, забезпечити, щоб ресурси доходили до споживачів за доступними цінами. Для досягнення зазначених цілей Комісія Європейського співтовариства у червні 1960 року оприлюднила три головні керівні принципи: єдиний ринок — усунення бар'єрів для вільного руху сільськогосподарських продуктів між державами-членами; перевага співтовариства — пріоритет має віддаватися продукції держав-членів ЄС; фінансова солідарність — вартість політики повинна розраховуватися для ЄС як єдиного цілого, а не для окремих держав-членів.

1962 р. держави-члени домовилися втілювати ці принципи в життя за допомогою трьох механізмів, які повинні були зберігати ціни на аграрну продукцію, що її постачали фермери в країнах-членах співтовариства:

захист від низьких внутрішніх цін за допомогою системи закупівлі надлишків продукції фермерів, коли ціни падають нижче погодженої «гарантованої ціни» на європейському ринку;

захист від низьких цін на імпорт за допомогою системи квот на імпорт та податків на імпорту аграрну продукцію, коли світові ціни падають нижче погодженої ціни;

субсидії для забезпечення низьких експортних цін через систему відшкодування збитків за експорт сільськогосподарської продукції, коли світові ціни падають нижче погодженої ціни. Ринкова та цінова політика неминуче стали ядром аграрної політики ЄС. Була введена система непрямой підтримки доходів фермерів, оплачуваної європейськими платниками податків через бюджет ЄС та європейськими споживачами через підвищені ціни, які встановлені на імпортовані сільськогосподарські товари [3]. Осно-

вні заходи спільної аграрної політики, що здійснювалися протягом 1960—1980-х років перебували в процесі змін і спрямовувались на запровадження механізмів ефективного функціонування сільського господарства в межах як Євросоюзу, так і національних економік, щодо формування і розвитку ринку молока.

Хронологічно і сутнісно щодо формування і розвитку ринку молока основні заходи аграрної політики ЄС були такими: 1982 р. вводились граничні обсяги виробництва молока; 1984 р. було введено квотування щодо обсягів закупівлі молока; 1986 р. зменшувались квоти на молоко та запроваджувались інтервенційні закупки молокопродуктів; 1988 р. прийнято першу комплексну програму, якою передбачено структурні зміни у сільському господарстві, в тому числі і в молокопродуктовому підкомплексі. В рамках комплексної програми були введені «сільськогосподарські стабілізатори» щодо виробництва сільгосппродукції, зокрема:

максимальні гарантовані квоти виробництва, вихід за які автоматично знижував підтримку,

бюджетна дисципліна (видатки затверджувались в розмірі 3/4 середнього зростання ВВП);

зниження інтервенційних цін і закупівель.

За нижчої світової ціни при імпорті стягувався компенсаційний збір, який піднімав її до мінімального рівня, зафіксованого на території ЄС. У такий спосіб підтримувалась конкурентоспроможність аграрної продукції, в тому числі молока і молокопродуктів.

Структурна політика спрямовувалась на розвиток організації виробництва, оптимізації торгових потоків і розвитку територій. Для поліпшення організації виробництва органи ЄС сприяли впровадженню досягнень науки і техніки, методів економії сировини, води й інших ресурсів, підвищенню освітнього рівня сільськогосподарських працівників. Набули розвитку мережі консультаційних центрів, здійснювались компенсації фермерам з виплати відсотків по банківських кредитах та інших інвестиційних зобов'язаннях. З метою оптимізації торгових потоків і розвитку збуту продукції поліпшувались інфраструктура та матеріально-технічна база комбінатів переробки молока, фабрик його упаковки, складів-холодильників, заохочувалось створення кооперативних об'єднань з метою налагодження співпраці фермерів з організаціями споживачів.

Протягом 70-х та 80-х років прагнення досягти самодостатності в основних продовольчих товарах, в тому числі молока і молокопродуктів було в основному досягнуте, але субсидування прив'язане до виробництва стало жертвою свого власного успіху (EUROPEAN COMMISSION, 2004). Почали з'являтися побічні негативні ефекти, неефективне та високозатратне виробництво; ускладнена струк-

турна адаптація; в невідповідному становищі знаходились споживачі з низькими доходами; вигоду мали головним чином тільки великі ферми, тоді як малі мали незначну вигоду (так як вигода розподілялась на гектар та на кількість виробленої продукції); торговельні конфлікти як із багатими, так і з бідними країнами [3].

У 80-і роки ЄС вів боротьбу з постійними надлишками основних сільськогосподарських продуктів. Деякі з них експортувались за допомогою експортних субсидій, а інші потрібно було реалізовувати на ринках ЄС.

Фінансова солідарність передбачала спільну оплату видатків, пов'язаних з реалізацією спільної агрополітики. Для цього розроблялися схеми регулювання ринків окремих видів сільгосппродукції, зокрема по відношенню до тих, де спостерігалось перевиробництво (зерно, цукор, молоко). Для них вводились гарантовані або інтервенційні ціни. ЄС гарантував мінімальну ціну, за якою товар скуповувався визначеними структурами, що відповідали за надлишок і могли реалізувати їх, поки ціна на відкритому ринку має технологію до зростання. Для стримування перевиробництва використовувалась система квот. Бонуси вводилися, коли міжнародні зобов'язання не дозволяли ЄС установлювати імпортне мито, а світові ціни виявлялися нижчими за собівартість продукції. За їх допомогою ціни знижувалися до світових, розміри виплат залежали від виробничих витрат, обсягів виробництва.

Щоб зрівноважити пропозицію та попит і водночас компенсувати фермерам втрати доходів та підвищити значимість захисту навколишнього середовища на додаток до стабілізаторів були запроваджені інтенсифікаційні та диверсифікаційні схеми (FEARNE, 1997).

Оскільки вжиті стабілізатори не вирішували проблем, що накопичилися в спільній аграрній політиці, виникла необхідність у березні 1999 року прийняти «Програму Агенда — 2000» розраховану на період 2000—2006 рр., якою передбачувалось відстрочити до 2006 р. реформу молочної галузі; збільшити квоту виробництва молока на 1,2 % на два роки для країн, які мають дефіцит цієї продукції, а з 2005 р. — ще на 1,2 % для інших членів співдружності [1].

Ціль цих змін зводилась до забезпечення відповідного рівня прибутків товаровиробників, зайнятих у сільському господарстві, зниження фіксованих, в тому числі інтервенційних цін на окремі види продукції, що компенсувались нормативним субсидуванням із розрахунку на площу сільгоспугідь під окремі культури, а також поголів'я худоби.

Загалом, аграрна політика ЄС передбачала низку дійових нормативно-правових та економічних механізмів, що забезпечувала втілення необхідних норм і стандартів ЄС, раціональний розподіл матеріально-

фінансових ресурсів, запобігання шоку та раціональне функціонування Співдружності у новому форматі взаємовідносин держав-членів. Вона сприяла стабілізації функціонування ринку молока і молокопродуктів в країнах ЄС.

За останні два роки в кон'юнктурі ринку молока і молокопродуктів країн Європейського Союзу відбулися суттєві зміни. Після рекордного зростання цін на молочну продукцію у другій половині 2007 року їх стали поступово знижувати. Ця тенденція збереглася і 2009 року. Ціни зменшилися з 0,30—0,40 євро за 1 літр молока до 0,24 євро в середньому по ЄС, причому в ряді країн ціни становлять 0,20—0,21 євро за літр. Падіння цін спричинило зменшення прибутків виробників молока, ряд масових акцій протесту виробників молока [2].

Фермери виступають за зменшення квот на виробництво молока на 2009—2010 маркетинговий рік на 5 %. Зменшення пропозиції на ринку, на їхню думку, має сприяти зростанню ціни на продукцію.

На 2007—2008 маркетинговий рік обсяг квот становив 139,6 млн тонн на постачання молока на молокопереробні підприємства і 3,4 млн тонн — на прямий продаж споживачам.

18 березня 2008 року Рада Міністрів з питань сільського господарства і рибальства ЄС кваліфікованою більшістю схвалила підвищення квот на виробництво молока на 2 % з 1 квітня 2008 року.

Восени 2008 року були схвалені зміни до сільськогосподарської політики ЄС, відповідно до яких з 2009 року квоти на виробництво молока повинні збільшуватися щорічно на 1 % до їх повної ліквідації з 2015 року.

Європейська комісія в липні 2009 року піддала різкій критиці ситуацію в молочній галузі Європейського Союзу. Автори спеціального дослідження настійно наполягають на необхідності підвищення конкурентоспроможності структур, які формують ринок молока і молокопродуктів, оскільки нинішній механізм регулювання виробництва молока і молокопродуктів і забезпечення ними споживачів в ЄС виявився неефективним. Створюються перепони для вигідного споживачам зниження цін, падає попит на молочні продукти і знижуються темпи поживлення ринку молока і молокопродуктів. Так, вартість масла у 2009 році в порівнянні з кінцем 2007 року знизилася на 39 %, ціна сухого знежиреного молока і сиру — на 49 і 18 % відповідно. Разом з тим, споживачі не відчували такого значного падіння рівня цін. В аналогічний період ціна на зазначені продукти в роздрібній торгівлі знизилася лише на 2 % [5].

У запропонованому Комюніке для Європарламенту та Ради Європи щодо ситуації на ринку молока (липень 2009 р.) міститься ряд заходів для покращення ситуації на ринку молока в ЄС. Так,

Європейська комісія запропонувала продовжити на один рік (до кінця 2010 року) надання державної допомоги приватним сховищам масла, продовжити до кінця лютого 2010 року інтервенції на ринку масла та вершків, продовжити відшкодування при експорті молочної продукції тощо. Обнадійливі заходи прийнято у рамках програми «Yelth Check» (молочний пакет), однак вони будуть введені в дію лише з 2010 року [6].

Слід відзначити, що наразі і світовий ринок молока і молокопродуктів характеризується слабкою та нестабільною ціновою ситуацією. Серед факторів, що відігравали вирішальну роль у її становленні, є такі:

зниження рівня світового економічного зростання (порівняно з 2005–2007 рр. на 1–2 %);

наявність значних запасів молочної продукції в Європейському Союзі, Сполучених Штатах Америки і Новій Зеландії;

вплив на імпортерський попит високих роздрібних цін та економічної нестабільності.

Як наслідок, 2008 р. було експортовано 40,4 млн т молочної продукції (в перерахунку на молоко), що становить 5,8 % загального обсягу виробництва. Це один із найнижчих показників за останні роки [7].

Висновок: Нині проблема розвитку ринку молока і молокопродуктів актуальна для ряду країн. Проведені реформи САП ЄС перетворили її на сучасний механізм, у якій зникли стимули для перевиробництва і фермери можуть своєчасно відповіда-

ти на сигнали ринку. Удосконалення структур, які формують молокопродуктовий підкомплекс, дотримання правових норм, що регламентують ведення конкурентної боротьби, створення заходів захисту інтересів фермерів є вирішальними факторами для росту конкурентоспроможності ринку молока і молокопродуктів.

Спільна аграрна політика щодо функціонування ринку молока і молокопродуктів Європейського Союзу постійно змінюється, напрями цих змін є достатньо прозорими. Разом з тим, Європейська Комісія вкотре підтверджує свій намір надалі модернізувати та спростити аграрну політику.

Україні потрібно вчасно передбачити ці зміни та здійснювати курс своєї аграрної політики щодо розвитку ринку молока і молокопродуктів з врахуванням принципів нової спільної аграрної політики ЄС.

Використані джерела

1. Дем'яненко С. Спільна аграрна політика ЄС: суть, тенденції та значення для України / С. Дем'яненко // Економіка України. — 2003. — № 3. — С. 82–83.
2. <http://eunews.unian.net/wer/detail/191606>
3. <http://www.infagro.com.ua>
4. <http://www.baltic-course.com/>
5. <http://podrobnosti.ua/economy/2009/07/22/617291.html>
6. <http://eunews.unian.net/ukr/detail/191618>
7. <http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid=2899&number=95>
8. <http://www.moloko.cc/view-news.php?id=07-07-2009>

УДК 658.821:619

А.В. Ничик,

здобувач,

Сумський національний аграрний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ВЕТЕРИНАРНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

Встановлено характер відносин між економікою і ветеринарією та компоненти економіки ветеринарного обслуговування. Проведено класифікацію ветеринарних послуг, спрямованих на безпеку людей та збільшення продуктивності тварин. Запропоновано методичні підходи до визначення економічної ефективності ветеринарних заходів, оцінювання резервів економії праці та коштів.

За останнє десятиріччя в Україні значно скоротилося поголів'я великої рогатої худоби, свиней та інших сільськогосподарських тварин. Функціонування тваринництва, що включає всі аспекти постачання ресурсів, виробництва, переробки та маркетингу, на-

було критичного значення для гарантування достатньої кількості продуктів галузі за доступними цінами та їх безпеки для харчування.

Очевидно, що для ведення тваринництва важливими передумовами є належний рівень ветеринарного обслуговування, який дає змогу запобігти неогрунтованим економічним втратам від захворювання та загибелі тварин. Від фахівців у сфері ветеринарного обслуговування залежить економічна ефективність та продуктивність утримання поголів'я тварин, оскільки тільки від здорових тварин можливо отримати більшу кількість та кращу санітарну якість тваринницької продукції.

Питання розвитку ринку ветеринарного обслуговування розглядаються у наукових працях М. Лендела, П. Музики, М. Коцюмбаса, В. Величко, Ю. Косенко, Ф. Сібагатулліна, І. Нікітіна, М. Синьківського, А. Савоценка та ін. Разом із тим існує чимало не вирішених проблем, які потребують подальшого дослідження ринку ветеринарного обслуговування.

Метою статті є детальне висвітлення і аналіз стану, перспектив і проблем розвитку ринку ветеринарного обслуговування.

Роль ветеринарного обслуговування для розвитку ефективних ринків сільськогосподарської продукції та галузі тваринництва важко переоцінити. Воно визначається сукупністю заходів, що проводяться в цілях забезпечення здоров'я та прийнятних умов існування тварин, а також ефективного функціонування інших підрозділів тваринництва, зменшення збитків на всіх етапах виробництва, зберігання та реалізації продуктів тваринного походження, підвищення продуктивності тварин [1]. Деякі вчені, зокрема, Ф. Сібагатуллін наполягають на тому, що в системі ветеринарних заходів головне місце мають займати загальні профілактичні заходи, які спрямовані на запобігання хвороб тварин [2].

Характер відносин між економікою та ветеринарією є досить складним. Ветеринарна медицина та економіка являють собою окремі сфери науки, але доповнюють одна одну, коли метою визначається ефективне управління ветеринарними послугами та пов'язаними з ними системами. При здійсненні економічного аналізу ефективності надання ветеринарних послуг важливе значення має розробка адекватних вимог щодо даних (епідеміологічних та соціально-економічних) використання статистичних моделей, математичного програмування, бюджетів, стратегії мінімізації витрат, аналізу рішень на основі моделі «витрати – вигоди» тощо. Роль ветеринарів у цьому процесі полягає у створенні та наданні важливої інформації для економічного аналізу заходів щодо боротьби із захворюваннями тварин,

зокрема ймовірність захворювань за різних сценаріїв, втрати внаслідок захворювань на різних етапах виробництва, альтернативні види контролю та відповідні витрати. З огляду на характер економіки ветеринарного обслуговування, ветеринари, які хочуть практикувати як економісти, крім базових знань з епідеміології потребують ретельної підготовки в економічній сфері та ознайомлення з економічними принципами та методами.

І. Нікітін визначає економіку ветеринарної справи як науку, яка вивчає закономірності впливу ветеринарних заходів, що забезпечують отримання максимальної кількості якісної продукції при мінімальних затратах праці та коштів на одиницю продукції, на розвиток тваринництва [3]. Економіка ветеринарного обслуговування має дві взаємопов'язані галузі: планування діяльності і управління ветеринарними послугами та економічний аналіз захворювань і наслідків лікування (рис. 1).

Основними завданнями економіки ветеринарного обслуговування є економічний аналіз діяльності ветеринарної служби, виявлення резервів підвищення ефективності ветеринарних заходів, забезпечення ветеринарною медициною ефективного захисту сільськогосподарських тварин від хвороб.

Так, Д. Умалі-Делінгер поділяв ветеринарні послуги на три основні категорії: лікувальні послуги; профілактичні послуги та регуляторні заборони; забезпечення фармацевтичними препаратами [4]. Пізніше А. Р. Сіннамонд (A. R. Cinnamon) розширила це визначення і додала три інші компоненти: здоров'я населення; освіта; дослідження і розробки.

На нашу думку, ветеринарні послуги доцільно класифікувати за наступними категоріями: клінічні послуги, профілактичні, забезпечення препаратами, вакцинами та іншими продуктами, захист здоров'я людей (рис. 2). Лікувальні послуги пов'язані, в основному, з лікуванням хворих тварин через діагностику та використання препаратів, тоді як профілак-

Рис. 1. Складові економіки ветеринарного обслуговування

тичні послуги спрямовані на попередження нових випадків захворювання тварин.

Профілактика досягається через використання вакцин, контроль за носіями хвороб, а також через сегрегацію. Приклади профілактичної медицини включають: дезінфекцію, карантин, забій тварин, які зазнали ризику, обмеження на пересування, контроль імпорту та експорту продукції тваринництва, нагляд і контроль за продукцією тваринництва тощо.

Постачання фармацевтичних препаратів для тварин (як лікувальних, так і профілактичних) включає виробництво ветеринарних препаратів, а також контроль якості, маркетинг та розподіл цих продуктів. Четверта категорія (здоров'я населення), пов'язана з контролем зоонозних захворювань та захворювань, які викликаються продуктами харчування, а також гігієною, безпекою продовольства і кормів та екологічними аспектами (наприклад, забруднення води). Даний компонент включає також освіту у сфері ветеринарного обслуговування і здоров'я населення, дослідження і розробки.

В цілому, ветеринарні послуги є тією сферою, де економічна класифікація різноманітних компонентів відрізняється та є відкритою для інтерпретацій. Очевидно, що однією з цілей системи ветеринарного обслуговування є покращення здоров'я тварин. Водночас, система ветеринарного обслуговування також спрямована на попередження захворювань людей, а також на збільшення обсягів виробництва і, як наслідок, поліпшення харчування людей та їх добробуту.

Важливими ветеринарними заходами, спрямованими на збереження поголів'я тварин, забезпечення безпеки людей та збільшення продуктивності сільськогосподарського виробництва є:

охорона країни від проникнення збудників екзотичних та гострозаразних захворювань;

профілактика та ліквідація інфекційних та інвазійних захворювань, збудники яких збереглись на території країни;

профілактика та лікування незаразних хвороб тварин та птиці;

ветеринарно-санітарний контроль безпеки сировини та продукції тваринництва, профілактика захворювання людей зооантропонозами (хворобами, спільними для людей і тварин).

Основна роль якісного ветеринарного обслуговування полягає у зменшенні економічних наслідків захворювань тварин. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), навіть у розвинутих країнах Європи та Америки втрати від захворювань становлять 10–20 % вартості продукції тваринництва, тоді як в країнах, що розвиваються даний показник досягає і 30–40 відсотків.

Економічні наслідки захворювань тварин проявляються у зниженні ефективності перетворення ресурсів на продукцію, тобто у зниженні продуктивності (рис. 3). Економічний збиток, що завдається хворобами тварин, включає втрати внаслідок загибелі, вимушеного забою та знищення, зниження продуктивності та цінності тварин, недоотримання приплоду через аборти і безпліддя маточного поголів'я, вибракування

Рис. 2. Класифікація ветеринарних послуг

вражених туш, органів, сировини, зниження якості продукції і сировини, простою робочих тварин тощо. Відповідно, економічна ефективність ветеринарних заходів являє собою суму попередженого збитку в тваринництві, вартість, отриману за рахунок збільшення кількості та підвищення якості продукції, економію витрат праці і матеріальних ресурсів, а також економію в суміжних галузях виробництва.

Економічна ефективність того чи іншого засобу лікування залежить від лікувально-профілактичної ефективності засобів і методів, а також від вартості обробки тварин. Методика визначення економічної ефективності ветеринарних заходів дає змогу виявляти резерви економії праці та коштів ветеринарної служби, визначати доцільність застосування тих чи інших методів і засобів здійснення ветеринарних заходів.

Одним із прикладів економічних втрат від захворювань тварин є збитки від маститу корів. Запалення молочної залози корів є причиною значних втрат, які можна поділити на економічні та соціальні. Економічні збитки при маститі стосуються, в основному, власників тварин і молокопереробних підприємств. Соціальні втрати внаслідок споживання молока та молочних продуктів низької якості людиною і особливо дітьми важко визначити. Проте щорічні втрати від захворювання корів маститом на одну середньостатистичну корову в Бельгії становлять 1000–3000 євро, у Великобританії – 75–150 фунтів стерлінгів (85–170 євро), у Нідерландах – 150–300 євро, у Франції – 500–1000 євро [6].

Економічні збитки, що виникають в результаті хвороб сільськогосподарських тварин, є сумою збитків від загибелі та вимушеного забою тварин, втрат (прямих і опосередкованих) продукції тваринництва, зниження приросту ваги, продуктивності маток, недоотримання приплоду та інших додаткових витрат на проведення ветеринарних заходів, які можна визначаються за формулою:

$$EZ = (Y_z + Y_{vz} + Y_{no}) + Z_6,$$

де EZ – сума економічних збитків; Y_z – збитки від загибелі тварин; Y_{vz} – збитки від вимушеного забою тварин, Y_{no} – збитки від прямих та опосередкованих втрат продукції тваринництва (молока, приросту ваги, приплоду, передчасне знаття тварин з відгодівлі тощо); Z_6 – витрати на проведення ветеринарних заходів у зв'язку із захворюваннями.

Слід зазначити, що граничне зниження втрат зменшується із зростанням видатків та може перевищувати граничні видатки. (рис. 4).

Це ілюструє добре відомий закон зменшення віддачі, згідно якого існує оптимальний рівень захворювання/ризик епідемії, а максимальні зусилля на зниження або усунення захворювання/ризик епідемії не завжди є виправданими з фінансової точки зору. Звичайно, навіть у цьому випадку робляться висновки щодо мінімізації ризику через профілактику, однак досить часто вони не враховують мінімальні загальні витрати, пов'язані із захворюванням та не оцінюють додаткові ресурси, необхідні для профілактики. З огляду на закон зменшення віддачі, значні ре-

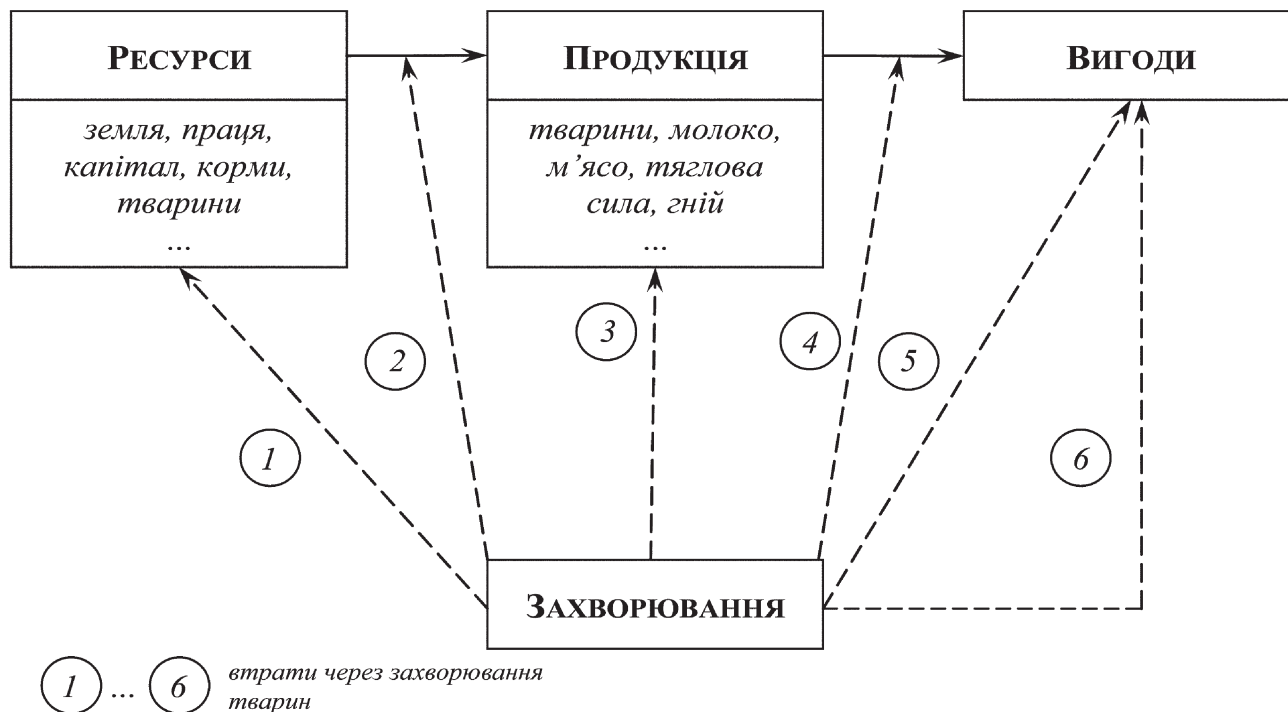

Рис. 3. Вплив захворювань тварин на економічну ефективність [5]

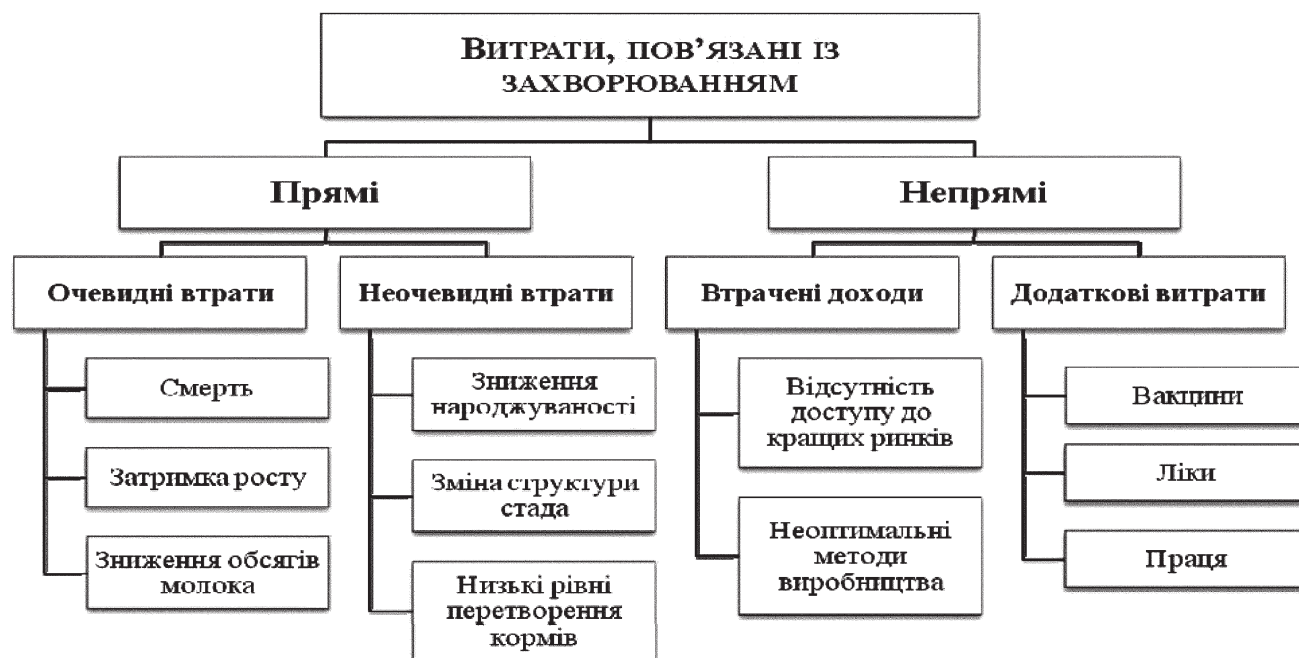

Рис. 4. Прямі та непрямі втрати, пов'язані із захворюваннями тварин [7]

сурси можуть спрямовуватись на лікування захворювання, створюючи при цьому незначні вигоди. При цьому, витрати, пов'язані з багатьма такими заходами, набагато перевищують будь-які розумні бюджети.

Висновок. Одним із основних питань у сфері ветеринарного обслуговування є досягнення балансу між інвестиціями у профілактику та витратами на лікування. Ключовим економічним аспектом у контексті цього балансу є відмінність між витратами на профілактику та витратами на лікування. Профілактичні заходи пов'язані з певними витратами незалежно від настання події, тоді як витрати на лікування здійснюються лише у випадку захворювання і, таким чином, вони множаться на імовірність події при розрахунку очікуваних річних витрат. Через серйозні загрози для здоров'я людей та сільської економіки слід зменшити ризик захворювань до нуля, проте це не завжди можливо. Необхідно проаналізувати співвідношення витрат і вигод, а також ефективність витрат, пов'язаних з можливими втручаннями, з тим щоб забезпечити найкраще використання обмежених ресурсів держави і виробників. Це є критично важливим для забезпечення продоволь-

ством та ключовим фактором усталеності довілля та сільської економіки.

Використані джерела

1. Никитин И. Н. Организация ветеринарного дела / Никитин И. Н. — М. : Колос 2004. — 215 с.
2. Сибатуллин Ф. С. Ветеринарная служба и рыночная экономика / Ф. С. Сибатуллин, И. Н. Никитин. — Казань: Таткнигоиздат, 1994. — 303 с.
3. Никитин И. Н. Экономические проблемы ветеринарного дела: автореф. дис. на соискание учен. степ. доктора эконом. наук / И. Н. Никитин. — Казань: Казанский ветеринарный институт им. Н. Э. Баумана, 1980. — 34 с.
4. Umali-Deininge. The balance between public and private sector activities in the delivery of livestock services / Umali-Deininge, D., Feder G., deHaan C. — World Bank Discussion Paper, 1992. — V. 163. — P. 114.
5. McInerney, J. P. A framework for the economic analysis of disease in farm livestock / McInerney, J. P., Howe K. S., Schepers J. A. — Preventive Veterinary Medicine, 1992. — V. 13. — P. 137—154.
6. Вальчук О. Мастит корів — ефективні шляхи вирішення проблеми / О. Вальчук, В. Столюк [Електронний ресурс] // Ветеринарна практика.
7. Otte M. J., P. Animal Health Economics: an Introduction / M. J. Otte, P. Chilonda // Livestock Information, Sector Analysis and Policy Branch, Animal Production and Health Division (AGA). — FAO, Rome, Italy.

ЦІНОВА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Проаналізовано визначення і доповнено сутність категорії «цінова політика» підприємства. Встановлено типи цінової політики на ринку чистої конкуренції. Запропоновано матрицю вибору принципового типу цінової політики підприємств харчової промисловості. Систематизовано види цінових стратегій. Досліджено експорт основних видів продукції підприємствами харчової промисловості.

Визначенню системи цілей формування цінової політики підприємств у науковій літературі приділяється значна увага, а висновки економістів за своєю сутністю різняться лише характером їх формувань [1, с. 212; 2, с. 394; 3, с. 27–43; 3, с. 417–418; 4, с. 33; 5, с. 234; 6, с. 80–81; 7, с. 394]. Практично всі науковці виділяють три основні цілі розробки і реалізації цінової політики підприємств, що носять альтернативний характер, а саме:

1) утримання ринку — збереження стабільного становища на ринку чи забезпечення «виживання на ринку»;

2) розширення частки ринку — суттєве розширення обсягу реалізації продукції на ринку;

3) максимізація прибутку — забезпечення максимальної суми прибутку з реалізації продукції.

Деякі науковці додатково формулюють ще одну мету цінової політики промислового підприємства — «дослідження лідерства на ринку з позицій інновативності та якості продукту» [1;6;7]. Але така мета, на наш погляд, має ставитись не перед ціновою, а перед виробничою політикою підприємства, оскільки вона найбільше відповідає виробництву технологічно складних промислових товарів, а не продукції підприємств харчової промисловості.

Л. О. Шкварчук пропонує в систему цілей цінової політики підприємства включити «зняття вершків», завдяки встановленню високих цін [6]. Проте «зняття вершків» — термін, що характеризує один з можливих видів цінової стратегії підприємства, спрямованої на реалізацію мети його цінової політики «максимізації прибутку». В цьому випадку він визначає не мету, а лише засіб реалізації мети цінової політики підприємства.

Проведений аналіз дає змогу підтримати висновки науковців щодо трьох основних цілей формування цінової політики для підприємств харчової промисловості.

Метою статті є висвітлення особливостей продукції підприємств галузі за рівнем еластичності попиту, а також вибір та обґрунтування типу цінової політики підприємства.

Слід зазначити, що категорія «цінова політика» в науковій літературі інтерпретується як система цінових рішень, що характеризує цінову поведінку на ринку. Так, одна група науковців терміном «цінова політика» характеризує систему цінових рішень, що визначає цінову поведінку на ринку підприємства в цілому [1, с. 298–304; 4, с. 31–46; 8, с. 44–45; 9, с. 40–59; 10, с. 113–115]. Інші науковці під цим терміном розуміють цінові рішення, що стосуються стратегії реалізації на ринку товару, або певної групи товарів [6, с. 78–94; 11, с. 80–84; 12, с. 263]. На наш погляд, категорією «цінова політика» має визначатись система стратегічних цінових рішень підприємства в цілому, а система стратегічних цінових рішень щодо окремих товарів (груп товарів), що реалізуються підприємством, має визначатись терміном «цінова стратегія».

Що стосується типів цінової політики підприємства на ринку чистої конкуренції, то основні їх особливості визначаються в першу чергу рівнем цін даного підприємства по відношенню до середньоринкового рівня цін на аналогічну продукцію. Виходячи з того, що підприємства харчової промисловості реалізують свою продукцію саме на такому ринку (з урахуванням різного рівня інтенсивності цієї конкуренції), принциповими альтернативними типами їх цінової політики мають бути такі:

політика низьких цін (по відношенню до середньоринкових);

політики середньоринкових цін;

політика високих цін (по відношенню до середньоринкових).

Такий підхід до основних типів цінової політики підприємства дає змогу забезпечити їх чітку спрямованість на реалізацію трьох основних цілей цієї політики, а також визначити відповідний базис для вибору конкретних видів цінових стратегій по окремих товарах (групах товарів). Відповідно цьому пропонується матриця вибору принципового типу цінової політики підприємств харчової промисловості, що пов'язує цей вибір з характером цінової конкуренції на конкретному сегменті ринку та визначеною під-

		Принциповий тип цінової політики підприємства		
Основна мета цінової політики підприємства	Утримання ринку	Політика середньо-ринкових цін	Високий	Рівень конкуренції на відповідному ринку
	Розширення ринку	Політика низьких цін	Середній	
	Максимізація прибутку	Політика високих цін	Низький	

Рис. Матриця вибору принципового типу цінової політики підприємств харчової промисловості

приємством основною метою здійснення цінової політики в стратегічному періоді (рис.).

На основі обраного принципового типу цінової політики підприємства мають визначатись конкретні види цінових стратегій по окремих видах товарів (товарних груп). Перелік таких цінових стратегій, їх сутність, механізм та умови застосування широко розглядаються в сучасній літературі з проблем ціноутворення [2, с. 228–229; 3, с. 104–107; 4, с. 33; 8, с. 61; 9, с. 45–46; 10, с. 118–120; 13, с. 309–310;]. Розгляд цих видів цінових стратегій показує, що переважна їх більшість може бути використана і в процесі реалізації продукції підприємств харчової промисловості. Систематизація видів цінових стратегій по окремих товарах в розрізі визначених принципових типів цінової політики підприємств харчової промисловості наведена в табл. 1.

Зазначимо, що формування цінової політики підприємств харчової промисловості на зовнішньому ринку має свої особливості. Досить високі вимоги до

якості продукції підприємств галузі, високий рівень конкуренції продавців на більшості ринків та деякі інші чинники суттєво обмежують перелік продукції національних підприємств харчової промисловості, що експортується ними до інших країн. Так, 2007 р. лише 10 видів продукції цих підприємств було експортовано на суму понад 50 млн дол. США (табл. 2).

Наведені в табл. 2 дані показують, що з десяти видів експортної продукції підприємств харчової промисловості України лише експорт олії соняшникової може формувати певний вплив на стан кон'юнктури цього сегменту ринку в окремих країнах (а відповідно здійснювати ціновий вплив на характер кон'юнктури). Але навіть за цим видом продукції підприємств харчової промисловості проводити активну цінову політику з метою розширення обсягів збуту на зарубіжних ринках досить важко, оскільки обсяг виробництва цієї продукції повністю залежить від обсягу сільськогосподарського виробництва насіння соняшнику, який за останні роки коливався в

Таблиця 1

Систематизація видів цінових стратегій по окремих товарах (групах товарів) в розрізі принципових типів цінової політики підприємств харчової промисловості

I. Політика низьких цін	II. Політика середньоринкових цін	III. Політика високих цін
1. Стратегія проникнення (цінового прориву) 2. Стратегія пільгових цін 3. Стратегія за кривою освоєння 4. Стратегія витіснення з ринку 5. Стратегія недопущення на ринок	1. Стратегія нейтрального ціноутворення 2. Стратегія проходження за лідером	1. Стратегія «зняття вершків» 2. Стратегія цільових цін 3. Стратегія преміального ціноутворення 4. Стратегія іміджевого ціноутворення 5. Стратегія сигналізування цінами 6. Стратегія цінового лідерства

Таблиця 2

Експорт основних видів продукції підприємствами харчової промисловості України за 2007 рік*

Продукція	Обсяг експорту у натуральних показниках, млн т	Обсяг експорту у вартісних показниках, млн дол. США
1. Молоко та вершки згущені	91,3	290,3
2. Сири всіх видів	62,0	269,7
3. Рослинні жири	159,7	130,9
4. Олія соняшникова	1923,2	1521,4
5. Кондитерські вироби з цукру	80,1	102,7
6. Шоколад та інші готові харчові продукції із вмістом какао	151,3	339,9
7. Овочі консервовані	87,8	79,9
8. Мінеральні води	157,8	77,4
9. Пиво солодове	342,5	96,2
10. Спирт етиловий та вироби з нього	213,8	314,8

* Складено за даними статистичного збірника «Зовнішня торгівля України товарами у 2007 році» [68, с. 5–17].

Середній рівень контрактних експортних цін на основні види продукції підприємств харчової промисловості України 2007 р.

Продукція	Рівень контрактних експортних цін за 1 кг продукції	
	дол. США	грн
1. Молоко та вершки згущені	3,18	16,1
2. Сири всіх видів	4,35	22,0
3. Рослинні жири	0,82	4,1
4. Олія соняшникова	0,79	4,0
5. Кондитерські вироби з цукру	1,28	6,5
6. Шоколад та інші готові харчові продукції із вмістом какао	2,25	11,4
7. Овочі консервовані	0,91	4,6
8. Мінеральні води	0,49	2,5
9. Пиво солодове	3,56	1,8
10. Спирт етиловий та вироби з нього	1,47	7,4

Україні у широкому діапазоні. Проведення активної цінової політики за іншими видами експортованої продукції підприємств харчової промисловості практично неможливо у зв'язку з незначною часткою обсягів експорту з України у загальному обсязі споживання цієї продукції в зарубіжних країнах.

Отже, така мета цінової політики, як «розширення частки ринку», а відповідно і такий принциповий тип цінової політики, як «політика низьких цін» на зовнішньому ринку по продукції підприємств харчової промисловості (за виключенням олії соняшникової) високого ефекту не отримує.

Слід звернути увагу на такий показник експорту продукції підприємств харчової промисловості, як рівень конкретних експортних цін на неї. На основі статистичних даних 2007 р., що наведені в табл. 2, розраховано середній рівень конкретних експортних цін на основні види продукції підприємств харчової промисловості, що вивозиться в інші країни у дол. США за 1 кг і на основі офіційного курсу Національного банку України ці ціни визначено у національній валюті (табл. 3).

Таким чином, рівень контрактних експортних цін більшості досліджуваних видів продукції підприємств харчової промисловості суттєво перевищує рівень оптових цін цієї продукції на національному ринку. Навіть з урахуванням додаткових транспортних витрат (за умовами цін FOB за «Інкотермс — 2000»), мита і митних зборів, такий рівень контрактних експортних цін дає змогу підприємствам харчової промисловості при прямому (без торговельних посередників) експорті своєї продукції отримати вищий рівень як валового доходу, так і прибутку, ніж при її реалізації на внутрішньому ринку України.

Висновки. Основною метою цінової політики підприємств харчової промисловості на зовнішніх ринках має бути «максимізація прибутку», а принциповим типом цієї політики — «політика високих цін» (у порівнянні із ринковими цінами внутрішнього ринку). Реалізації такої цінової політики найбільше відповідає «стратегія цільових цін» на кожен з експортних, або орієнтованих на експорт видів продукції підприємств. Такий цільовий рівень

експортних цін має визначатись підприємством на основі цільового рівня (суми) прибутку для кожного експортного контракту з відповідним його приведенням за умовами транспортування (як правило, за умовами FOB за «Інкотермс — 2000»), валюти і умов розрахунків, терміну поставки та інших умов, що визначені у відповідних методичних рекомендаціях з формування рівня контрактних цін у зовнішньоторговельній діяльності.

Врахування визначених методичних підходів до цінової політики підприємств харчової промисловості дасть можливість успішно реалізувати планові завдання із формування доходів з операційної діяльності.

Використані джерела

1. Герасименко В. В. Управление ценовой политикой компании: учебник / Герасименко В. В. — М. : Эксмо, 2006. — 688 с.
2. Волков О. И. Экономика предприятия: курс лекций / О. И. Волков, В. К. Склярченко. — М. : ИНФРА-М, 2001 — 280 с.
3. Мельник Л. Г. Маркетингова цінова політика: навч. пос. / Мельник Л. Г., Старченко Л. В., Корінцева О. І. — Суми: Ун-ка книга, 2007. — 240 с.
4. Слепов В. А., Николаева Т. Е. Ценообразование: уч. пос. / В. А. Слепов, Т. Е. Николаева. — М. : ФБК-ПРЕСС, 2000. — 152 с.
5. Економика підприємства: навч. пос. / [Черевко Г. В., Горбонос Ф. В., Іваницька Г. Б., Павленчик Н. Ф.]. — Львів: Априорі, 2004. — 384 с.
6. Шкварчу Л. О. Ціни і ціноутворення: навч. пос. — [3-е вид.]. — К. : Кондор, 2005. — 214 с.
7. Экономика организаций (предприятий): учебник ; под ред. В. Я. Горфинкеля, В. А. Швандора. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003 — 608 с.
8. Колесников О. В. Ціноутворення: навч. пос. / Колесников О. В. — К. : Центр навч. літ., 2006. — 144 с.
9. Тарасевич В. М. Ценовая политика предприятия / Тарасевич В. М. — С. Пб: Питер, 2001. — 272 с.
10. Тарасов В. И. Ценообразование: уч. пос. / Тарасов В. И. — Мн. : Книжный дом, 2005. — 256 с.
11. Банитюк Ф. И. Ценообразование: уч. пос. / Банитюк Ф. И. — М. : ИНФРА-М, 2001. — 197 с.
12. Цены и ценообразование ; под ред. В. Е. Осипова. — С. Пб: Питер, 2002. — 464 с.
13. Афанасьев Н. В., Гончаров А. Б. Экономика предприятия: уч. пос. / Н. В. Афанасьев, А. Б. Гончаров. — Х. : ИНЖЭК, 2004. — 528 с.

ІНТЕНСИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА В ПІВДЕННОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

Висвітлено результати діяльності сільськогосподарських підприємств в залежності від спеціалізації, концентрації та інтенсифікації виробництва в АР Крим.

Для України з її великим природним і трудовим потенціалом аграрного виробництва інтенсифікація – єдино вірний напрям розвитку сільгоспідприємств і господарств населення. Інтенсифікація означає зростання ефективних витрат на одиницю площі сільгоспугідь при забезпеченні належної від них віддачі.

На загальному фоні малоінтенсивного вітчизняного сільгоспвиробництва степові регіони виділяються особливо неефективним використанням угідь. Висока землезабезпеченість дала змогу підприємствам зони Степу звужувати склад продукції, відмовляючись від тваринництва і орієнтуючись на вигідні за нинішньої цінової кон'юнктури вирощування зернових та олійних культур. Господарства Криму, аналіз діяльності яких є предметом подальшого аналізу, загалом зайняли відповідальнішу позицію. Тут найменша серед регіонів країни (крім Закарпаття) частка технічних культур у посівних площах, водночас найбільша (теж, крім закарпатських підприємств) питома вага в угіддях багаторічних насаджень, краще, ніж у середньому по Україні, збережено тваринництво. Кримський регіон таким чином веде сільськогосподарське виробництво адекватніше потребам населення, яке найгірше забезпечене м'ясом, молоком, фруктами. Однак, відповідальне ставлення до загальнонаціональних інтересів вступає у суперечність з інтересами самих виробників. 2007 р. собівартість продукції кримських сільгоспідприємств була нижчою, порівняно із середньоукраїнською на 10,3 % (третє місце після Полтавської та Чернігівської областей), а рівень відшкодування витрат виручкою – найнижчий з усіх регіонів, валовий же дохід виразився від'ємним числом.

Аналіз результатів діяльності південностепових регіонів засвідчує, що інтенсифікація дає мож-

ливість задіяти в сільському господарстві значно більше працівників, а це особливо актуально при нинішньому масовому сільському безробітті. Витрати виробництва на гектар угідь 2007 р. становили по сільгоспідприємствах Криму 2579 грн, Херсонської області – 1265 грн, Одеської – 1221 грн. Робоче місце припадало відповідно на 20,5; 40,5 і 30,2 га угідь. У кримському сільгоспідприємстві було в середньому 102 сільськогосподарські працівники, в херсонському – 65, одеському – 78.

Статистичні форми основних економічних показників роботи сільгоспідприємств за 2007 і 2008 рр. не містять даних про затрати праці, що не дає можливості аналізувати її продуктивність та оплату. Тому для аналізу виробничих характеристик та ефективності взято дані 2006 року, за якими можна одержати змістовніші висновки щодо взаємозв'язків різних показників. При цьому сподіваємося, що в 2009 році неповноцінність статистичної інформації, зумовлена безвідповідальністю високих управлінських органів, буде подолана. У самих же сільгоспідприємствах і тепер є достатня для поглиблених аналізів облікова база.

У таблиці, поряд із середньокримськими та середньоукраїнськими, представлено обчислені із статистичної форми № 50-сг показники групи підприємств переважно з інтенсивними галузями при відносно більших розмірах виробництва, важливих для ефективної діяльності. Південні регіони країни мають можливість розвивати широкий спектр сільськогосподарських виробництв. В Криму 2006 р. із 213 представлених у зведеному звіті підприємств виробництвом зерна займалися 184, соняшнику – 100, овочів – 48, плодів – 41, винограду – 44, вирощування великої рогатої худоби – 97, свиней – 126, овець – 38, птиці – 14, молока – 86, яєць – 16, меду – 18 господарств. У половини підприємств Криму тваринництво нині практично відсутнє.

Поряд з інтенсивністю, значний вплив на ефективність виробництва мають його розміри. Концентрація різних виробництв здебільшого низька,

Показники діяльності сільгоспідприємств АР Крим, 2006 р.

Показник	Підприємство												АР Крим	Україна
	8	26	49	62	80	106	107	139	146	169	171	173		
Площа сільгоспугідь, га	1767	3060	3969	12880	10522	2045	1992	2232	2541	3554	1294	183	2579	2017
у т.ч. рілля, га	362	1139	3674	11304	7050	1232	1483	2000	2359	3551	1238	183	2135	1835
багаторічні насадження, га	1405	1644	53	836	3449	715	503	—	—	—	51	—	196	25
Працівників сільгоспвиробництва	844	411	185	1838	1135	334	368	215	322	293	533	573	162	91
Продукція без повторного рахунку, тис. грн	5628	5383	5557	80863	8302	8190	6929	5629	11432	12387	2132	11363	4535	2836
Продукція на 1 га угідь, грн	3185	1756	1400	6278	789	4005	3479	2522	4499	3486	1648	62091	1759	1406
Угідь на працівника, га	2,09	7,46	21,45	7,01	9,27	6,12	5,41	10,38	7,89	12,13	2,43	0,32	15,96	22,20
Оплата послуг до оплати праці, %	1,1	37,4	13,4	94,9	28,6	5,0	115,3	18,1	157,9	21,8	1,41	83,0	52,59	67,87
Частка с.-г. продукції у виручці, %	0,6	74,4	72,9	13,4	86,0	97,9	92,3	67,1	87,3	93,7	99,1	88,7	36,9	73,1
Рослинницькі витрати до тваринницьких	x	x	1,49	0,46	325	x	19,7	230	0,12	0,36	1466	0	1,15	1,62
Індекс продуктивності праці	0,831	1,982	0,946	6,256	1,380	1,944	1,807	0,831	0,977	1,316	1,027	2,349	1,182	1,000
Індекс собівартості	0,642	1,173	0,847	1,296	0,748	1,604	2,028	0,923	0,821	1,086	1,071	1,002	1,059	1,000
Рентабельність офіційна, %	166,3	28,1	-28,5	28,3	7,4	104,8	97,8	22,0	-2,8	2,6	31,3	-21,2	2,3	2,8
Покриття витрат виручкою, %	14,6	230	57,6	394	103	178	16,6	111	108	115	127	172	61,4	99,5
Валовий дохід на 1 год прямих витрат, грн	-5,47	42,53	-3,33	-14,66	19,15	19,26	18,66	4,76	8,84	7,66	20,18	53,44	-5,08	3,19
Оплата праці, грн./год	7,29	9,57	5,04	6,63	17,78	4,32	5,22	2,87	6,47	4,63	9,98	8,21	4,46	2,78
Частка оплати праці у витратах, %	29,5	47,0	24,7	8,4	25,6	28,0	27,5	17,4	15,4	15,0	31,3	7,3	16,26	13,69
те ж у валовому доході, %	x	22,5	x	x	92,8	22,4	28,0	60,2	73,2	60,4	49,5	15,4	x	103,5

якщо виходити із вимог найсучасніших технологій. Особливо це стосується інтенсивних галузей. 2006 р. тільки в двох кримських підприємствах було понад 50 га овочів, у п'яти понад 300 га плодоносних площ садів, у трьох — більше тисячі голів молодяку худоби, у чотирьох — понад 500 корів. У свинарстві в одного виробника було 20 тис. голів, у інших підприємствах незначне поголів'я. Як і по всій Україні, зовсім здригнуло вівчарство, на рівні 2 тис. голів цю галузь мали тільки два підприємства. Краще із концентрацією виробництва в кримському виноградарстві, де 5 господарств зібрали врожай більш, як з тисячі гектарів насаджень.

Особливо слід дорікнути кримчанам з приводу стану овочівництва. У підприємстві № 127 з найбільшою площею овочевих культур — 160 га при скромній урожайності виробнича собівартість центнера становила всього 40 грн, рентабельність по підприємству визначалася в 57 %. Однак із 23 підприємств, де вирощували більше ніж по 10 га овочів, витрати перекривалися виручкою від реалізації тільки в шести. Південні регіони, маючи сприятливіші умови, можуть ефективно вирощувати ранні якісні овочі розширеного асортименту. Значно краще ставлення до овочівництва в Херсонській області.

Розміри виробництва всього сільгоспідприємства визначаються трьома показниками: площа сільгоспугідь, кількість зайнятих у сільському гос-

подарстві працівників, обсяг виробництва. Оцінка за площею найпоширеніша, однак інтенсифікація дає змогу при відповідних галузевих структурах та продуктивності мати велике виробництво і з невеликими розмірами угідь. Чисельність працівників — важливіший чинник. Персонал сільгоспідприємств зменшився загалом у 3–4 рази, дійшовши до таких розмірів, коли нема можливості організувати раціональний поділ і кооперацію праці. Головний критерій розміру підприємства — обсяг його виробництва в грошовому виразі. При його визначенні вилучаємо повторний облік матеріалів власного виробництва. Групування показує, що разом із збільшенням обсягу виробництва паралельно зростають витрати і вихід продукції на гектар, а так само інші показники розміру — площа угідь і кількість працівників. Вища група, в якій зібрані підприємства з виробництвом понад 5 млн грн — 15 % їхньої загальної кількості виробляли більше половини продукції. Великі обсяги виробництва забезпечувалися насамперед інтенсивною структурою, розвитком тваринництва чи площами багаторічних насаджень.

Визначальний показник інтенсивності — обсяг продукції на гектар угідь. Тут різниця величезна. При поділі сільгоспідприємств регіону на чотири рівновеликі групи даний показник у них становив 4472, 1071, 684 і 277 грн. Різниця у витратах на гектар була меншою. Від першої до четвертої групи

зростала площа угідь на працівника в 6,8 раза, зменшувалася продуктивність праці в 3,4, а оплата — в 2,6 раза. Послідовно знижувалася рентабельність — від 11,1 % до мініус 16,1 %.

Землемісткість робочого місця диференціювалася від 3 соток до 822 га. Низька землемісткість узгоджується з високою інтенсивністю і навпаки. На обмеженій площі тепер можна створювати велике й інтенсивне виробництво. Шість підприємств взагалі не мали сільгоспугідь. Різниця у величині землемісткості значно менше визначається площею угідь, ніж кількістю працівників. Великі за обсягом виробництва підприємств частіше зустрічаються серед малоземельних. Значно менші площі землі потрібно при високій частці багаторічних насаджень.

При завеликій площі угідь на працівника виникає потреба в широкому використанні послуг зі сторони. Статистична форма дає можливість оцінювати рівень такого залучення за відношенням оплати послуг і робіт, виконаних іншими організаціями, до суми оплати своїх працівників. З переходом від групи з найвищою землемісткістю робочого місця — в середньому 71,3 га до найнижчої — по 5,55 га дане співвідношення зменшувалося від 122,9 до 22,9 відсотка.

Суттєвий показник — галузева структура виробництва підприємства. Її характеризує насамперед співвідношення між рослинництвом і тваринництвом за кількістю зайнятих працівників, витратами, виручкою від реалізації продукції. Якщо серед показаних у таблиці підприємств ті, що під номерами 8, 26, 106, тваринництва не мали, то в підприємстві № 173 не займалися рослинництвом взагалі, а в господарстві № 146 — його частка була у 8 разів менша порівняно з тваринницькими галузями. Останні загалом більш інтенсивні, але і в рослинництві досить висока інтенсивність досягається при занятті овочівництвом, плодівництвом, виноградарством, вирощуванням деяких технічних культур.

Індекс продуктивності праці розраховано із трудомісткостей виробництва різних продуктів сільського господарства. Продуктивність праці в підприємстві, регіоні таким способом порівнюється із середньоукраїнською. При тому, що по підприємствах регіону індекс становив 1,182, тільки в 31 % господарств він перевищував одиницю. Ці підприємства були зібрані у вищій групі, другу — склали економічні суб'єкти з індексом 0,75—1, третю — 0,50—0,75, а в четвертій залишилися ті суб'єкти, де продуктивність праці була більш, як удвічі, менша за середньоукраїнську. Чіткими послідовностями зміни показників доводиться пряма залежність продуктивності праці від витрат у розрахунку на працівника і на гектар. Обсяг виробництва господарства був вищим у першій групі порівняно з четвертою в 5,4 раза, оплата години праці — у 2,8 раза. У першій групі переважало тваринництво, в інших значно вищою була частка рослинницьких виробництв. Індекс продуктивності праці корелює з іншим її показником — виробництвом продукції на годину трудових затрат. У першій групі цей показ-

ник становив 56,45 грн, в останній — 7,07 грн. Різний вплив на ці показники виявляє частка багаторічних насаджень у структурі угідь. При групуванні за індексом ця частка в групах приблизно однакова, тоді як збільшення питомої ваги таких інтенсивних виробництв знижує вартісний показник продуктивності праці. В цьому бачимо приклад розбалансованості цінних механізмів.

Індексом собівартості результати господарювання також зіставляються із середньоукраїнськими. Даний індекс — власне величина обернена: вищий індекс означає нижчу собівартість і навпаки. Зв'язок індексу собівартості з іншими показниками незначний. Певною мірою це пояснюється тим, що відмінності в рівнях собівартості набагато менші, ніж за продуктивністю праці. Група підприємств з меншою собівартістю характеризується переважанням тваринництва, вищими показниками розміру виробництва, інтенсивності, оплати праці.

Поряд із звичним показником офіційної рентабельності показується окупність усіх витрат виручкою. Прийнята методика обчислення рентабельності враховує витрати тільки на реалізовану продукцію, а її частка буває незначною, в інших же випадках вона перевищує вироблену продукцію, коли продається і те, що було одержано в попередні роки. Аналіз показує високу залежність фінансової результативності виробництва від структури галузей. Насичення багаторічними насадженнями забезпечує високу інтенсивність, яка поєднується з абсолютною нерентабельністю.

Доходність чітко корелює з окупністю витрат. У четвертій частині підприємств з вищими показниками доходу на годину витрат праці — від 2,32 до 53,44 грн виручка перевищувала витрати в 1,22 раза. В інших виробників доходу практично не було, і в цілому по регіону він визначався від'ємним числом.

Рівень оплати праці залежить насамперед від її продуктивності. Група підприємств із значно вищою оплатою характеризується також великими обсягами виробництва у вартісному вимірі і за кількістю працівників, більшою інтенсивністю, переважанням тваринницьких галузей. Не спостерігається зв'язку рівня оплати із часткою її у загальних витратах. В інших регіонах країни, як правило, слабкі господарства змушені витрачати на оплату праці відносно більшу частину коштів, щоб підтримати хоча б мінімально допустимий її рівень. У переважній частині сільгоспідприємств України дохід не забезпечує нормальне відтворення виробництва, а часто його зовсім нема. Разом з тим певна кількість господарств одержує такі доходи, які могли б забезпечувати набагато вищі заробітки працівників.

Всі показники, що характеризують підприємства та результативність їхньої діяльності, мають величезні варіації значень. Розглянемо ці підприємства за їх нумерацією у зведеній по регіону формі № 50-сг.

№ 8. Вузькоспеціалізоване виноградарське виробництво. Фактично це частина агропромислового об'єднання, про що свідчить мізерна частка сільськогосподарської продукції. При урожайності 33 ц/га тільки 8 % урожаю реалізовано із високою прибутковістю. Якщо ж віднести цю виручку до всього виноградарства, одержуємо дуже низький показник відшкодування витрат і збитковість виробництва. Висока оплата праці забезпечується загальними результатами агропромислової діяльності. При такому об'єднанні вирощування винограду з переробкою, звітність по сільському господарству характеризується недостовірною.

№ 26. Підприємство функціонує без тваринництва і рільництва (значні площі ріллі не використовуються або здаються в оренду). Найбільша в регіоні площа плодоносного винограднику — 1243 га, але з низькою врожайністю. Ще гірша вона в садівництві. Все ж виноградарство рентабельне, забезпечує також високу дохідність. Це дає можливість при низькій трудомісткості — 7,22 год/ц (по Україні було 14,37) забезпечувати задовільну оплату праці, яка має високу частку у витратах і зовсім незначну в доході. Результати діяльності підприємства доводять перспективність кримського виноградарства.

№ 49. Різноголазузе, але неефективне виробництво. Урожайність польових культур посередня, а продуктивність тваринництва низька. Насиченість худобою в 4,22 га угідь на перевідну голову (корова — 1, молодняк — 0,4) одна з кращих у регіоні але, вочевидь, при такому стані підприємства — непосильна. Являє інтерес результат овочівництва, яке за площею — 69 га друге в регіоні. Прийнятна урожайність — 162 ц/га забезпечувала низьку собівартість продукції, і ця галузь у підприємстві була найвигіднішою.

№ 62. Величезне виробництво — 80,9 млн грн при насиченні тваринництвом, високій ефективності основних галузей. Перше місце в регіоні за поголів'ям великої рогатої худоби, у тому числі корів, та свиней. Урожайність зернових становить 47,8 ц/га, надій на корову — 5469 кг, добові прирости худоби — 833 г. Винятково висока продуктивність праці при значному використанні послуг зі сторони. Низьке відшкодування витрат пояснюється тим, що звітного року не продавалася худоба і було реалізовано менше половини збору зерна. Внаслідок цього видається неправдоподібною обчислена мінусова дохідність. Зрозуміло, що таке високоефективне інтенсивне підприємство створене великим капіталом і належить не селянам, але його діяльність демонструє можливості ефективності у найпроблемнішому нині скотарстві.

№ 80. Дане підприємство характеризується вигідністю плодівництва. При урожайності саду 155 ц/га і ягідника — 69 ц/га плодова продукція забезпечує вищу рентабельність у порівнянні з рільницькою. Те, що плодоносні площі саду, ягідника і винограднику становили тільки 12 % всіх

багаторічних насаджень, може викликати сумнів щодо врожайності, але собівартість і рентабельність — беззаперечний факт. Прикметний також рівень оплати — у 4 рази вищий порівняно із середньокримським. При цьому допущена непропорційність — якщо витратити на оплату праці становлять 93 % доходу, залишається мало коштів на розвиток виробництва.

№ 106. Порівняно з попереднім підприємством загальна площа багаторічних насаджень у 4,8 рази менша, але за розмірами виробництва фруктів це господарство лідер. Урожайність плодів становила 143 ц/га, трудомісткість центнера продукції — 3,79 год (по Україні — 7,30). Інтенсивне без тваринництва господарювання. Оплата праці занижена, оскільки становила лише 22,4 % від доходу і не досягала середнього по регіону рівня.

№ 107. Одне з найбільших у регіоні садівничих підприємств. Із 469 га зібрано по 123 ц фруктів. Характеризується значним залученням послуг зі сторони при невеликій площі угідь на працівника. Проте така організація виробництва виявляється ефективною. Виробнича собівартість центнера фруктів становила 42,04 грн (по Україні — 82,68), що забезпечило успіх, при тому що рільництво велося неінтенсивно.

№ 139. Порівняно висока насиченість тваринництвом. Посередня ефективність різних галузей достатня для того, щоб мати цілком пристойну рентабельність, яка однак поєднується з низькою дохідністю. Саме в цьому причина мізерного рівня оплати праці. Кінцеву рільничу продукцію представляли тільки зернові, які займали 68,5 % площі. Щоб бути успішним виробником, підприємство повинно досягти високих результатів хоча б в одній з основних галузей.

№ 146. Підприємство визначається безумовним переважанням різноголазузевого тваринництва та високим залученням послуг зі сторони. У рослинництві було зайнято 77 працівників, тваринництві — 245. Надій на корову становить 5028 кг, продуктивність у свинарстві, на вирощуванні худоби, в птахівництві задовільна. Кінцеві результати — рентабельність, дохідність кращі за середні. Тваринницький напрям діяльності підприємства дає змогу господарювати надійно й інтенсивно.

№ 169. Відчутно переважає тваринництво, в якому було зайнято 81 % сільськогосподарських працівників. За насиченням скотарством займає третє місце по регіону — 3,35 га угідь на перевідну голову. Водночас друге місце за поголів'ям курей, четверте — по молодняку птиці. Від 600 корів одержано по 5057 кг молока на одну голову. Задовільна урожайність зернових і соняшнику. У виручці від реалізації частка птахівництва займала 58,2 %, скотарства — 30,9 %, що підтверджує доцільність займатися тваринництвом.

№ 171. Спеціалізація на овочівництві закритого ґрунту, яке із 29 га дало 91,8 % від усіх надходжень.

Трудомістка галузь забезпечує високу зайнятість. При раціональним співвідношенням між споживанням і нагромадженням 50 % частка оплати праці займала 1/3 витрат. По відношенню до середньоукраїнських показників в овочівництві закритого ґрунту урожайність становила 139 %, собівартість продукції — 63 %. Продукція продавалася за відносно нижчими цінами, але рентабельність виробництва була вищою. Отже, високоінтенсивна галузь також є вигідною.

№ 173. Суб'єкт промислового птахівництва, показники діяльності якого переконають, що таке спеціалізоване виробництво дає найбільше користі його власникам. Середнє поголів'я курей-несучок становило 462,3 тис., молодняку птиці — 577,7 тис. голів. З усіх проаналізованих дванадцяти підприємств тут найвищі показники індексу продуктивності праці й дохідності. Виріток на годину прямих затрат праці становив 111,81 грн при значному використанні послуг зі сторони. Ефективність вирощування птиці була низькою, але реалізація яєць давала високий прибуток. Оплата праці становила низький відсоток як у витратах, так і в доході підприємства. Таким чином одержано 11626 тис. прибутку, на гривню оплати праці — 5,51 грн. Така висока експлуатація

праці навряд чи досягається в якійсь іншій виробничій галузі.

Із 213 підприємств автономної республіки 58 не мали тваринництва. Ця група суб'єктів господарювання відрізнялася нижчими показниками продуктивності праці, інтенсивності, меншими розмірами підприємства. Зате в них були вищими рентабельність і оплата праці.

Найскладнішою є ситуація із скотарством. Воно було представлено у 102 підприємствах. З них найвища насиченість худобою — до 10 га угідь на перевідну голову — досягалася тільки в дев'ятнадцяти. Порівняно із середніми показниками регіону у даній групі розмір підприємства був більшим за площею лише на 4,7 %, але по кількості працівників в — 1,73, а виробництву продукції — в 2,45 раза. Вища (в 1,74 раза) продуктивність праці дала змогу оплачувати годину її затрат дорожче на 21,3 % при рентабельності 3,0 % порівняно із середньою — 3,8 %. Із 19 підприємств мінусове значення доходу зафіксовано у дванадцяти. Якщо важливі для країни інтенсивні рослинницькі галузі можуть розвиватися за рахунок забезпечуваних ними доходів, то скотарство потребує вагомій підтримки та інвестицій для створення ферм із сучасною технологією.

УДК 631:636.033

В.І. Бойко,

д. е. н., професор,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ВІДТВОРЕННЯ М'ЯСНИХ РЕСУРСІВ В КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ АПК УКРАЇНИ

Проаналізовано сучасний стан розвитку галузі тваринництва в цілому по Україні в динаміці та в зонах Степу і Полісся. Досліджено вплив державної підтримки та концентрації виробництва на показники ефективності.

Глобалізація фінансової і продовольчої кризи на початку ХХІ століття зумовила проблему об'єктивної оцінки можливостей держав забезпечити населення продуктами харчування.

Загострення даної проблеми тісно пов'язано з демографічною ситуацією внаслідок стрімкого зростання чисельності населення земної кулі, агрокліматичними чинниками техногенного характеру, обмеженістю енергетичних ресурсів та ін. Важливе місце посідає і поділ країн щодо досягнутого стану розвитку продуктивних сил. В процесі соціально-економічних трансформацій частина країн СНД, включаючи Росію і Україну, протягом цього періоду допустила різкий спад виробництва

аграрної продукції в основних галузях. В результаті такого розвитку подій Російська Федерація стала не лише імпортозалежною державою стосовно продукції тваринництва, але й протягом 1992—1994 рр., 1999 та 2000 р. одержувала гуманітарну допомогу, «которая оказывала угнетающее воздействие на российских производителей» [1, с. 128].

В Україні по м'ясу також склалася стійка імпортна залежність, яка зростає з року в рік. Обсяг імпорту досяг 512,2 тис. т. Погодимось з думкою, що така залежність «... ніколи не може бути науковим обґрунтуванням стратегічного напрямку щодо продовольчої безпеки тому, що ... вона закладає підвалини подальшого занепаду національних м'ясних галузей тваринництва, особливо спеціалізованого м'ясного скотарства» [2, с. 5].

Розбалансованість торговельних і економічних зв'язків між двома державами безумовно знайшли негативний відбиток в розвитку АПК.

Загально визнаною оцінкою сучасного стану аграрного сектору в Україні є занепад галузей тва-

ринництва, в яких і далі продовжується згортання виробництва, включаючи сектор особистих селянських господарств. В загальному плані на початок 2009 р. поголів'я всіх видів худоби і птиці в перерахунку на умовні голови ВРХ становило лише 33,2 % до рівня 1990 р. Фактично наявне поголів'я в живій масі зменшилося майже до 3,0 млн т проти 9,0 млн т у 1990 р.

Що стосується видової структури наявного поголів'я худоби і птиці, то вона характеризується наступними даними (табл. 1).

Як показує аналіз наведених даних до пріоритетних галузей в підприємствах зони Степу відносяться птахівництво (42 %) і молочне скотарство. В зоні Полісся пріоритети надано відповідно скотарству (44 %) і птахівництву – 26 % від загальної кількості умовних голів ВРХ. Слід звернути увагу на те, що 62 % всього поголів'я (ум. гол.) знаходиться в ОСГ.

Констатуємо той факт, що з кожним роком зменшується кількість сільськогосподарських підприємств, які утримують худобу і птицю. Зокрема, на 1 січня 2009 р. ВРХ утримували 5079 господарств, або на 1820 менше ніж на 1. 1. 2007 р. При цьому лише п'ята частина (1106) з них мали 500 голів ВРХ і більше, а загальна кількість поголів'я в цих господарствах становила 1257,1 тис. гол., або 73,1 %.

Не кращий стан з утриманням корів. На початок 2009 р. цю худобу мали 4424 господарства, з яких понад 100 голів мали 1872 підприємства або 42,3 %, а загальна чисельність корів тут становила 86,4 % всього стада.

Найуразливішою щодо відтворення м'ясних ресурсів є стадо ВРХ, де на початок 2009 р. частка корів становила в цілому 76,4 %, з них у стаді сільськогосподарських підприємств – 62,0 і в особистих селянських господарствах – 83,3 %.

Порівняння показників групування господарств за кількістю поголів'я худоби показує, що 1990 р. стадо великої рогатої худоби в 1500 голів і більше мали 2,8 тис. сільськогосподарських підприємств, в яких утримувалося 7,2 млн голів худоби, то у 2008 р. понад 1000 голів мали 440 сільськогосподарських підприємств з чисельністю поголів'я 785,4 тис. голів.

Що стосується галузі свинарства, то нинішнє поголів'я свиней скоротилося в порівнянні з 1954 р. на 4750 тис. гол. або на 43 %. Зокрема, в зоні Степу, для якої в минулому свинарство було однією з головних галузей виробництва, наявне поголів'я становить лише 51 %.

Характерним прикладом в цьому відношенні можна вважати занепад галузі свинарства у Полтавській області. Тут за період з 1990 р. обсяг вирощування свиней у всіх категоріях господарств зменшився з 135,5 тис. т до 26,2 тис. т, а у сільськогосподарських підприємствах – з 90,9 тис. т до 13,9 тис. т.

Між тим, був час, коли преса сповіщала про те, що: «Відкрита 17 березня 1926 р. Полтавська беконна фабрика працює ще менше двох років. Але успіхи її за цей час великі. Тут з березня до 1 жовтня 1926 р. заготовлено 25 тис. гол. свиней, за 1926/27 рр. – 95 тис., а за 1927/28 рр. цифра має дійти 125 тис. голів.

Таблиця 1

Структура поголів'я худоби і птиці в окремих зонах України станом на початок 2009 р.
(в розрахунку на умовні голови ВРХ), тис. гол.

Область, зона	Всього поголів'я	в тому числі			
		ВРХ	свині	птиця	вівці, кози
АР Крим	430,2	126,6	48,5	218,1	32,9
Дніпропетровська	596,1	112,7	135,7	339,4	5,8
Донецька	465,9	110,7	108,8	235,9	8,2
Запорізька	287,3	88,3	91,1	100,9	4,9
Кіровоградська	260,9	99,2	65,9	85,1	4,0
Луганська	244,5	87,9	34,7	113,9	6,1
Миколаївська	236,1	116,0	34,1	74,8	4,9
Одеська	389,9	137,8	85,0	108,2	38,8
Херсонська	240,0	107,6	53,6	69,7	6,7
СТЕП	3151,0	986,6	657,5	1345,9	112,0
Волинська	427,3	172,5	92,8	101,0	1,6
Житомирська	404,5	198,5	52,3	107,0	2,3
Закарпатська	299,9	125,1	82,9	67,7	13,3
Івано-Франківська	332,3	162,0	47,3	103,0	2,4
Львівська	520,3	226,5	77,6	159,7	2,1
Рівненська	409,9	157,0	96,3	101,1	1,6
Чернігівська	368,8	202,8	66,6	74,2	3,4
ПОЛІССЯ	2763,0	1244,4	515,7	713,8	26,7
Україна	9885,7	3745,4	1957,8	3544,1	172,7

З дня відкриття фабрики до 1 жовтня 1926 р. експортовано 50 тис. пудів бекону, за 1926/27 рр. — 213 тис. пудів, а за 1927/1928 рр. гадають експортувати 275 тис. пудів.

Експорт за кордон бекону збільшується. Крім того розпочато підготовчу роботу для експорту до західноєвропейських країн мороженої свинини, волових окостів (до Франції), смальцю (до Голландії) й т. ін. Перші партії цих продуктів вже поставлено, про наслідки вже є повідомлення: вироби Полтавської беконної фабрики одержали на виставці в Парижі найвищу нагороду. Тепер наш бекон розцінюється вже вище від латвійського, зрівнявся в ціні з польським, а від датського різниця в ціні тільки 1 крб. 50 коп.» [3, с. 201–202]. Цей погляд у ретроспективу може здатися марним, але це наші спільні недавні здобутки.

В результаті такої ситуації змінюється сам характер продуктивних сил і як наслідок змінюється як кількісне, так і видове співвідношення вирощеної худоби і птиці (рис. 1 і 2).

2008 р. сільськогосподарські підприємства виростили 1356 тис. т худоби і птиці, з яких частка птиці становить 63 %, а яловичина — 15 %. Але ці ресур-

си стратегічного значення знаходяться в живій масі поголів'я. За аналізований період було реалізовано всього 1342,1 тис. т м'яса, в т. ч. 245,4 тис. т яловичини і 283,9 тис. т свинини. Зазначимо, що частка яловичини становить 58,8 % всієї реалізованої продукції, тоді як свинини — 23,5 %, а птиці — 17,3 %. Безпосередньо від реалізації худоби і птиці підприємства в цілому отримали 800 млн грн збитку, в тому числі від реалізації яловичини 670 млн грн. Бюджетні догації та доплати становили 2200 грн на 1 т реалізованої яловичини і 2730 грн на 1 т реалізованої свинини. В результаті рівень збитковості реалізованої яловичини зменшився з — 24,1 до — 4,2 %, або майже на 20 пунктів. Рівень рентабельності реалізованої свинини підвищився з 0,4 до 24,0 %.

Отже, запроваджена підтримка виявилася відчутною лише для кожного шостого господарства в галузі свинарства. Але їх частка в загальному обсязі реалізованого м'яса свинини становить 16,4 %. Економічні показники реалізації представлено в табл. 2.

Підсумовуючи вище наведений аналітичний огляд сучасного стану галузей, пов'язаних з виробництвом основного продукту харчування, зазначимо наступне.

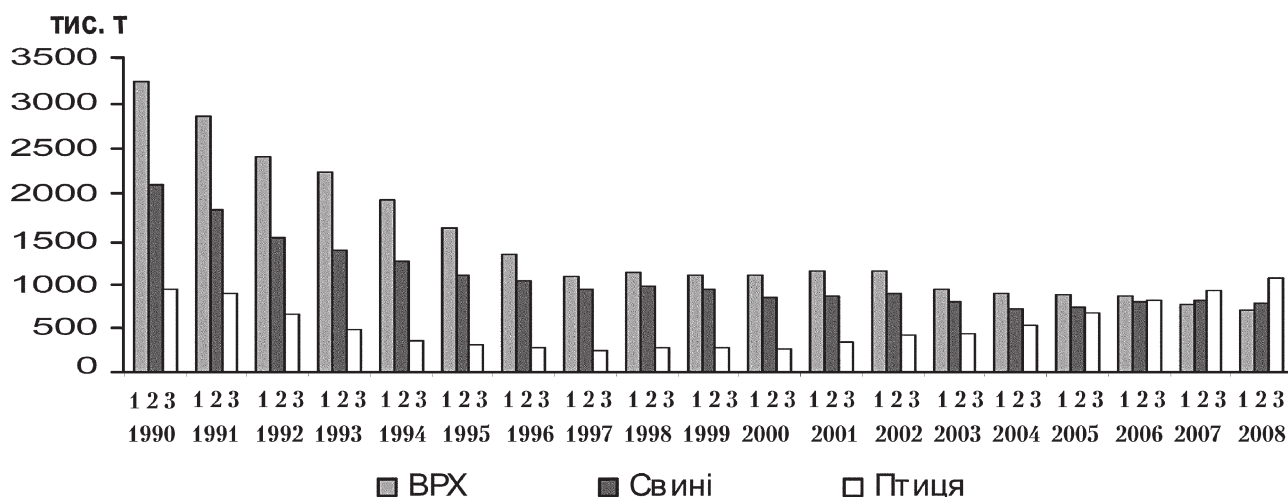

Рис. 1. Динаміка вирощування худоби і птиці в усіх категоріях господарств (жива маса), тис. т

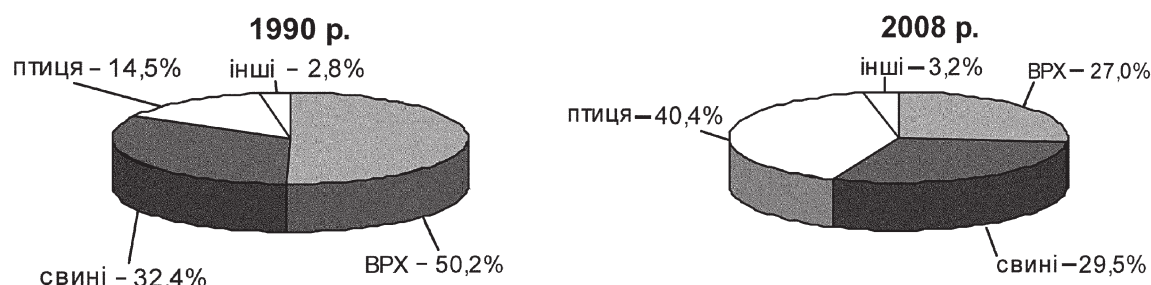

Рис. 2. Зміна структури вирощеної худоби і птиці у всіх категоріях господарств за період 1990–2008 рр.

Групування підприємств за обсягом реалізації м'яса яловичини та свинини у 2008 р.

Показник	Групи за обсягом реалізації, т								Всього
	не реалізували	до 10	10,1—20	20,1—30	30,1—40	40,1—50	50,1—100	понад 100	
<i>Яловичина</i>									
Кількість господарств	128	877	526	361	276	213	607	594	3582
Реалізовано яловичини, тис. т	0	3,7	7,8	8,9	9,6	9,6	43,2	138,2	221
Поголів'я ВРХ всього, тис. гол.	8,6	43,3	57,4	57,5	61,5	53,8	234,1	642,3	1158,5
Середньодобовий приріст, г	388,2	293,3	318,2	317,7	334,6	345,8	383,5	479,4	422,5
Собівартість 1 ц реалізованого м'яса ВРХ, грн		1354	1223	1214	1150	1081	1056	1094	1102
Реалізаційна ціна 1 ц м'яса ВРХ, грн		774	738	757	770	762	799	870	836
Рентабельність, %		-42,9	-39,7	-37,7	-33,0	-29,5	-24,4	-20,5	-24,1
Рентабельність з урахуванням державної підтримки, %		-23,3	-26,1	-25,6	-18,0	-15,7	-6,9	1,9	-4,2
<i>Свинина</i>									
Кількість господарств	172	1944	558	287	169	120	297	355	3902
Реалізовано свинини, тис. т	0	6,9	8,0	7,0	5,9	5,4	21,0	187,8	241,9
Поголів'я всього, тис. гол.	18,8	146,0	106,3	90,3	67,4	53,6	237,5	125,4	1973,7
Середньодобовий приріст, г	223,7	155,0	186,9	210,0	242,3	271,2	352,1	429,5	364,1
Собівартість 1 ц реалізованого м'яса, грн		1861	16212	1412	1274	1316	1170	1092	1157
Реалізаційна ціна 1 ц м'яса, грн.		1131	1133	1137	1152	1154	1158	1165	1161
Рентабельність, %		-39,3	-30,1	-19,5	-9,6	-12,3	-1,0	6,7	0,4
Рентабельність з урахуванням державної підтримки, %		-34,6	-23,7	-8,9	4,0	1,8	21,2	33,9	24,0

По-перше, Україна знаходиться в стані нераціонального використання наявних ресурсів (земельних, трудових, матеріально-технічних).

По-друге, аграрний сектор переважної частини регіонів України зорієнтований на виробництво виключно продукції рослинництва. Безальтернативний вихід з існуючого становища полягає у поступовому соціально-економічному відродженні села і докорінній зміні стратегії забезпечення населення продуктами харчування (кількість, якість, асортимент).

Виробництво м'яса і формування м'ясних ресурсів у світовій практиці займає важливе місце. 2007 р. його загальний обсяг досяг 269,2 млн т. Якщо розглядати проблему з точки зору конкурентоздатності кожної країни на ринку м'яса і водночас продовольчої безпеки, то рівень їх залежить від ряду чинників. Разом з тим вирішальне значення має обсяг виробництва в цілому і в перерахунку на душу населення. В цьому відношенні виграшні позиції займають країни експортери цієї продукції. До їх числа відноситься Австралія, де виробництво м'яса на душу населення становить 207 кг, США — 112 кг, Бразилія — 103 кг, Франція — 90 кг. За межею імпортової незалежності залишаються Україна — 41,1 кг, Росія та інші країни.

Поголів'я худоби і птиці, як частка основних засобів виробництва у сільському господарстві, в тій чи іншій мірі відображає стан розвитку продуктивних сил окремих країн в цій важливій галузі суспільного виробництва, або їх деградацію.

Не вдаючись до аналізу причин, які спонукали господарства України до згортання виробництва м'яса, зазначимо, що Україна не входить в жодну з трьох груп країн світу з найбільшою кількістю поголів'я худоби і птиці. Зокрема до них відносяться:

по наявності ВРХ: Бразилія — 207,2 млн гол., Індія — 177,8, Китай — 116,9, США — 97,0, Аргентина — 50,8, Ефіопія — 43,0, Судан — 39,5, Пакистан — 29,6, Мексика — 29,0, Колумбія — 26,0, Росія — 21,5, Франція — 19,4, Танзанія — 18,0, ПАР — 13,5, Уругвай — 12,0 млн гол.;

по наявності свиней: Китай — 425,7 млн гол., США — 61,9, Бразилія — 35,9, Німеччина — 27,1, В'єтнам — 26,6, Іспанія — 26,1, Польща — 18,1, Росія — 15,9, Мексика — 15,5, Канада — 14,9, Франція — 14,7, Індія — 14,0, Данія — 13,7, Філіппіни — 13,5, Нідерланди — 11,6 млн гол.;

по наявності птиці: Китай — 4511,6 млн гол., США — 2050,0, Індонезія — 1275,4, Бразилія — 1127,7, Індія — 560,0, Мексика — 496,5, Іран — 420,0, Росія — 358,3, Туреччина — 344,8, Японія — 288,5, Пакистан — 263,0, Таїланд — 209,1, Малайзія — 190,0, Франція — 175,0, Нігерія — 166,1 млн гол.

Для повноти інформації зазначимо, що країни I групи утримували 65 % всього поголів'я ВРХ; II — 80 відсотків всіх свиней і III — 69,6 % всієї птиці.

Незважаючи на величезні ресурси м'ясної продукції, більшість країн світу продовжує його наро-

щування. Зокрема, за період з 1990 р. поголів'я ВРХ у Бразилії збільшилось на 60 млн гол., або на 43,1 %, Китаї — на 37,4 млн гол., або на 47 %.

З позицій оцінки потенційних можливостей України, звернемо увагу на деякі показники, що мають до цього безпосереднє відношення. Зокрема, вважаємо, що навантаження на сільськогосподарські угіддя має не лише техногенний вплив але й свідчить про вичерпність або резерви земельних ресурсів для утримання худоби і птиці. В цьому відношенні окремі країни різко відрізняються. Так, фермери Бразилії на 100 га сільгоспугідь утримують 88,7 ум. гол. ВРХ, Китаю — 65,8, Індії — 113,6, Великобританії — 95,7, Франції — 95,3 ум. гол., тоді як США — 33,6 ум. гол., Україна — 19,3, Німеччина — 15,9, а Росія — 15,2 ум. гол.

Висновки. Кризова ситуація щодо забезпечення населення м'ясом (при одночасному зниженні рівня виробництва молока) зумовлює потребу карди-

нальної зміни ситуації. Правові аспекти вирішення проблеми знаходяться в площині урядових рішень у сфері цінової політики та державної підтримки товаровиробника. З позицій організації виробництва виникає питання про рівень виконання сільськогосподарськими підприємствами їх основної функції — раціонального використання земельних угідь, підвищення їх продуктивності і збільшення на цій основі виробництва всіх видів аграрної продукції.

Використані джерела

1. Пациорковский В. В. Сельская Россия: 1991—2001 гг. / Пациорковский В. В. — М. : Финансы и статистика, 2003. — 228 с.
2. Стратегія розвитку м'ясного скотарства в Україні у контексті національної продовольчої безпеки / [за ред. М. В. Зубця, І. В. Гусєва]. — К. : Аграрна наука, 2005. — 125 с.
3. Полтаві 800 років 1174—1974: збірник документів і матеріалів. — К. : Наукова думка, 1974. — 321 с.

УДК 677. 11:633. 521:582. 741

В.І. Ткачук,

к. е. н., доцент,

Н.І. Кравчук,

к. е. н.,

Житомирський національний агроекологічний університет

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ ЛЬОНАРСТВА

Розкрито сутність і визначено чинники конкурентоспроможності льнопродукції та їх роль у формуванні конкурентних переваг. Проаналізовано світове виробництво льноволокна і визначено місце України серед інших країн світу, економічну ефективність льнопродукції і цінову конкурентоспроможність льнотрести в Житомирській області. Визначено заходи забезпечення конкурентоспроможності льнопродукції.

Сучасний етап розвитку економіки України визначається процесами її ринкової трансформації та інтеграції у світову систему господарювання, в контексті яких постає питання забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, у т. ч. продукції галузі льонарства. Льондовгунець є стратегічною сільськогосподарською культурою та джерелом натурального волокна в Україні, з якого можна виготовляти широкий асортимент побутових тканин і технічних виробів. Від успішності функціонування галузі льонарства залежить відродження сільськогосподарських під-

приємств Полісся, а також текстильної та легкої промисловості.

В період переходу до ринкових умов функціонування підприємства галузі льонарства зазнали значних деструктивних змін. Найгострішими проблемами льноносіючих підприємств нині є скорочення посівних площ під льоном, зниження його урожайності та якості льнопродукції, відсутність дієвої інфраструктури ринку і надійних та довготривалих економічних взаємозв'язків між різними сферами виробництва і переробки, неефективність каналів реалізації, диспаритет цін на продукцію льновиробництва та відповідні матеріально-технічні ресурси. Результатом зазначених процесів у галузі льонарства є втрата Україною сировинної бази для текстильної та легкої промисловості, неспроможність льновиробників забезпечити внутрішній ринок високоякісними лляними тканинами й іншими виробами з льону, втрата лідерства на зовнішніх ринках збуту. Однак галузь має значний потенціал, реалізація якого сприятиме підвищенню рівня кон-

курентоспроможності льонопродукції, відродженню галузі льонарства та її стабільному розвитку. Отже, необхідність теоретичного й практичного вирішення цієї проблеми визначили вибір теми дослідження.

Проблеми забезпечення конкурентоспроможності продукції сільського господарства знайшли відображення в роботах В. Г. Андрійчука, М. Й. Маліка, Л. Д. Павловської, П. Т. Саблука та ін. Організаційно-економічні питання функціонування й підвищення ефективності льонопромислового підкомплексу та його складових розглядаються в наукових працях Т. П. Єсипчук, І. П. Карпця, О. Ю. Локтя, О. М. Шпичака та ін. Однак, питання конкурентоспроможності продукції льонарства та шляхів підвищення її рівня залишається недостатньо вивченим та потребує окремого наукового дослідження.

Метою дослідження є розробка та обґрунтування теоретико-методологічних положень та науково-практичних рекомендацій щодо підвищення рівня конкурентоспроможності та ефективності виробництва льонопродукції.

В економічній науці існують різні тлумачення сутності конкурентоспроможності продукції. На основі аналізу та інтерпретації існуючих в науковій літературі трактувань пропонується авторське визначення конкурентоспроможності продукції як категорії, що характеризує спроможність продук-

ції забезпечувати підприємству переваги на ринку відносно конкурентів щодо якісних та кількісних параметрів.

Конкурентоспроможність льонопродукції залежить від ряду чинників прямої та опосередкованої дії, які водночас впливають на її рівень та є рушійною силою у формуванні конкурентного середовища підприємств галузі льонарства (табл. 1).

Зокрема, чинники прямої дії (якість, собівартість та ціна реалізації одиниці продукції) пояснюють 73,1 % коливання коефіцієнта конкурентоспроможності льонотрести. Чинниками непрямої дії слід вважати: економічні – фактори виробництва, державне регулювання; організаційно-технологічні – спеціалізація, інноваційна діяльність та ін.

Аналіз структури виробництва льоноволокна у країнах світу за період 1990-х р. свідчить, що Україна в контексті світового ринку льону суттєво погіршила свої позиції (табл. 2). У світовому виробництві льонопродукції провідне місце посідає Китай. Його частка зросла з 44,6 % 2000 р. до 60,2 % 2006 р. Країни Європейського Союзу 2006 р. виробляли 19,2 % льоноволокна. Наступними за обсягами виробництва є Росія (7,7 %) і Білорусія (7,2 %). Україна 2006 р. виробила 1,5 % льоноволокна проти 15,7 % у 1990 р. та посіла 7 місце серед 19 країн-виробників льонопродукції.

Таблиця 1

Класифікація чинників конкурентоспроможності продукції льонарства та їх роль у формуванні конкурентних переваг

Чинники	Роль у формуванні конкурентних переваг	
Прямої дії	Собівартість	Скорочення витрат виробництва з розрахунку на одиницю продукції; формування доступної ціни для споживача
	Ціна	Зростання рентабельності продажу; розширення можливостей беззбиткового виробництва
	Якість	Формування вибору споживача; забезпечення іміджу виробника на ринку; отримання більш високого прибутку від реалізації
	Попит	Визначення споживчих параметрів продукції; встановлення вимог до продукції
Непрямої дії	Фактори виробництва	Формування стартових конкурентних переваг; формування конкурентоспроможності високого рівня за рахунок інвестицій у виробничу, інформаційну, наукову інфраструктуру, НТП (інновації)
	Економічна політика держави	Підтримка та стимулювання виробництва конкурентоспроможної продукції (цінова, фінансово-кредитна політика, нормативно-правове регулювання); розширення експортного потенціалу
	Селекція та насінництво	Поліпшення якісних показників продукції (підвищення стійкості проти хвороб, несприятливих кліматичних умов, підвищення урожайності)
	Механізація технологічних процесів	Скорочення обсягів затрат ручної праці, підвищення продуктивності праці; розробка та впровадження ресурсозберігаючих технологій; екологізація виробництва
	Спеціалізація та інтеграція	Виготовлення технологічно однорідної, високоякісної продукції; впровадження прогресивних технологій; економія капітальних і експлуатаційних витрат
	Інноваційна діяльність	Використання принципово нових видів техніки і технологій; забезпечення виробництва високоякісної продукції
	Кооперація	Налагодження економічних взаємовідносин між суб'єктами льонвиробництва; одержання додаткових вигод від співпраці

Виробництво льоноволокна у країнах світу

Країна	2000 р.		2001 р.		2002 р.		2004 р.		2006 р.	
	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%
Єгипет	14,0	2,91	7,1	1,16	7,2	0,94	9,0	1,20	9,0	1,15
Аргентина	1,9	0,39	1,9	0,31	1,9	0,25	1,9	0,25	1,9	0,24
Чилі	2,1	0,44	2,2	0,36	2,3	0,30	2,3	0,31	2,4	0,31
Білорусія	37,2	7,72	31,5	5,14	26,1	3,40	41,3	5,52	56,6	7,24
Чехія	15,1	3,13	17,7	2,89	16,0	2,08	12,4	1,66	17,8	2,28
Франція	75,0	15,56	75,0	12,24	75,0	9,77	86,0	11,50	90,0	11,51
Італія	0,5	0,10	0,5	0,08	0,5	0,07	0,5	0,07	0,5	0,06
Латвія	1,1	0,23	0,8	0,13	1,4	0,18	0,8	0,11	0,8	0,10
Литва	7,2	1,49	4,0	0,65	6,2	0,81	9,9	1,32	5,8	0,74
Нідерланди	6,7	1,39	5,1	0,83	6,2	0,81	5,1	0,68	4,0	0,51
Польща	7,9	1,64	10,2	1,66	10,1	1,32	6,2	0,83	10,0	1,28
Росія	51,0	10,58	58,0	9,46	38,0	4,95	55,0	7,35	60,0	7,67
Румунія	0,9	0,19	0,4	0,07	0,8	0,10	0,7	0,09	0,3	0,04
Словакія	0,4	0,08	1,8	0,29	0,9	0,12	1,2	0,16	1,2	0,15
Іспанія	10,0	2,08	11,0	1,79	11,0	1,43	11,0	1,47	11,0	1,41
Великобританія	28,0	5,81	28,0	4,57	28,0	3,65	28,0	3,74	28,0	3,58
Україна	8,0	1,66	12,0	1,96	11,0	1,43	11,0	1,47	14,0	1,53
Китай	214,9	44,59	345,7	56,40	524,8	68,39	465,5	62,25	470,5	60,18
Світове виробництво	481,9	100,0	612,9	100,0	767,4	100,0	747,8	100,0	781,8	100,0

Джерело: розраховано за даними ФАО ООН [6].

Враховуючи те, що Україною взято курс на інтеграцію до світової системи господарювання шляхом набуття членства в Світовій організації торгівлі та входження до інших економічних організацій, зокрема Європейського Союзу, питання розвитку льонопромислового підкомплексу нашої держави в системі світового ринку набуває особливо важливого значення. Але існує ряд проблем, пов'язаних з невиваженими підходами до здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, неоптимальні зовнішньоторговельні відносини зі світовою системою господарювання без послідовного обґрунтованого їх регулювання державою ще більше поглиблюють диспропорції, які склалися в льонопромисловій системі національної економіки.

З іншого боку, негативні процеси у функціонуванні внутрішнього ринку знаходять своє відображення в якісних характеристиках стану зовнішньої торгівлі льонопродукцією. Результатом деструктивних процесів у даній підсистемі є вимушена орієнтація ринку сировини для текстильної промисловості на експорт, який при незавантажених вітчизняних потужностях підприємств лляної промисловості досяг значних розмірів. Це потребує концептуального перегляду умов його подальшого зростання з урахуванням стратегічних цілей розвитку льонопромислового підкомплексу України — максимально можливе забезпечення населення лляними тканинами та формування експортного

потенціалу, а також збільшення в ньому частки готових конкурентоспроможних виробів.

Слід зазначити, що у зовнішньоторговельному балансі підкомплексу переважає частка продукції з низьким рівнем промислової обробки (волокно), відповідно ціни на яку значно нижчі, ніж на готову продукцію (тканини). Так, починаючи з 2000 р., спостерігається щорічне збільшення обсягів поставок волокна лляного на зовнішній ринок (табл. 3).

2006 р. було експортовано льоноволокна у 2,6 раза більше порівняно з 2000 р. Разом з тим експорт лляних тканин збільшився теж у 2,6 раза. Якщо 1997 р. в загальному обсязі експорту частка волокна становила 35,6 %, а тканини — 58,8 %, то починаючи з 2000 р. чітко спостерігається тенденція до збільшення частки льоноволокна і зменшення частки тканин: у 2006 р. частка волокна у структурі експорту становила 94,2 %, пряжі лляної — 3,4 %, тканин лляних — 2,3 % [3, с. 142]. Прямим наслідком експортної експансії льоноволокна стало нарощування обсягів імпорту тканин у 2,1 раза.

Спостерігається і переорієнтація географії експорту льоноволокна та виробів з нього. Якщо до 1996 р. основними торговельними партнерами України були Росія та Литва, то після 2002 р. головними споживачами льоноволокна стали Литва (53 %) та Китай (25 %), тканин — Туреччина, Ізраїль, Австрія. Такі зміни в географії експорту волокна пов'язані з вищою платоспроможністю іноземного споживача, неврегульованістю правового

Експорт-імпорт льоноволокна та виробів з нього в Україні

Показник	Рік					2006 р. у % до 2000 р.
	2000	2001	2002	2004	2006	
<i>Волокно лляне</i>						
<i>Експорт:</i>						
кількість, т	3685,2	4114,4	10430,7	7610,5	9639,0	261,6
ціна реалізації 1 т, дол. США	661,19	594,76	632,85	518,98	681,36	103,1
<i>Імпорт:</i>						
кількість, т	544,4	101,6	49,8	825,1	266,7	49,0
ціна реалізації 1 т, дол. США	1638,87	1581,69	1572,29	1609,87	865,39	52,8
<i>Тканини лляні</i>						
<i>Експорт:</i>						
кількість, т	89,1	212,3	144,3	328,8	239,3	268,6
ціна реалізації 1 т, дол. США	8118,97	7155,44	6643,8	7987,53	7307,56	90,0
<i>Імпорт:</i>						
кількість, т	1011,6	1529,3	956,7	1257,2	2168,4	214,4
ціна реалізації 1 т, дол. США	7559,11	5635,06	8085,92	8714,44	6956,6	92

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України.

поля російського і українського ринків, заходами, здійсненими Росією для захисту вітчизняного ринку льоносировини (з вересня 2001 р. імпортоване з України льоноволокно оподатковувалося за ставкою 21 %). Стосовно імпортованих поставок льоноволокна, то вони незначні, а їх основна маса припадає на країни Західної і Центральної Європи без постійного партнерства.

Льон-довгунець є традиційною культурою сільськогосподарських товаровиробників північних та західних регіонів України. До спеціалізованих зон вирощування льону-довгунця належать поліські райони Волинської, Житомирської, Київської, Львівської, Рівненської, Сумської та Чернігівської областей. Вони мають оптимальні природно-кліматичні умови для вирощування льону-довгунця, необхідний рівень забезпеченості трудовими ресурсами. Проте затяжна системна криза економіки негативно вплинула на ефективність господарювання підприємств галузі льонарства. Вирощування льону-довгунця стало нерентабельним, внаслідок чого посівні площі під цією культурою скоротилися, порівняно з 1990 р., у 7 разів й становили 2006 р. 24 тис. га, валові збори льоноволокна зменшилися у 8 разів, його урожайність знизилася на 10 % (5,8 ц/га).

З поміж інших областей Житомирська область посідає одне з провідних місць у льонівиробництві. В ній зосереджено 27,5 % всіх посівних площ льону-довгунця та 30 % валових зборів культури. Однак внаслідок деструктивних процесів в аграрному секторі спостерігається згортання виробництва. Застосування методу вирівнювання динамічного ряду за рівнянням параболі другого порядку дало змогу встановити, що середньорічне зниження валових зборів льонотрести з 1990 по 2006 р.

становить 6,64 тис. т., її урожайності — 0,99 ц/га. Серед основних причин кризового стану льононосних підприємств Житомирської області є високий рівень собівартості льонотрести, низькі ціни її реалізації, незадовільне матеріально-технічне забезпечення, недостатній розвиток насінництва, низька якість вирощеної продукції, які в сукупності зумовили зниження рівня конкурентоспроможності та економічної ефективності виробництва льонопродукції (табл. 4).

В процесі дослідження встановлено, що через високі ціни на матеріальні та енергетичні ресурси спостерігається чітка тенденція росту собівартості льонопродукції, а в деякі роки перевищення її рівня над цінами реалізації. Так, у 1996 р. ціна реалізації льонотрести становила лише 30,2 % від рівня собівартості, у 2006 р. — 58,4 %. Темпи росту собівартості насіння протягом 1996—1999 рр. також значно перевищують темпи росту цін. 1999 р., коли якість та ціна реалізації продукції були найнижчими за досліджуваний період, рівень збитковості галузі сягнув 80 %. Значною мірою реалізаційна ціна залежить від сортономеру трести. Найвищий її рівень спостерігається у 2001 р. — 0,85, що дало змогу підвищити ціну реалізації та досягти 16,3 % рівня рентабельності галузі в цілому.

З метою поглиблення аналізу ефективності льонівиробництва визначено показник рентабельності продажу (обороту), який дав змогу здійснити оцінку цінової конкурентоспроможності продукції. Конкурентоспроможним насіння льону-довгунця було у 2000—2006 рр. Треста характеризується ціновою конкурентоспроможністю лише у 2001 р., про що свідчить показник рівня рентабельності продажу, який становив 11,4 %.

Економічна ефективність виробництва льнопродукції в Житомирській області

Показник	Рік						
	1996	1999	2000	2001	2002	2004	2006
Зібрана площа, тис. га	17,4	6,1	3,5	4,4	6,2	6,8	6,3
Урожайність, ц/га:							
насіння	1,5	1,5	2,5	3,3	3,2	2,6	2,3
соломки	9,8	10,3	16,0	26,7	21,2	11,7	11,7
трести	7,8	6,6	11,7	20,9	15,6	9,0	10,3
Валовий збір, тис. т:							
насіння	2,6	0,9	0,9	1,5	2,0	1,8	1,4
соломки	17,1	6,3	5,6	11,7	13,1	7,9	7,4
трести	13,6	4,0	4,1	9,2	9,7	6,1	6,4
Сортономер трести	0,65	0,6	0,7	0,85	0,8	0,75	0,65
Затрати праці на 1 ц, люд.-год. :							
насіння	21,3	34,78	27,4	13,9	11,6	19,2	15,2
соломки	4,4	7,8	6,9	2,7	3,5	3,2	2,8
трести	9,1	15,2	12,5	5,6	6,0	6,0	5,0
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн. :							
насіння	46,82	155,15	101,15	91,31	89,94	100,09	138,9
трести	27,29	77,26	48,09	38,06	43,77	41,63	53,39
Середня ціна реалізації 1 ц, грн. :							
насіння	30,96	97,36	142,20	141,70	129,68	144,55	142,42
трести	8,25	13,26	27,94	42,94	37,32	21,86	31,19
Прибуток на 1 га посіву, грн.	-160,6	-430,8	-208,1	+122,5	-31,7	-124	-107,6
Рентабельність продажу, %:							
насіння	-51,2	-59,4	+28,8	+35,6	+30,6	+30,8	+2,5
трести	-230,7	-482,5	-72,1	+11,4	-17,3	-90,4	-71,2
Рівень рентабельності, %:							
галузі	-64,1	-80,0	-37,2	+16,3	-4,8	-29,4	-20,8
насіння	-33,9	-37,3	+40,5	+55,2	+44,2	+44,4	+2,5
трести	-69,8	-82,8	-41,9	+12,8	-14,7	-47,5	-41,6

Конкурентоспроможність льнопродукції визначається витратами на одиницю продукції, що пов'язано з концентрацією посівів. Для вивчення впливу даного фактора на конкурентоспроможність продукції проведено групування 50 льоносіючих господарств Житомирської області за площею посіву культури (табл. 5).

У досліджуваній сукупності 70 % підприємств мають площу посіву льону-довгунця до 40 га і найнижчий рівень конкурентоспроможності льнопродукції. Група льоносіючих господарств з посівними площами понад 80 га характеризується найкращими економічними показниками виробництва льону-довгунця. Їх частка у загальній кількості підприємств становить 12 %. Виробництво льнопродукції у цій групі є конкурентоспроможним – рентабельність продажу насіння та льнотрести становить 1,8 та 0,7 % відповідно.

Негативним чинником, що впливає на зниження рівня конкурентоспроможності продукції галузі та її ролі в економіці сільського господарства Житомирської області є висока собівартість продукції. У результаті статистичного групування досліджува-

них підприємств за собівартістю льнотрести встановлено, що найвищий рівень рентабельності продажу (62,8 %) досягли підприємства з собівартістю до 30 грн за 1 ц льнотрести.

Проблема підвищення якості льоносивовини традиційно є актуальною для льонарського підкомплексу. Від номера трести безпосередньо залежить вихід, якість (відсоток довгого та короткого волокна в загальному обсязі) і вартість тонни волокна. Погіршення якості льнотрести негативно впливає на конкурентоспроможність льнопродукції і зменшує обсяги надходження льоносивовини на льнозаводи та льнокомбіна-ти (табл. 6).

З досліджуваної сукупності половина підприємств виробляють несортову тресту (до рівня 0,5) і лише 9 підприємств виготовляють тресту, сортономер якої вищий 0,80, що дає можливість досягти 18,7 % рентабельності продажу.

Як свідчать проведені дослідження, важливою складовою успішного функціонування льоносіючих підприємств Житомирської області є виробництво конкурентоспроможної продукції, тому особливу

**Цінова конкурентоспроможність продукції льонарства залежно від концентрації посівів
льону-довгунця в підприємствах Житомирської області**

Показник	Група підприємств за площею посіву льону-довгунця, га				Всього, в середньому
	I до 20,0	II 20,1–40,0	III 40,1–80,0	IV понад 80,0	
Кількість господарств у групі	17	18	9	6	50
Середня площа посіву, га	14,9	29,5	56,6	209,8	51,1
Площа посіву льону-довгунця в загальній площі господарства, %	1,5	2,5	4,0	18,0	6,5
Урожайність, ц/га					
насіння	3,1	2,5	2,8	4,0	3,3
трести	10,1	9,7	11,5	21,2	15,9
Собівартість 1 ц., грн					
насіння	111,85	142,00	122,58	95,58	108,78
трести	45,27	41,50	34,24	22,70	28,32
Ціна реалізації 1 ц, грн					
насіння	86,76	73,04	128,12	97,31	94,02
трести	17,35	18,98	25,27	22,85	23,22
Рентабельність продажу, %					
насіння	-28,9	-94,4	4,3	1,8	-15,7
трести	-160,9	-118,7	-35,5	0,7	-22,0

Таблиця 6

**Цінова конкурентоспроможність льонотрести залежно від її якості в сільськогосподарських
підприємствах Житомирської області, 2006 р.**

Показник	Група підприємств за сортономером трести			В цілому (в середньому)	Відхилення (III гр. +, – до I гр.)
	I до 0,50	II 0,51–0,80	III понад 0,80		
Кількість підприємств у групі	25	16	9	50	-16
Середня площа посіву, га	35,2	41,4	112,2	51,1	+77
Урожайність льонотрести, ц/га	7,1	16,7	24,3	15,9	+17,2
Ціна реалізації 1 ц, грн.	13,19	21,19	32,10	23,22	+18,91
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	76,60	28,90	26,10	40,56	-50,5
Рентабельності продажу, %	-480,7	-36,4	+18,7	-74,68	+499,4

увагу було акцентовано на проблемах, що стримують даний процес (рис. 1).

Встановлено, що до основних проблем забезпечення виробництва конкурентоспроможної льонопродукції слід віднести недосконалість державного регулювання розвитку льоносіючих підприємств та конкуренції на ринку льонопродукції, неефективність існуючої структури агропромислових інтеграційних зв'язків між суб'єктами льонопромислового підкомплексу. До проблем мікрорівня належать: загальний незадовільний стан функціонування підприємств галузі льонарства, зокрема дефіцит фінансових та матеріально-технічних ресурсів, низький рівень інформаційного забезпечення, неефективність організації виробництва та управління.

Відродження галузі льонарства на Житомирщині можливе за умови поетапного подолання негативних

тенденцій, що склалися за останні роки та створення сприятливих умов для розвитку льонівиробництва. Виходячи із можливого стану розвитку соціально-економічної ситуації в країні і в регіоні, дослідження, зокрема прогнозування рівня конкурентоспроможності льонотрести доцільно визначати за трьома варіантами: I – песимістичним (відповідає найгіршим умовам розвитку); II – реалістичним (відповідає існуючим тенденціям); III – оптимістичним (ймовірним за найсприятливіших умов) (табл. 7).

В результаті проведених розрахунків встановлено, що зростання рівня конкурентоспроможності льонотрести головним чином відбуватиметься за рахунок підвищення урожайності, сортономеру трести та ціни реалізації. Зокрема, за умов удосконалення організації виробництва та управління, застосування новітніх технологій вирощування льону-довгунця, оновлення матеріально-технічної

Рис. 1. Проблеми забезпечення конкурентоспроможності продукції

Таблиця 7

Поваріантний прогноз рівня конкурентоспроможності льонотрести

Показник	В середньому за 1996—2006 рр.	Варіант прогнозу		
		I	II	III
Коефіцієнт конкурентоспроможності	0,74	0,55	1,29	2,03
Урожайність, ц/га	10,4	8,56	18,46	28,36
Сортономер трести	0,71	0,25	0,64	1,03
Рівень спеціалізації, %	1,02	0,37	0,97	1,57
Питома вага підприємств Житомирської області у пропозиції льонотрести на внутрішньому ринку, %	19,05	13,04	15,28	17,52
Ціна реалізації 1 ц льонотрести, грн./ц	23,53	28,01	55,63	83,25
Продуктивність праці, грн./люд.-год.	2,77	2,69	7,41	12,13

бази тощо урожайність льонотрести може зрости до 28,36 ц/га, сортономер трести також матиме тенденцію до зростання з 0,71 до 1,03, що відповідно сприятиме підвищенню ціни реалізації та конкурентоспроможності продукції.

Виявлені в процесі дослідження дестабілізуючі чинники та наявні потенційні можливості відродження льонарства зумовили необхідність розробки стратегії щодо підвищення конкурентоспроможності льонопродукції і створення державою належних умов для нарощування обсягів виробництва (рис. 2).

Висновки. Серед першочергових заходів, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності льонопродукції і реалізацію конкурентних переваг вітчизняними льоновиробниками, мають бути такі, що формують умови господарювання, сприятливі для пошуку та утримання якомога триваліший період порівняльних конкурентних переваг підприємствами галузі. До них слід віднести:

- запобігання зниженню конкурентоспроможності експортних позицій льонопродукції та виробів з неї;
- захист національного ринку льонопродукції в спосіб і за правилами, узгодженими з нормами СОТ

від дестабілізуючих чинників, зокрема недобросовісної конкуренції;

підвищення продуктивності праці і якості продукції на основі техніко-технологічного переоснащення галузі;

створення вільного конкурентного середовища на внутрішньому ринку з використанням досвіду країн-членів ЄС;

забезпечення просування льонопродукції на світовий ринок, у т. ч., за рахунок мінімізації технічних бар'єрів у торгівлі товарами та впровадження надійного механізму захисту інтересів вітчизняних виробників на зовнішньому ринку;

сприяння утворенню за участю аграрних підприємств конкурентоспроможних агропромислових формувань, які здійснюють виробництво, переробку, зберігання, маркетинг льонопродукції та взаємовигідний розподіл прибутку на всіх технологічних стадіях.

Важливим напрямом є також інноваційно-інвестиційне забезпечення розвитку галузі як важливого чинника конкурентоспроможності льонопродукції. Основні економічні завдання кожного з етапів стратегії мають сприяти реалізації порівняльних конкурентних переваг галузі льонарства в умовах лібера-

Рис. 2. Основні стратегічні напрями зростання конкурентоспроможності продукції льонарства

лізації торговельного режиму та інтеграції у світові економічні структури.

Використані джерела

1. Азізов С. П. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах: підручник / Азізов С. П., Канівський П. К., Скупий В. М.; за ред. С. П. Азізова. — К.: ІАЕ, 2001. — 834 с.
2. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія / Андрійчук В. Г. — К.: КНЕУ, 2005. — 292 с.
3. Єсипчук Т. П. Стратегічні напрями розвитку зовнішньої торгівлі продукцією льонопромислового підкомплексу України / Т. П. Єсипчук // Економіка АПК. — 2003. — № 11. — С. 141—147
4. Капець І. П. Якість продукції льону-довгунця і олійного за різних способів сівби і удобрення / І. П. Капець, О. М. Дрозд // Вісн. аграр. науки. — 2005. — № 6. — С. 21—24.
5. Програма розвитку льонарства Житомирської області на 2006—2010 роки / Гол. упр. економіки Житомир. облдержадміністрації. — Житомир, 2006. — 11 с.
6. <http://faostat.fao.org>

ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОБНИЦТВА БІОЕТАНОЛУ В УКРАЇНІ

Доведено значення і проблеми розвитку виробництва біоетанолу в Україні на сучасному етапі. Проаналізовано сировинні ресурси і методи виробництва відновлюваних видів енергії, відповідність законодавства та державної підтримки цього напрямку економічної діяльності.

XXI століття ставить перед людством багато важливих питань. У зв'язку з підвищенням чисельності населення, наявністю тенденцій до загального підвищення рівня життя існує проблема дефіциту енергоресурсів, потрібних для опалення житлових приміщень, використання як пального для автомобілів, від яких суспільство починає бути залежним. Варто також пам'ятати про екологічну ситуацію, а саме про потребу людини у чистому повітрі, воді, повністю спалюваному паливі та в біологічно відновлюваних матеріалах.

Відновлювана енергетика має значні можливості для українського сільського і лісового господарства. До того ж, енергетична безпека і використання біоенергії є актуальними питаннями. Ціни на викопне паливо зростають, що провокує дискусії щодо зменшення залежності від імпортованої енергії. Виробництво біоетанолу є лише одним із способів використання біомаси для виробництва енергії. Відновлювальні джерела енергії мають більше можливостей. В кожному випадку необхідно порівнювати ринкові ціни або альтернативну вартість сільськогосподарської продукції і сировини, що використовуються для виробництва відновлюваної енергії.

Проблемами розвитку виробництва біоетанолу в Україні на сучасному етапі займається багато науковців, оскільки дане питання є актуальним в умовах вичерпання природних енергетичних ресурсів та зростання ролі біологічних видів палива. Зокрема широко досліджується дане питання державними структурами, оскільки приймається багато Програм розвитку галузі, Законів та інших нормативних актів. Окремі проблемні аспекти викладені в працях М. Роїка, А. Мазуркевича, Я. Гукова, Є. Кузьмінського, В. Кухара, М. Даценко. О. Степанова. Зазначені автори схиляються до думки про необхідність розвитку виробництва біоетанолу із сільськогосподарської сировини,

оскільки за таких умов відбуватиметься зростання валового виробництва продукції сільського господарства, в результаті чого в Україні можна буде виробляти значний обсяг біоетанолу, тим самим знизити залежність від імпортованих енергетичних ресурсів та стимулювати сільськогосподарських товаровиробників до отримання вищих врожаїв через наявність постійного попиту на сировину.

Метою статті є аналіз перспектив розвитку виробництва біоетанолу із сільськогосподарської сировини в Україні.

Сучасні технології дають змогу здійснювати розробку альтернативних джерел енергії, які повністю відновлювані, здатні до повного згорання і надійніші у порівнянні з традиційними видами палива. Біоетанол виробляють в основному із сільськогосподарської сировини шляхом бродіння практично будь-якої сировини, яка містить крохмаль та цукор. Для виробництва біоетанолу придатні зернові культури, сировиною можуть бути також картопля і топінамбур. Проведені дослідження виявили можливість виробляти етанол із целюлози, яка міститься в стеблах кукурудзи та просі [5]. Виробництво біоетанолу значною мірою сприяє розвитку сільського господарства, економіки та дасть можливість поліпшити стан навколишнього середовища. Зокрема позитивний вплив виробництва біоетанолу в Україні на розвиток сільського господарства полягає у нарощенні виробництва сільськогосподарської продукції для подальшої переробки та отримання біоетанолу.

В таблиці наведені середні значення урожайності різних видів сировини з 1 га та відповідні середні обсяги етанолу, який може бути отриманий при умові ефективних виробничих процесів.

З наведеної таблиці видно, що зерно кукурудзи має найвищий вміст етанолу. Пшениця має майже такий самий вміст етанолу, значно менше етанолу має ячмінь, картопля та цукрові буряки. Найбільший вихід етанолу з 1 гектара посівної площі можна отримати від картоплі та цукрових буряків, оскільки вони мають значно вищу урожайність, порівняно із зерновими культурами.

Вихід сировини та біоетанолу з 1 га посівної площі [2]

Культура	Урожайність, т/га	Біоетанол, л/т	Біоетанол, л/га
Цукрові буряки	15-50	90	1350-4500
Пшениця	1,5-2,1	340	510-710
Ячмінь	1,2-2,5	250	300-630
Кукурудза	1,7-5,4	360	600-1940
Картопля	8-50	167	1336-8350

Важливим моментом при виробництві сировини для біоетанолу є її собівартість. Зернові культури мають найменшу собівартість у порівнянні з цукровими буряками та картоплею. Тому за сучасного стану розвитку сільського господарства в Україні потенційною сировиною для виробництва біоетанолу може бути насіння зернових культур, зокрема насіння кукурудзи, оскільки можливості вирощування і урожайність цієї культури є найвищими.

Біоетанол можна також виробляти:

- з крохмалю — полісахариду, який є продуктом засвоєння CO_2 у клітинах рослин, змінюється під впливом гідролізу в декстрини, потім у мальтозу і, нарешті, в глюкозу;
- з целюлози — полісахариду, який міститься в усіх вищих рослинах і становить 40–50 % маси клітинних оболонок, гідролітично і ензиматично розщеплюється на глюкозу (складна технологія);
- з геміцелюлози — полісахариду, що становить 20–40 % маси клітинних стінок, під дією гідролізу він перетворюється на ксиліозу (деревний цукор), а потім — на пентоду [1].

Невелика ефективність перетворення целюлози та геміцелюлози на цукри пояснюється будовою стінок клітин, в яких лігнін «покриває» ці компоненти й ускладнює доступ ферментів до кристалічної структури целюлози. Лігніни — це макромолекулярні речовини складної структури, що становлять 20–25 % маси клітинних стінок рослин, особливо таких матеріалів, як дерево, соломка або міскант. Тому гідроліз лігніно-целюлозної біомаси вимагає, як правило, ретельного подрібнення сировини, вищої температури і тиску, «сильніших» кислотних каталізаторів. Теоретично і 100 кг деревини можна одержати 50 кг глюкози і 25 кг (35 дм^3) етанолу, але в дійсності одержують до 75 % цієї кількості.

Біоетанол можна виробляти наступними методами [4]:

- гідролізом та ферментацією, проведеними як окремі процеси (при гідролізі додають ферменти або кислоти);
- зацукровуванням і ферментацією, що проводяться разом;
- екзимічною ферментацією, коли ферменти використовують для гідролізу і ферментації.

Найпоширенішим методом виробництва біоетанолу є метод гідролізу полісахаридів до простих цукрів (мальтози — з крохмалю зернових і картоплі, сахарози — з меляси і буряку, а також целюлози з деревини). У меншому масштабі застосовують процеси гідролізу целюлози з геміцелюлози, а також ензиматичний гідроліз целюлози з використанням лігніну як твердого палива для виробництва тепла під час процесу.

Процес спиртової ферментації полягає в перетворенні простих цукрів (глюкоза, фруктоза) під впливом ферментів в етанол і CO_2 . Сировинною базою для підприємств з виробництва такого типу спирту можуть бути культури, що вирощуються в районах, непридатних для виробництва продуктів харчування.

Взагалі, всі види сировини для виробництва біоетанолу можна розділити на три типи [4]:

- а) цукор, одержуваний з цукрової тростини, цукрових буряків або фруктів, що може бути безпосередньо перетворений у етанол;
- б) крохмалі з зернових культур і коренеплодів, що піддаються гідролізові в присутності ферментів для одержання цукру;
- в) целюлоза з деревини, сільськогосподарських відходів і т. д., що перетворюється в сахариди з використанням або кислот, або ферментативного гідролізу.

Останній варіант, однак, залишається демонстраційним і поки що вважається економічно недоцільним. Основний інтерес представляє використання цукрової тростини, кукурудзи, деревини, маніоку, сорго, і до деякої міри, зернових культур. Біоетанол також виходить з лактози, що утримується у відходах сироватки. Проблемаю, яку слід вирішити, є сезонність культур. Це означає, що необхідно знайти альтернативне джерело сировини для забезпечення кругло річного завантаження виробничих потужностей.

Варто зазначити, що збільшення виробництва біоетанолу не свідчить про те, що буде зменшуватись кількість виробленого зерна для харчування людей. Навпаки, виробництво етанолу дає змогу отримати велику кількість цінних продуктів харчування з високим вмістом білку і супутніх продуктів для кор-

мо виробництва. Барда може використовуватись як дешевий, поживний, легкозасвоюваний багатий на білок корм для домашніх тварин, або як домішка до всіх видів кормів. Як правило, супутні продукти не враховуються при складанні енергетичного балансу виробництва біоетанолу, що призводить до загального зниження ефективності його виробництва.

Важливим моментом виробництва біоетанолу є відповідність законодавства та державної підтримки цього напрямку економічної діяльності. Тому 2000 р. в Україні було прийнято програму «Етанол», яка передбачає виробництво як кисневмісної добавки до бензинів на базі етанолу, так і бензинів, які містять цю домішку. В результаті були розроблені ДСТУ 320. 00149943. 015–2000 на бензин, який містить етанол та ТУУ 30183376. 001 на високооктанову кисневмісну добавку (ВКД) на основі етанолу [2].

Вперше високооктанову кисневмісну домішку почали виробляти на Барському спиртзаводі на Вінничині у 1998 році. Як стверджують спеціалісти, перепрофілювання спиртового виробництва на виробництво ВКД не потребує значних витрат, оскільки переоснащується фактично тільки остання виробнича стадія. За умови появи економічних стимулів буде зростати попит на ВКД і на її виробництво зможуть без особливих проблем перейти й інші заводи. Проблема постане лише у наявності сировини для завантаження виробничих потужностей заводів.

Згідно прийнятої 1 квітня 2003 року Кабінетом Міністрів України Програми розвитку спиртової, лікерогорілчаної та виноробної галузей на 2003–2007 роки передбачається розширення сфери використання етилового спирту в промисловості та в інших галузях економіки. Йдеться про перепрофілювання збиткових потужностей по виробництву етилового спирту, збільшення його експорту і продукції переробки. Але не був врахований той факт, що для виробництва біоетанолу потрібна сировина, через брак якої фактично не завантажені виробничі потужності заводів. Взагалі ж в представленій програмі наведені аргументи на користь налагодження виробництва високооктанової кисневмісної добавки. Експерти оцінюють це як найперспективніше і економічно вигідне рі-

шення, оскільки в результаті збільшення обсягів її виробництва Україна зможе зменшити залежність від зовнішніх поставок енергоресурсів. Крім того, з'являються перспективи розвитку хімічної промисловості та інших галузей, де використовується біоетанол.

Висновки. Таким чином, виробництво біоетанолу із сільськогосподарської сировини є перспективним напрямом розвитку цієї галузі. Найбільша ймовірність виробництва біоетанолу із кукурудзи, на другому місці — зерно пшениці та ячменю. Але ці культури більше використовуються на продовольчі цілі. Можливо виробництво біоетанолу із цукрових буряків та картоплі за умови розробки комплексних дієвих програм розвитку цих галузей, збільшення валового збору цих культур шляхом підвищення їх урожайності.

Взагалі існує багато можливостей для виробництва біоетанолу, але головною проблемою, яка гальмує розвиток галузі з виробництва цього виду палива є брак сировини для завантаження існуючих та запланованих до будівництва виробничих потужностей заводів. Вихід може бути у широкому застосуванні інтеграційних процесів між виробниками сировини та її переробниками на взаємовигідних умовах. Результатом такої співпраці неодмінно має стати підвищення ефективності виробництва сировини, а отже і біоетанолу та загального здешевлення цього виду палива для кінцевого споживача.

Використані джерела

1. Про розвиток виробництва та споживання біологічних видів палива: Закон України від 12. 04. 2007 № 921-V [Електронний ресурс]. — Режим доступу: rada.gov.ua
2. Карпов С. А. Автомобильные топлива с биоэтанолом / Карпов С. А. — М. : Колос, 2007. — 345 с.
3. Прогноз науково-технологічного та інноваційного розвитку України (попередній варіант); під ред. А. П. Шпака та А. М. Гурія / [упоряд. Б. А. Каліцький, О. С. Попович]; зб. матеріалів. — К. : Фенікс, 2006. — С. 55–69.
4. Про цільову комплексну програму наукових досліджень НАН України «Біомаса як паливна сировина» («Біопалива»): Постанова № 56 від 28. 02. 2007 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.itff.kiev.ua/biopalyvo/postanova56.doc.
5. Состояние и развитие производства биотоплива: науч. анализ. обзор — М. : Росинформгазпротех, 2007.

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ АПК ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Досліджено рівень використання земельних ресурсів. Здійснено аналіз екологічної ситуації і встановлено причини її дестабілізації. Визначено напрями вдосконалення дії екологічного механізму природокористування.

Екологічні проблеми поставили людство перед вибором подальшого розвитку, зорієнтованого на зростання обсягів сільськогосподарського виробництва на основі ефективного використання природних ресурсів, в першу чергу, земельних ресурсів. Адже земля, як національне багатство, є основою розв'язання багатьох соціально-економічних проблем і забезпечення продовольчої безпеки країни. Назріла необхідність переосмислення і подолання низки проблем, що накопичились в останні десятиріччя. До таких проблем, в першу чергу, слід віднести погіршення якості життя та здоров'я населення, що визвано екологічними катастрофами, зменшенням природних ресурсів. Інтенсивне ведення сільського господарства у світовому масштабі призвело до виникнення ряду глобальних проблем — соціально-економічних, демографічних, кліматичних тощо. Надмірне використання природних ресурсів людиною призвело до погіршення екологічної ситуації. Основним наслідком цього є забруднення довкілля, зміна природних умов. В Україні досі відсутні концепція і програма екологічно безпечного розвитку, зокрема, механізму раціонального використання й охорони земельних ресурсів [1;2].

Дослідженню теоретичних і практичних еколого-економічних аспектів раціонального використання і охорони природних ресурсів присвячені праці вчених В.М. Геєця, Д.І. Дорогунцова, Л.С. Дусановського, І.Г. Кириленка, М.Й. Маліка, А.Ф. Мельника, П.Т. Саблука, В.П. Ситника, М.М. Федорова, В.В. Юрчишина, І.Г. Яремчука та ін. Однак, особливості екологічної та продовольчої безпеки окремих регіонів країни, а тим паче питання вироблення стратегії екологічного розвитку поки що не знайшли належного відображення у наукових дослідженнях.

Метою статті є аналіз використання земельних ресурсів в області, екологічного механізму природокористування в регіоні, визначення шляхів поліпшення екологічної ситуації в умовах стабілізації АПК.

Земля — це важливий економічний ресурс країни, охорона та раціональне використання якого належить до пріоритетних завдань суспільства. На початок 2006 року земельний фонд Тернопільської області становив 1382,4 тис. га (2,3 % від земельного фонду України), із них 1052,0 тис. га або 76,1 % займають сільськогосподарські угіддя, що свідчить про високий рівень розораності землі [6;4].

Особливості рельєфу області сприяють поширенню ерозії ґрунтів. Цьому негативному явищу піддається більше третини ріллі. Страждають від неї усі райони, але найбільше Бережанський та Зборівський, а також Збаразький, Лановецький, Монастирський, Підволочиський, Шумський — у яких змиву піддається більше половини посівних площ і майже половина у Козівському та Підгаєцькому. Ще в шести районах згубний вплив ерозії відчувається на 30 % ріллі. Це пов'язано з тим, що рівнинною є лише 41 %, третина знаходиться на схилах з крутизною 1–3°, шоста частина має нахил 3–5°, кожний десятий гектар має крутизну більше 5°. Поширенню водної ерозії сприяє також необґрунтовано висока розораність сільгоспугідь.

Вказані негативні процеси призводять до різкого скорочення площ сільськогосподарських угідь, погіршення стану природних сіножатей і пасовищ, суттєвого зменшення продуктивності орних земель. Екологічна стійкість природних екосистем значно знижується. Тому для послаблення впливу екологодеструктивних процесів, запобігання погіршенню якості навколишнього природного середовища, прогнозування екологічних змін у довкіллі, необхідно інтенсивно впроваджувати заходи екологічного моніторингу.

На стан навколишнього природного середовища в Тернопільській області впливає забруднення атмосферного повітря стаціонарними і пересувними джерелами забруднення. Динаміка викидів в атмосферне повітря області за період 2000–2006 рр. відображена у таблиці 1 [5, с. 150–152].

Дані таблиці 1 свідчать про незадовільну екологічну ситуацію в області. За даними Головного управління статистики в Тернопільській області спостерігається тенденція до збільшення викидів забруднюючих речовин в атмосферу, їх загальна кількість зросла від 43,3 2000 р. до 52,2 тис. т 2006 р

Динаміка викидів в атмосферне повітря Тернопільської області (тис. т)*

Показники	2000 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.
Загальна кількість викидів в атмосферне повітря області	43,3	44,5	46,5	52,2
в тому числі:				
від стаціонарних джерел забруднення	9,2	12,6	14,8	19,4
від автотранспорту	34,1	31,9	31,7	32,8

*Джерело: Довкілля Тернопільщини за 2006 рік. Стат. зб. Головне управління статистики у Тернопільській області. — Тернопіль, 2007. — 169 с.

(20,5 %), вдвічі зросли викиди від стаціонарних джерел забруднення.

Збільшення викидів шкідливих речовин стаціонарними джерелами забруднення в атмосферне повітря на 31 % зумовлене тим, що за 2005–2006 рр. обсяг валової доданої вартості регіону зріс на 28,1 %. Викиди шкідливих речовин від рухомих транспортних засобів майже у два рази переважали над викидами стаціонарних джерел.

В останні роки в області намітилась негативна тенденція до збільшення викидів в атмосферне повітря, тоді як з 2000 по 2002 рік вони перебували майже на однаковому рівні.

Шкідливі викиди в повітряний басейн області здійснювали 348 підприємств та організацій. Від них в атмосферу надійшло 19,4 тис. т шкідливих речовин, що на 4,5 тис. т (30,6 %) більше, ніж 2005 р. Щільність викидів від стаціонарних джерел забруднення у розрахунку на квадратний кілометр території області становила 1,4 т забруднювальних речовин, а на одного жителя області 17,5 кг. Проте, в окремих районах ці показники значно перевищили середньообласний рівень. Зокрема, у Тернопільському, Гусятинському та Чортківському районах обсяги викидів у розрахунку на 1 кв. км перевищили середній показник по області у 7,7, 2,3, 1,3 рази, а на одного жителя в цих же районах — у 7,4, 2,9 та 1,2 рази відповідно.

Негативно вплинули на екологічну обстановку області підприємства, діяльність яких пов'язана з транспортуванням газу, підприємства переробної промисловості та сільськогосподарські підприємства. Обсяги шкідливих викидів від цих підприємств становили 86 % (16,7 тис. т) сумарних показників по регіону.

Від роботи двигунів рухомих джерел забруднення у 2006 р. в атмосферу надійшло 34,1 тис. т забруднювальних речовин, що на 3,7 % (1,2 тис. т) більше, ніж у 2005 р.

Основним джерелом забруднення атмосферного повітря серед транспортних засобів є автотранспорт, на долю якого припадає 64,1 % всіх забруднень довілля області, з них майже половина всіх викидів від автотранспорту зосереджена в обласному центрі.

У 2006 р. викиди шкідливих речовин від автотранспорту були враховані від 2495 підприємств та

установ, а також від 103,8 тис. одиниць автомобілів індивідуальних власників [3].

Із загальної кількості забруднювальних речовин більше половини (58,1 %) надійшло від роботи автомобілів, що перебувають у приватній власності населення. Кількість автотранспортних засобів індивідуальних власників зросла, порівняно з минулим роком на 7,4 тис. одиниць. Відповідно і зросли викиди забруднювальних речовин в атмосферу на 4,9 %. У 2006 р. також спостерігався ріст викидів шкідливих речовин від автотранспорту суб'єктів господарської діяльності на 1,3 % і становив 13,7 тис. т забруднень.

Основним видом пального, яке використовувалося під час роботи транспортних засобів, був бензин. Від двигунів, що працювали на бензині, протягом 2006 р. в атмосферу потрапило 27,8 тис. т шкідливих речовин., на дизельному пальному — 4,3 тис. т, на стисненому і зрідженому газі — 2,0 тис. т забруднювальних речовин. Основними токсичними інгредієнтами були окиси вуглецю, вуглеводні окиси азоту.

Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та рухомих джерел забруднення в розрахунку на одну особу 2006 р. склали 48,3 кг із значними коливаннями по районах (табл. 2). З метою охорони атмосферного повітря від забруднення шкідливими речовинами 2006 р. підприємствами області впроваджено шість заходів (40 % від передбачених та 54,5 % до минулорічних), на які витрачено 352,7 тис. грн, що дало змогу зменшити викиди в атмосферу на 1067 тонн.

Аналіз розподілу шкідливих викидів в розрахунку на одну особу по районах свідчить, що найбільшу частку у валовий викид забруднювальних речовин в атмосферу Тернопільської області здійснюють підприємства Тернопільського, Чортківського, Гусятинського районів та міста Тернополя. Найбільшими забруднювачами атмосферного повітря в регіоні є Гусятинська газокompресорна станція, Тернопільське лінійне управління магістральних газопроводів, Чортківський цукровий завод, теплотільниці та окремі промислові підприємства.

Одним із чинників дестабілізації екологічної ситуації у Тернопільській області є надмірна розораність території та нехтування екологічними вимогами, оскільки в умовах економічної кризи сільгоспідприємства не мають можливостей застосовувати не лише спеціальні ґрунтозахисні

Таблиця 2

Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та рухомих джерел забруднення у розрахунку на одну особу*

Район	2000 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.
Бережанський	30,2	31,6	29,4	29,6
Борщівський	35,5	36,6	32,6	34,5
Бучацький	27,8	27,8	27,9	31,0
Гусятинський	42,9	81,9	90,1	70,8
Заліщицький	36,6	23,1	23,3	23,5
Збараський	33,5	33,3	28,4	28,5
Зборівський	26,0	15,1	15,2	17,4
Козівський	32,7	24,2	21,9	22,0
Кременецький	41,0	30,6	30,8	32,4
Ланівецький	27,6	27,8	28,0	31,4
Монастирський	18,8	21,0	21,2	24,6
Підволочиський	36,1	33,1	33,3	31,8
Підгаєцький	15,4	13,6	18,5	18,8
Теребовлянський	25,6	30,0	31,6	31,8
Тернопільський	40,4	48,5	72,1	154,6
Чортківський	42,7	37,7	40,5	44,4
Шумський	27,7	22,3	22,5	19,8
м. Тернопіль	53,2	66,8	70,0	75,4
По області	37,5	40,7	42,7	48,3

*Джерело: Довкілля Тернопільщини за 2006 рік. Статистичний збірник. Головне управління статистики у Тернопільській області. — Тернопіль, 2007. — 169 с.

Таблиця 3

Внесення мінеральних та органічних добрив сільськогосподарськими підприємствами Тернопільської області*

Показники	2000 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.
<i>Мінеральні добрива</i>				
Внесено в поживних речовинах, тис. ц	113,6	233,9	258,9	378,0
Удобрена площа під урожай, тис. га	162,8	290,6	295,9	351,9
<i>Внесено в ґрунт у поживних речовинах на 1 га, кг:</i>				
посівної площі	20	59	66	95
удобреної площі	70	80	87	107
<i>Органічні добрива</i>				
Всього внесено, тис. т	858,5	342,2	281,6	274,7
Удобрена площа, тис. га	18,5	9,9	7,6	7,0
Відсоток удобреної площі	3,3	2,5	2,0	1,8
<i>Внесено на 1 га, т:</i>				
посівної площі	1,5	0,9	0,7	0,7
удобреної площі	46,4	34,6	37,0	39,2

*Джерело: Сільське господарство Тернопільської області за 2006 рік. Статистичний збірник. — Тернопіль: Головне управління статистики. — 2007. — 205 с.

технології, а й навіть традиційні. Якщо до 1991 р. рівень застосування добрив у сільськогосподарському виробництві в цілому забезпечував бездефіцитний баланс гумусу, то за останнє десятиріччя обсяги внесення органічних і мінеральних добрив зменшилися відповідно у 2 і 5 разів порівняно з 1990 р., а меліоративні роботи практично припинились (табл. 3).

Важливим чинником підвищення продуктивності ґрунтів є внесення мінеральних добрив. У цьому ситуація з використанням мінеральних добрив у 2006 р. дещо поліпшилася. У структурі використання мінеральних добрив, як і в минулі роки, найбільшу питому вагу займають азотні добрива — 60,1 %, а фосфорні та калійні відповідно лише 18,8 та 21,0 %.

Такий дисбаланс елементів живлення призводить до виснаження ґрунтів та не дає можливості підвищувати врожайність сільськогосподарських культур.

В області з року в рік зменшується використання органічних добрив. У 2006 р. органічних добрив було внесено 274,7 тис. т, що на 6,9 тис. т менше, ніж у 2005 р., удобрено лише 7,0 тис. га посівів сільськогосподарських культур, що становить 1,8 % загальної посівної площі. У середньому, в розрахунку на 1 га загальної посівної площі було внесено 0,7 т органічних добрив, що у 17 разів менше оптимальної норми внесення, передбаченої для площ, зайнятих сівозмінною.

На якісний стан земельних ресурсів істотно впливають агротехнічні заходи, які проводяться з метою

запобігання виникнення деградації ґрунтового покриву. Площа, на якій було проведено вапнування ґрунтів зросла на 20 % (623 га) в порівнянні з 2005 р. і становила 3,8 тис. га.

Висновки. Для подолання критичної ситуації, яка склалася в результаті забруднення довкілля вуглеводними, сірководневими, сірководнецевими сполуками, випарами азотних та свинцевих сполук ґрунтів Тернопільщини, необхідно:

забезпечити чіткий державний контроль за використанням природних ресурсів;

налагодити систему дієвого моніторингу довкілля;

запровадити правовий і економічний механізм підвищення заінтересованості і відповідальності за збереженням і примноженням родючості ґрунтів;

створити в кожному адміністративному районі контролюючий орган за роботою підприємств, що здійснюють негативний вплив на агроекологічний

стан ґрунтового покриву, екологічно обґрунтовану структуру земельних ресурсів.

Використані джерела

1. Аграрна реформа в Україні / [Гайдуцький П. І., Саблук П. Т., Луценко Ю. О. та ін.]; за ред. П. І. Гайдуцького. — К. : ННЦ ІАЕ, 2005. — 424 с.
2. Бутирська І.В. Еколого-економічна збалансованість у контексті регіонального розвитку / І. В. Бутирська // Регіональна економіка. — 2007. — № 2. — С. 155—164.
3. Довкілля Тернопільщини за 2006 рік : стат. збірник / Головне управління статистики у Тернопільській області. — Тернопіль, 2007. — 169 с.
4. Кириленко І. Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи / Кириленко І. Г. — К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2005. — 452 с.
5. Мельник А. Ф. Моніторинг екологічних проблем Тернопільської області у контексті перспектив сталого розвитку регіонів / А. Ф. Мельник, Н. М. Кривокульська // Регіональна економіка. — 2004. — № 2. — С. 150—155.
6. Яремчук І.Г. Економіка природокористування / Яремчук І. Г. — К. : Просвіта, 2000. — 431 с.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

УДК 001. 8:33

В.В. Россоха,

к. е. н., с. н. с.,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Встановлено чинники розвитку сучасної методології, удосконалено її визначення. Доведено трансформацію методології у методологічну діяльність з вироблення знань дескриптивного і нормативного типу. Визначено місце та структурні рівні методології економічної науки в загальній системі методологічного знання.

Методологічні проблеми економічної науки у виявленні взаємозв'язків між процесами і явищами, змінами і тенденціями розвитку, а також можливих протиріч та шляхів їх узгодження в конкретних умовах суспільно-господарського життя завжди належали до найактуальніших у розвитку економічної думки. Проте коло проблемних питань методології не залишається незмінним. Воно розширюється необґрунтованим змішуванням різних філософських, юридичних, адміністративних, загальнонаукових і вузькоспеціалізованих понять, механізмом прояву або недовісті «на-

думаних» економічних законів, які поступово сходять з історичної сцени, вектором доцільності суспільно-економічної діяльності, необхідністю подолання соціальної ентропії. Викладене переконує, що роль методології у визначенні перспектив подальшого поступу економічної науки і підвищенні якості наукового дослідження суттєво зростає.

За останнє десятиліття методологія набула значного розвитку і нормативного спрямування, стала орієнтиром у науковій роботі й реалізує евристичну (пошукову) функцію предметної галузі дослідження. Вона визначає, якою мірою отримана інформація може слугувати реальною та надійною основою економічних знань, що не лише пояснюють предметну галузь, але й одночасно стають інструментом пошуку нових знань для побудови раціональних економічних моделей. Аналіз дав змогу визначити такі чинники сучасного розвитку методології:

по-перше, тенденція до інтеграції знань, посилення зв'язку між науками і науковими напрямками, визнання людини об'єктом інтеграції всіх суспільних наук і метою соціально-економічного розвитку суспільства, визнання синергії, ентропії, надання дослідженням цілісності, системності, ефективності та професійного спрямування;

по-друге, ускладнення економічної науки, більша різноманітність методів дослідження, висвітлення нових аспектів предмета дослідження;

по-третьє, розрив між філософсько-методологічними проблемами і спеціальними методологічними питаннями економічних досліджень, необхідність розв'язання проблем, що виходять за межі конкретного дослідження, але методологічно ще не вирішені філософією, заповнення створеного вакууму методологічними концепціями, положеннями з метою подальшого вдосконалення методології економічних досліджень;

по-четверте, необґрунтоване застосуванням математичних методів та абсолютизація кількісних методів дослідження на шкоду якісному аналізу, що може не наблизити до істини, а віддалити від неї. Останнім часом суспільні науки стали не лише потужним стимулом розвитку математики, а й своєрідним полігоном їх перевірки, про що свідчить значна частина зарубіжних публікацій. Це явище має також і соціальне коріння. Якісний аналіз в економічних дослідженнях часто призводить до неприйнятних для владних структур висновків, а кількісний дає змогу досягти конкретних практичних результатів, відкриває можливість для ідеологічної маніпуляції у сфері економіки та за її межами. Економічна наука не може обійтися без кількісного аналізу, але ще більшою мірою вона потребує методологічного обґрунтування процесів і явищ;

по-п'яте, зростання ролі людського фактора у розв'язанні економічних проблем, людського та соціального потенціалу. Проведеними Світовим банком дослідженнями у 192 країнах встановлено, що лише 16 % економічного зростання в країнах з перехідною економікою зумовлено виробничим потенціалом, 20 % — природними ресурсами, а 64 % безпосередньо пов'язані з людським і соціальним потенціалом [1, с. 370];

по-шосте, становлення заснованого на продукуванні й споживанні знання (*knowledge economy*) постіндустріального суспільства та виробництво на їхній основі благ (*knowledge based goods*). Матеріалізовані в продуктах і послугах знання формують значну частину створюваної суспільством вартості. Цей процес здійснюється за рахунок інтелектуалізації використовуваних технологій, що забезпечує різке підвищення продуктивності праці.

Питання методології досить складне, оскільки саме лише поняття тлумачиться по-різному. За

словниками, методологія (гр. *metodos* — спосіб, метод і *logos* — наука, знання) — вчення про правила мислення при створенні теорії науки; вчення про науковий метод пізнання і перетворення світу, його філософська, теоретична основа; сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [2, с. 636; 3, с. 178]. Сучасна наука розглядає методологію в широкому і вузькому визначенні змісту. У широкому розумінні методологія являє собою сукупність найзагальніших, насамперед світоглядних, принципів в їх застосуванні до вирішення складних теоретичних і практичних завдань, тобто характеризує світоглядну позицію дослідника. Водночас це і вчення про методи пізнання, що обґрунтовують вихідні принципи і способи їх конкретного застосування в пізнавальній і практичній діяльності. Методологія у вузькому розумінні — це вчення про методи наукового дослідження [4, с. 8].

У науковій літературі під методологією найчастіше розуміють вчення про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності, теорію методів дослідження і створення концепцій, систему знань про теорію науки або систему методів дослідження. Дехто з авторів визначає цей термін системою принципів наукового дослідження, вченням про науковий метод пізнання законів природи за допомогою сукупності методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до об'єкта її пізнання [5, с. 28].

Головним завданням методології є методологічне забезпечення дослідницької роботи, формування у дослідника спеціальних умінь у сфері діяльності, що базується на сукупності дослідницьких процедур, техніки і методів, у тому числі прийомів збору й обробки техніко-економічних, екологічних і соціальних даних та включають орієнтацію (ідея, гіпотеза, збір даних), класифікацію (встановлення залежностей) і передбачення (систематизація фактів, виявлення залежностей). З формальної точки зору методологія пов'язана з операціями, за допомогою яких формується пізнання, подальше проникнення у ще не вивчені сфери системи господарювання на базі знань, перевірених практикою.

Функціями методології є визначення способів здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; передбачення основного напрямку досягнення певної науково-дослідницької мети; забезпечення всебічного вивчення процесу або явища; введення нової інформації до фонду теорії науки; уточнення, збагачення, систематизація термінів і понять науки; створення системи наукової інформації, що базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичного інструменту наукового пізнання.

Ознаки поняття «методологія», що визначають її функції в науці, дають змогу зробити такий ви-

сновок: *методологія* — це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища. Основне, вихідне положення, на якому базується наукове дослідження, становить його *методологічну основу*. Вона не виводиться із самого дослідження і завжди існує поза межами конкретної науки.

Місце методології економічної науки як вчення про систему наукових принципів, форм і методів дослідницької діяльності в загальній системі методологічного знання визначається чотирма структурними рівнями, а саме: *фундаментальним (філософським); загальнонауковим; конкретно-науковим; методичним (відповідними методами і технікою)*. Структурні рівні методології будь-якого дослідження являють собою *алгоритм* або *технологію* методологічного дослідження.

На філософському (фундаментальному) рівні з діалектичним методом формується загальна стратегія принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності. Його основу становить зв'язок теорії і практики, детермінованості явищ (наприклад, спадкоємності у розвитку), взаємодії зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і суб'єктивного.

Загальнонауковий рівень спричиняє критичний перегляд прийнятого або усталеного понятійного апарату, чинників, передумов і підходів до інтерпретації матеріалу, що вивчається на основі системного і діяльнісного підходів, характеристики різних типів наукових досліджень, їх етапів та елементів (гіпотези, об'єкта і предмета дослідження, цілі, завдання і т. п.).

Фундаментальний і загальнонауковий рівень власне й становлять методологію в широкому розумінні. До них належать історичний, термінологічний, функціональний, системний, когнітивний (пізнавальний), конструктивний та інші методи дослідження.

Конкретно-науковий рівень характеризується сукупністю ідей або специфічних методів, принципів дослідження і процедур, що застосовуються в економіці і є базою для розв'язання конкретної дослідницької проблеми, а також концепцій, на які спирається дослідник. *Концепція* — це система поглядів, система опису певного предмета або явища стосовно його побудови, функціонування, що сприяє його розумінню, тлумаченню, вивченню головних ідей. У науковому дослідженні вона є єдиним, визначальним задумом, головною ідеєю [6, с. 54–74].

Структурно-методичний рівень методології базується на конкретних методах і способах, що застосовуються для вирішення спеціальних дослідницьких завдань.

Отже, методологічні основи наукового дослідження полягають у необхідності чіткої відповіді на запитання про передбачувану провідну наукову

ідею, сутність явища (об'єкта, предмета дослідження), суперечності, які виникають у процесі або явищі, стадії, етапи розвитку (тенденції), що становить наукову концепцію дослідження. Методологія науки дає характеристику таким компонентам вивчення, як об'єкт, предмет, завдання дослідження, сукупність методів дослідження, засобів і способів, необхідних для їх вирішення, а також формує уявлення про послідовність руху дослідника у процесі виконання наукового завдання. Без методологічних знань неможливо грамотно провести наукове дослідження. Основу такої грамотності становить оволодіння методологічною культурою, зміст якої становить методологічна рефлексія (вміння аналізувати власну наукову діяльність), здатність наукового обґрунтування, критичного осмислення і творчого застосування визначених концепцій, форм і методів пізнання, управління, конструювання.

Методологічна культура — це культура мислення, що ґрунтується на методологічних знаннях. Невід'ємним її складником є рефлексія, тобто роздуми про власну діяльність, спрямування мислення на розв'язання проблем, що виникають в економічному процесі.

У методології наукового пізнання методологічні знання можуть перебувати в описовій (дескриптивній) або прескриптивній (нормативній) формі. Deskриптивна форма являє собою науково-пізнавальний опис — сукупність знань в певній сфері явищ, що включають теоретичні пояснення. Мова йде не лише про дане в досліді, але й про внутрішній стан (сутність) процесів, які вивчаються. Deskриптивний аналіз має справу з описом уже здійснених процесів наукового пізнання. Deskриптивне методологічне знання (про структуру наукового знання, закономірності наукового пізнання) слугує орієнтиром у процесі дослідження. На відміну від deskриптивного, прескриптивне знання, спрямоване на регуляцію діяльності. У нормативному методологічному аналізі переважають конструктивні задачі, пов'язані з розробленням рекомендацій та правил здійснення наукової діяльності [7, с. 40].

Якщо завдання дослідника ХХ ст. полягало в обґрунтуванні лише отриманого ним результату і доведенні, що його досягнуто відповідно до прийнятих у певній сфері знань правилами і він вписується в ширшу систему знань, то нині дослідження має бути обґрунтоване ще до його реалізації, а відповідно й окреслено вихідні положення, логіку дослідження, передбачуваний результат і спосіб його отримання.

Сучасне наукове мислення характеризується методологічністю, тобто усвідомленим ставленням до засобів і передбачень формування й удосконалення наукового знання [8, с. 6]. З огляду на це методологія набуває «діяльнісного» аспекту. Як сфера науки, вона визначається системою знань і при цьому

трансформується у сферу діяльності з вироблення методологічних знань дескриптивного і нормативного типу. Тому поняття «методологічна діяльність» у кінці ХХ ст. введено в науковий обіг.

Таким чином, методологія — це не тільки «вчення» як сукупність знань, а й сфера пізнавальної діяльності. Методологія економіки являє собою систему знань про основи і структуру економічної теорії, принципи підходу і способи здобування знань, що відображають соціально-економічну дійсність, а також систему діяльності щодо здобуття таких знань, обґрунтування програм, логіки і методів, оцінювання якості спеціально-наукових економічних досліджень. У контексті реальної наукової діяльності «знаннєвий» і «діяльнісний» складники поєднуються і становлять одне ціле.

Предметом методології економіки є співвідношення між економічною дійсністю і її відображенням в економічній науковій думці. Послідовна конкретизація та поглиблення цього визначення, включення в нього поняття практичної економічної діяльності (досвіду) дає змогу поряд з наявними характеристиками об'єктивної сфери відображати також тенденції, можливості її зміни і перетворення (трансформацій).

У літературі інколи висловлюється думка, що «об'єктивної» методології не повинно бути. Необхідна методологія «суб'єктивна», тобто у кожного — своя, і критерій наукової творчості у кожного має бути свій [9, с. 27]. Проте усвідомлення діяльності лише з позицій власного досвіду виявляється непродуктивним в інших ситуаціях, відмінних від попередньої. Виникає потреба в спостереженні та методологічному узагальненні уявлень про діяльність, що, по суті, являє собою «об'єктивну методологію» як учення про структуру, логічну організацію, методи і засоби діяльності у сфері теорії й практики — методологію в широкому розумінні.

Об'єктом методологічного аналізу є дослідження не самого процесу, а проведення його дослідження — правильність застосування методів науки у вивченні питання, відповідність цілям пізнання понятійного апарату, тобто пізнавальна діяльність, що спрямована на дослідження економічної діяльності — кредитно-фінансової, соціальної, управлінської, нормативно-правової тощо. Вивчення проблем класифікації методів, сутності й змісту категорій, економічних процесів і явищ, побудови сучасних економічних систем (підприємств, виробничих об'єднань, асоціацій, кластерів) є сферою спеціального наукового аналізу. Методологічні проблеми пов'язані з використанням економічних знань в практичній діяльності, видами економічних знань і їхніми методиками, логікою економічних досліджень, межами й умовами застосування формалізації в економічних дослідженнях,

вивченням економічного досвіду як етапу економічного дослідження і т. п. Основна увага при цьому спрямовується не на практичну, а на наукову діяльність.

У науковій діяльності (дискусіях, полеміці) висувається певна аргументація, що в широкому розумінні являє собою процес обґрунтування певного положення (твердження, гіпотези, концепції), яке може бути реалізоване різними способами й обґрунтоване шляхом емпіричної аргументації, тобто безпосереднього звернення до дійсності (експеримент, спостереження тощо) або за допомогою опосередкованого звернення до дійсності, теоретичної аргументації вже відомих положень (аргументів) шляхом побудови певних міркувань (доказів). Різниця між емпіричною й теоретичною аргументацією відносна. Досить часто в ній поєднуються звернення до досвіду, певних емпіричних даних і теоретичні міркування.

Структура аргументації поділяється на *тезу*, тобто положення, яке необхідно обґрунтувати, та *аргумент* — твердження, за допомогою якого обґрунтовується теза [10, с. 21–22].

Наукове обґрунтування практичної діяльності передбачає відповідність економічної науки і практики сучасному рівню розвитку суспільства. Практика як єдність перетворювального і відображувального ставлення людини до зовнішнього світу є висхідним і найзагальнішим фактором, що породжує в дійсності необхідність наукового обґрунтування. Потреба в науковому обґрунтуванні будь-якого виду практичної діяльності визначається тим, що практика здійснюється і трансформується ефективно лише за умови отримання про неї об'єктивного наукового знання.

Філософія визначає обґрунтування як універсальну операцію людського пізнання, засіб формування «теоретичного світу» [11, с. 60]. При цьому лише згадується, що основою багатьох правил діяльності є знання про причини тих або інших явищ, про їхній закономірний зв'язок, що слугує базою для пояснення здійснюваних процедур [12, с. 60].

Загальним орієнтиром в обґрунтуванні є розуміння його як процесу знаходження певної зовнішньої «базис» для об'єкта залежно від цього процесу. Будь-який акт обґрунтування являє собою й акт формування об'єкта, що підлягає обґрунтуванню. Це конструктивна, формувальна процедура, в результаті якої те, що підлягає обґрунтуванню, набуває нових характерних ознак. Вони визначаються завдяки зв'язку між тим, що обґрунтовується і підставою; а також надання першому з них окремих характеристик іншого. Активним, самодіяльним началом процедури обґрунтування є сама людина, яка встановлює певний зв'язок між двома об'єктами — підставою і обґрунтуванням — і наділяє другий із них певними характеристиками першого [11, с. 79–81].

Функції наукового обґрунтування зводяться до підтвердження доцільності, об'єктивної істинності вже існуючого уявлення про те, як потрібно здійснювати процес, тобто уявлення у вигляді проекту, за допомогою вже існуючих наукових засобів. Як у минулій, так і в сучасній практиці, відповідно до функцій виділяють два види наукового обґрунтування, а саме:

1) обґрунтування *post factum* — підтвердження наявних ідей, рекомендацій, економічної практики в цілому або окремих її частин;

2) обґрунтування, що виконує формувальну функцію щодо проекту економічної діяльності.

Другий вид за певних умов має властивості випередження практики і більшою мірою, ніж перший, відповідає сучасній перетворювальній функції науки і сучасним уявленням про обґрунтування взагалі [13, с. 27].

Для загального уявлення про зв'язок науково-пізнавальної й практичної діяльності в аспекті наукового обґрунтування має значення ряд положень, що стосуються теорії вдосконалення практичної діяльності. Так, різні обґрунтовані передбачення, розробки проектів базуються на уявленні людини про те, що може здійснитися у майбутньому. Необхідною передумовою духовного освоєння майбутнього за допомогою прогнозів, проектів і т. ін. є пояснення стану речей шляхом пошуку закономірностей, із яких витікає відповідне положення речей в певних умовах.

У праксеології (від латинського *praxis* — використання знань, практична діяльність, та *logos* — наука) широко розглядається проблема раціоналізації планування, а ряд праксеологічних положень мають значення для розуміння структури й функцій наукового обґрунтування, відповідності плану й пізнавального опису.

План є подібністю дійсності, можливої в майбутньому і залежної від нас, а пізнавальний опис являє собою подібність дійсності, яка не залежить від осмислюючого її суб'єкта. «Пізнання є процесом, зворотним здійсненню планів. Тут опис пристосовується до об'єкта, там — об'єкт до опису. А об'єкти плану і пізнавального опису так переплетені, що для того, щоб пристосувати об'єкт плану до опису, яким є план, треба пристосувати опис до об'єкту, яким є описувана дійсність. Пізнавальні операції, що становлять раціоналізацію, стосуються фактів або важливих для дії залежностей між фактами» [14, с. 805].

Осмилення цих положень дає підставу для визначення загальної спрямованості наукового обґрунтування економічної практики. *Підстава* в цьому випадку являє собою пізнавальний опис економічної діяльності як суті, начебто незалежної від нас. *Обґрунтування* — це план, що є подібністю дійсності, можливої в майбутньому і залежної від

нас; це вся нормативна сфера: загальне уявлення про економічну діяльність (виробничу практику) в плані необхідного і проект, у якому це представлення реалізується.

Щоб пристосувати об'єкт плану, тобто економіку як об'єкт конструювання, до нормативного опису, іншими словами, змінити її так, щоб вона відповідала проекту, наприклад, здійснювалася відповідно до концептуальних (принципових) положень або тенденцій розвитку, слід для цього пізнавальний опис пристосувати до економічної діяльності як об'єкту наукового дослідження, тобто відповідним чином відобразити її в науковому знанні. Інакше кажучи, щоб можна було змінити, наприклад, реальне економічне становище як частину економічної діяльності на краще (пристосувати об'єкт до плану), необхідно спочатку адекватно відобразити факти і зв'язки, що існують у цій дійсності, і з яких витікає «реальний стан речей».

Таким чином, пізнавальний опис економіки, що виконується засобами науки, являє собою основну частину наукового обґрунтування; нормативну сферу економіки як її загальний план, що обґрунтовується. Наукове обґрунтування (встановлення зв'язків між елементами) має бути конструктивною, *формуальною* процедурою, в межах якої розробка підстави спрямовується на план діяльності, що обґрунтовується. При цьому об'єкт обґрунтування формується не до проведення цієї процедури, а в ході її здійснення (до обґрунтування її просто не існує).

Вищевикладене дає підстави для таких висновків:

1) обґрунтування має бути формувальним;

2) дослідження закономірностей економічної діяльності, відображення її в системі наукових знань у ході й результаті наукового дослідження повинно бути адекватним завданню наукового обґрунтування нормативної сфери, в межах якої розробляється проект, і спрямованим на вирішення цього завдання;

3) у ході наукового обґрунтування повинен встановлюватися зв'язок між пізнавальним описом і планом економічної діяльності (нормативною сферою), причому об'єкту обґрунтування будуть приписуватися окремі характеристики підстави.

Наукове обґрунтування — досить складний, інколи суперечливий процес, який не може бути охоплений в його динаміці лише за допомогою розсудливого міркування. Невирішеними досі залишаються питання визначення меж наукового обґрунтування, чіткого місця теоретичного уявлення про економіку в складі основи або підстави, що обґрунтовується; визнання розробки (отриманого результату) пізнавального опису частиною наукового обґрунтування в межах абстрактно-всезагального уявлення.

Висновок. Зростання ролі методології забезпечується тенденціями поступу науки, визнання людини основним фактором суспільного розвитку,

інтелектуалізації економіки. Методологічні знання сприяють формуванню в дослідника спеціальних умінь аналізувати власну наукову діяльність і здатності науково обґрунтовувати процеси та явища на фундаментальному, загальнонауковому, конкретно-науковому й методичному рівнях, становленню культури мислення, спрямування його на грамотне проведення наукового дослідження і розв'язання проблем, що виникають в економічному процесі. Проте методологія — це не лише сукупність знань, вона також є сферою пізнавальної діяльності, що проявляється у виробленні методологічних знань і способів їх добування. Поєднання «знаннєвого» і «діяльнісного» складників методології відбувається в результаті наукової діяльності.

Наукове обґрунтування розглядаємо як процес, структурними елементами якого є відображення дійсності в науковому знанні, як нормативну сферу, що формується в ході обґрунтування і включає науково-теоретичні уявлення про зміст, принципи, методи економічної діяльності та її проект. Саме за допомогою наукового обґрунтування може бути реалізована випереджальна функція науки щодо практики.

Використані джерела

1. Пирожков С. І. Трудовой потенциал в демографическом измерении / Пирожков С. І. // Демографический и трудовой потенциал: избран. науч. труды: в 2-х т. — К. : Киев. нац. торг. -екон. ун-т, 2008. — 934 с.

2. Словник іншомовних слів / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. — К. : Довіра, 2000. — 1018. — (Б-ка держ. службовця. Держ. мова і діловодство).
3. Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. / [уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]; наук. ред. Л. І. Андрієвський. — К. : Аконті, 2000. — Т. 2. — 926 с.
4. Образцов П. И. Методы и методология психолого-педагогического исследования / Образцов П. И. — С. Пб. : Питер, 2004. — 268 с. — (Серия «Краткий курс»).
5. Прокопенко І. Ф. Методика і методологія економічного аналізу: навч. пос. / Прокопенко І. Ф. — К. : Центр навч. літер., 2008. — 430 с.
6. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнаренко. — [5-те вид., стер.]. — К. : Знання, 2006. — 307 с.
7. Begle E. G. Open Letter to Mathematical Community / Begle E. G. // The Mathematical Teacher, 1966. — Vol. LIX. — № 4.
8. Швырев В. С. Научное познание как деятельность / Швырев В. С. — М. : Прогресс, 1984. — 279 с.
9. Прикот О. Г. Педагогика отождествления и педагогическая системология / Прикот О. Г. — С. Пб. : Бизнес-пресса, 1995. — 262 с.
10. Хоменко І. В. Еристика: мистецтво полеміки: навч. посіб. / Хоменко І. В. — К. : Юрінком Інтер, 2001. — 192 с.
11. Грязнов Б. С. Теория и ее объект / Грязнов Б. С., Дынин Б. С., Никитин Е. П. — М. : Наука, 1973. — 312 с.
12. Горский Д. П. Опережающий характер отражения действительности на уровне человеческого познания / Горский Д. П. // Практика и познание. — М. : Инфра-М, 1973. — 335 с. [С. 76—92].
13. Краевский В. В. Методология педагогики: новый этап [учеб. пос. для студ. высш. учеб. заведений] / В. В. Краевский, Е. В. Бережнова. — М. : Академия, 2006. — 400 с.
14. Котарбинский Тадеуш. Задачи праксеологии / Тадеуш Котарбинский // Избранные произведения. — М. : Наука, 1963. — 424 с.

УДК 334. 758

В.М. Марченко

к. е. н., доцент,

Національний університет харчових технологій

ПОТЕНЦІАЛ СИНЕРГІЗМУ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

На основі вивчення можливих проявів синергізму в процесі злиття та поглинання виявлено, що загальний потенціал синергізму формується за рахунок зовнішніх його джерел: результатів консолідації та концентрації, іміджу та системи договірних відносин підприємства із зацікавленими особами та внутрішніх: кадрового синергізму та синергізму управлінських рішень.

Синергетика, як наука про самоорганізацію складних систем заявила про себе як про новий науковий напрям пізнання явищ та процесів в живій

на неживій природі 1975 року. Основоположник синергетики Г. Хакен на основі дослідження процесів спільної діяльності та народження в хаотичних нерівноважних середовищах нових непередбачуваних структур виявив закономірності, які сформували новий концептуальний підхід дослідження поведінки будь-якої системи. Наукові здобутки представників бельгійської школи синергетиків на чолі з І. Пригожиним, російської на чолі з С. Курдюмовим сприяли формуванню синергетичної методології дослідження, яка ґрунтується на системі таких закономірностях:

1) більшість процесів в будь-якій системі є нелінійними. Нелінійність доказала існування в розвитку складних систем своїх внутрішніх законів розвитку, управляти якими неможливо. Поява нелінійності дала змогу розглядати середовище як сукупність властивих лише йому параметрів та неможливість пояснити його розвиток з використанням універсальних підходів та методів формалізації;

2) в стані рівноваги кожний елемент системи взаємодіє з необхідною для функціонування кількістю інших елементів, а в стані нерівноваги ці компоненти починають хаотично взаємодіяти з усіма складниками системи, що призводить до її урівноваженості з непередбачуваними результатами.

3) незначне відхилення від стану рівноваги може призвести до стану нерівноважності всю систему, а тому переважна більшість систем є нерівноважними;

4) система в критичні моменти свого розвитку може мати безліч варіантів розвитку. При цьому вибір певного варіанту залежить від сили випадкової взаємодії елементів;

5) критична точка переходу системи від одного стану до іншого являє собою точку бифуркації, в якій можуть виникати нові просторово-часові утворення (дисипативні структури);

6) у стані нерівноваги будь-які незначні зміни в системі можуть вплинути на її еволюцію;

7) самоорганізованою є будь-яка система, яка є відкритою, когерентною, динамічною, нерівноважною.

Сформовані закономірності поведінки складних систем носять універсальний характер і пояснюють еволюцію розвитку будь-якої фізичної, біологічної, соціальної, економічної та інших систем. Таким чином, на основі викладених фундаментальних підходів почала формуватися школа економічної синергетики, яка пояснює тенденції зміни траєкторії розвитку макроекономіки, виходячи з попередньої еволюції та характеру впливу зовнішніх та внутрішніх факторів. В економічних дослідженнях синергетичний підхід до поведінки економіки розглядається як процес моделювання розвитку економіки України з використанням теорії нелінійної динаміки [2;4].

Синергізм макроекономічної системи полягає у її переході на якісно новий рівень свого розвитку, який, за дослідженнями української школи кібернетиків, можливий лише при умові вибухової динаміки такого розвитку [4, с. 160].

На рівні мікроекономіки явища синергізму досліджуються в контексті розгляду причин будь-яких форм об'єднання сфер діяльності корпорацій (злиття та поглинання, спільного підприємництва, класифікації тощо)[1;5;6].

Відсутність наукових досліджень синергетики на рівні мікроекономічних систем зумовлена рядом факторів:

1) спрощення управління процесами систем мікрорівня з огляду на організуючий вплив суб'єкта на об'єкт управління, що водночас не виключає хаотичну взаємодію елементів системи. Хаос в системі, як результат її нерівноваги і передумова самооргані-

зації, можливий за рахунок когерентності взаємодій всіх підсистем підприємства;

2) недостатність методологічного та методичного матеріалу для досліджень поведінки системи в умовах нерівноваги;

3) необхідність спеціальних міждисциплінарних знань для опису та формалізації стану системи;

4) спрощеність систем мікрорівня;

5) відсутність значних довготривалих трансформацій системи;

6) легкість виходу системи із стану бифуркації через банкрутство або реструктуризацію;

7) значний вплив суб'єктивізму в діяльності підприємства («зашумлення» системи).

Питання синергізму в процесі об'єднання корпорацій набувають своєї актуальності у зв'язку зі зростанням активності операцій злиття та поглинання, збільшення інтересу суб'єктів підприємницької діяльності до кластерного типу співпраці, зростання кількості стратегічних альянсів та інших форм інтеграції. В 50 % випадків учасники процесів об'єднання корпорацій очікують отримання економічних переваг за рахунок зростання ринкової влади, проникнення на нові ринки, доступу до нових технологій та ефекту синергізму.

Метою статті є дослідження складових потенціалу синергізму та умов його реалізації.

В економічній науці синергізм мікросистем розглядається як набуті в результаті об'єднання корпорацій переваги [5;6], або через реалізацію його операційного, стратегічного, інвестиційного, управлінського потенціалу [1].

Важливе значення для реалізації потенціалу синергізму об'єднання корпорацій має спосіб такого об'єднання. Враховуючи, що об'єднання може обмежуватися юридичним закріпленням прав власності на активи без фактичного їх об'єднання (поглинання, холдингізація, кластеризація, злиття) та юридичним і фактичним поєднанням предметів, засобів праці та робочої сили (спільне підприємництво, кооперативи, злиття у випадку реорганізації в об'єднаній підприємства), потенціал синергізму визначатиметься вказаним вище підходом до об'єднання (лише юридичним чи й фактичним). У випадку лише юридичного об'єднання корпорацій, його синергізм буде меншим порівняно з юридичним та фактичним.

Практика дослідження процесів злиття та поглинання корпорацій в Україні виявила переважуючу частку фактів юридичного закріплення права власності на об'єднані активи. В силу технологічної неможливості об'єднання операційних процесів виробнича підсистема об'єданого підприємства незначною мірою попадає під можливість хаотичної взаємодії її елементів, а отже процеси самоорганізації в ній є мінімальними.

При фактичному об'єднанні корпорацій відбувається поєднання структурно-управлінської, фінансової, маркетингової, інформаційної підсистем, які за очікуваннями учасників злиття мають нести в собі потенціал синергії та економічні переваги у вигляді надприбутків. Однак, як підтверджує досвід світових

процесів злиття та поглинання, більшість сподівань їх власників виявляються не виправданими. Причинами невдач є очікування автоматичної дії синергії в процесі об'єднання, переоцінка кількісного виміру синергетичного ефекту та відсутність будь-яких дій зі сторони власників задля «запуску» механізмів самоорганізації. Ще ранні дослідження процесів лазерного випромінювання та термодинаміки підтвердили визначальну роль зовнішніх і внутрішніх явищ та випадковостей в появі стану нерівноваги системи як передумови початку її самоорганізації.

Повертаючись до питань можливості появи синергії в підсистемах підприємства в результаті утворення її шляхом об'єднання, слід дослідити як внутрішні так і зовнішні джерела синергізму процесів об'єднання. На рисунку 1 представлена логічна декомпозиція внутрішніх факторів, які формують синергізм об'єднання.

Представлена декомпозиція внутрішніх факторів дає можливість виокремити основний із чинників появи в об'єданого підприємства синергізму персоналу, що проявляється в результаті взаємодії працівників підприємства з властивими кожному із них соціальними та біологічними характеристиками. Для цілей дослідження синергізму весь персонал підприємства поділяється на управлінський та робітників. Для них характерні, з різною ймовірністю її виникнення, процеси взаємодії та самоорганізації. Саме тому в представленій моделі весь персонал виступає як носій синергізму, а управлінський персонал як суб'єкт економічної влади на підприємстві, який шляхом відповідних управлінських рішень сприяє реалізації потенціалу синергізму. Вказані соціально-

біологічні чинники індивідуума формують новації, пропозиції по удосконаленню, схеми та механізми реалізації внутрішніх змін на підприємстві, які і є проявами синергізму. Від інтересів, бажань, переконань та потреб залежить активність та завершеність їх проявів. Однак, слід акцентувати увагу на тому, що сам факт лише юридичного об'єднання корпорацій не створює «хаосу знань», а отже кадровий синергізм при цьому є мінімальним. Нерівновага в кадровій підсистемі виникає при фактичному об'єднанні цих підсистем корпорацій в разі, коли взаємодія персоналу, через взаємодію знань, вмінь, навичок, темпераментів, цінностей членів колективу є причиною нерівноваги такої підсистеми, а отже і передумовою її самоорганізації.

Виходячи з вищевикладеного, передумовою появи кадрового синергізму є реорганізаційні процеси в об'єданій корпорації, які спонукають до нерівноваги та подальшої самоорганізації персоналу у вигляді нових рішень, ідей, методів, прийомів, соціально-психологічного клімату в колективі або результатів негативного характеру: конфліктів, відособленості, погіршення умов праці тощо. Формами кадрової реорганізації при цьому виступають як процеси об'єднання колективів так і їх перегрупування.

Іншим внутрішнім джерелом синергізму є управлінське рішення, яке ідентифікується з економічною владою на підприємстві. Адже будь-яка ідея, незалежно від категорії персоналу, що її продукувала, може бути практично реалізована при наявності його схвалення менеджментом чи власниками та розробленій процедурі її реалізації.

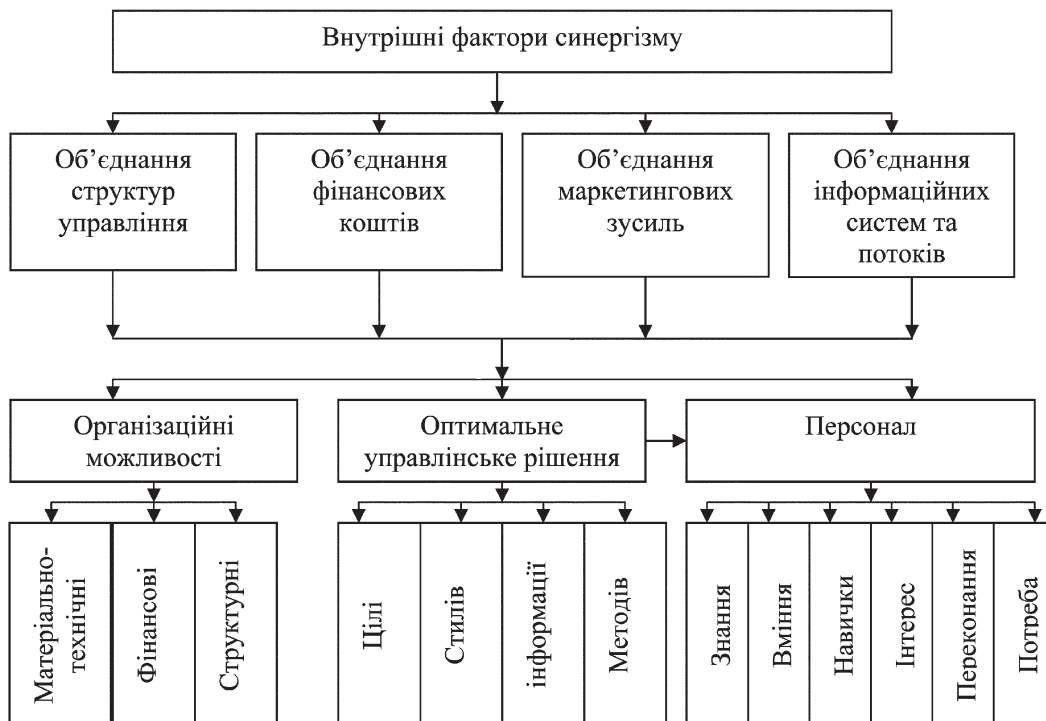

Рис. 1. Трьохрівнева модель декомпозиції внутрішніх факторів синергізму об'єднання корпорацій

Всі управлінські рішення, незалежно від їх функціонального призначення, можуть бути компліментарними, синергетичними, або одночасно і тими й іншими. До останніх, зокрема, відносяться рішення щодо зміни структури управління підприємством, які супроводжуються двома ефектами: компліментарним, що являють собою економію чисельності та зміну величини управлінських витрат та синергізмом. Синергізм при структурних змінах системи управління виникає як результат:

— кадрових перестановок та вибору найефективнішого підходу до формування колективу в залежності від цілей та завдань кожного функціонального відділу. Ефект кадрових перестановок досягається шляхом умілого структурування колективу підрозділів на основі принципів взаємного доповнення, взаємного посилення знань і вмінь кожного з її членів;

— очікуваннями певних переваг від ліквідації функціональних та організаційних невідповідностей в структурі підприємства.

Окрім внутрішніх джерел, синергізм об'єднання можливий і як результат набутих переваг великих систем (емерджентності). До таких переваг, зокрема, відносяться: переваги консолідації активів та концентрації на ринку. Основними перевагами консолідації, як результату об'єднання є:

1) зростання інвестиційної привабливості підприємства. Злиття корпорацій супроводжується збільшенням сумарних активів, статутного капіталу об'єднаного підприємства, фінансових коштів. Все це збільшує можливості об'єднаного підприємства до залучення інвестицій;

2) зростання кредитоспроможності об'єднаного підприємства як наслідок можливого зростання фінансової стійкості, ділової активності, ринкового статусу, іміджу тощо.

Перевагою концентрації для об'єднаного підприємства є положення на ринку. Злиття переслідує одночасно декілька основних мотивів: доступ до ресурсів, оволодіння технологіями, нарощення виробництва, збільшення частки ринку, можливість впливу на цінову політику, стан конкуренції, умови співпраці з постачальниками та споживачами, мож-

ливості диверсифікації, взаємодоповнення товарів та розширення асортиментного портфелю, доступ до нових ринків, знань та інформації тощо.

Окрім переваг консолідації та концентрації, синергія при об'єднанні виникає у системі зовнішніх відносинах підприємства із зацікавленими особами (суспільством, постачальниками, споживачами, інвесторами, кредиторами, конкурентами). Така синергія виникає в результаті зміни статусу об'єднаного підприємства. При цьому до основних чинників появи такого ефекту слід віднести:

1) суспільне схвалення злиття в розрахунку на очікування поліпшення якості продукції, соціальну активність підприємства, зростання зайнятості, розширення асортименту продукції тощо;

2) умови співпраці з постачальниками та споживачами продукції об'єднаного підприємства. Об'єднане підприємство, маючи більше гарантій повернення кредиторської (дебіторської) заборгованості, вступаючи в договірні відносини з постачальниками (споживачами) може змінити свій платіжний статус, який визначає умови співпраці;

3) імідж підприємства, що являє собою композицію її переваг, які вона доносить до свідомості зацікавлених осіб і під впливом яких останні формують свою оцінку підприємства та приймають рішення про придбання її товарів.

З огляду на вищевикладене, всі джерела синергізму процесу об'єднання можна поділити на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх джерел відносяться:

1) очікування економічних переваг в результаті консолідації та концентрації (зміни стану ринку, інвестиційної привабливості, кредитоспроможності тощо);

2) зростання іміджу;

3) зміни системи договірних відносин підприємства із зацікавленими особами.

Внутрішніми джерелами синергізму об'єднання є: кадровий синергізм;

синергізм управлінських рішень (реорганізацій).

Узагальнено складові синергізму об'єднання корпорацій можна представити у вигляді таблиці.

В результаті процесу об'єднання: консолідації, концентрації, реорганізації присутній ефект емер-

Таблиця

Система складових синергізму об'єднання корпорацій

Показник	Чинник
Носії синергізму	Персонал; психологія зацікавлених осіб (споживачів, покупців, інвесторів, суспільства) (очікування); імідж
Джерело синергізму	Соціальні та біологічні характеристики працівника (знання, вміння, навички, темперамент, інтереси, потреби тощо); інформація; управлінські рішення
Умови синергізму	Комбінація, рекомбінація знань та інформації, реорганізаційні процеси, консолідація, концентрація, зміна умов домовленості з зацікавленими особами, зміна іміджу
Інструменти реалізації синергізму	Організаційний вплив власників та менеджменту; самоорганізація підсистем
Прояви синергізму	Новації, нові умови співпраці, новий соціально-психологічний клімат, нова якість управління, новий стан підприємства тощо

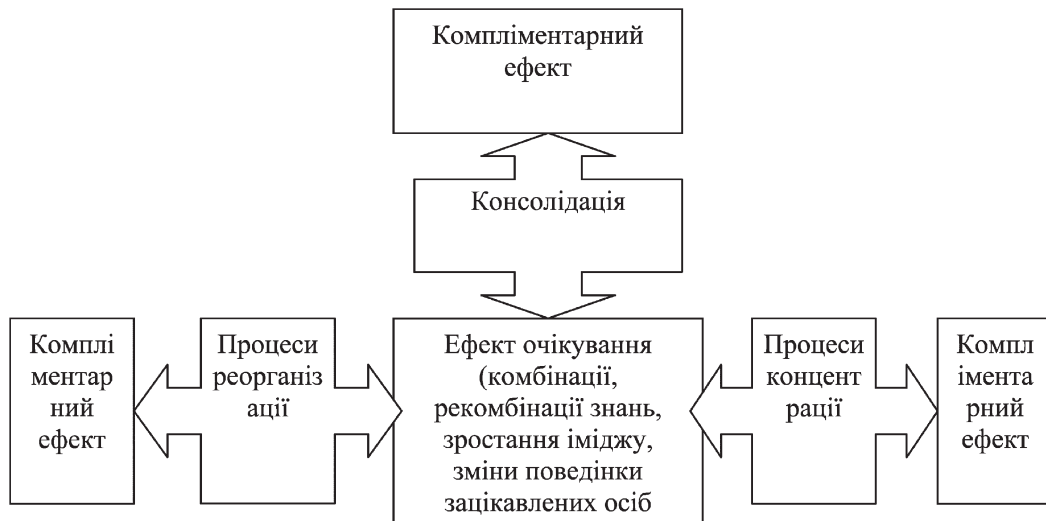

Рис. 2. Чинники потенціалу синергізму

джерентності (ефект системності) та ефект реакції (очікувань) від сприйняття такого об'єднання зацікавленими особами. Ефект емерджентності планується в момент укладання угоди про злиття, кількісно вимірюється та реалізується за допомогою мінімальних зусиль підприємства або без таких. Результат ефекту емерджентності можна ототожнити з компліментарним ефектом — ефектом взаємодоповнення та раціонального використання ресурсів та набутих переваг. Кількісним виразом компліментарного ефекту є зростання обсягів реалізації та економія витрат. Ефект очікувань — це переваги (збитки), яких зазнає підприємство в результаті схвалення (несхвалення) такого об'єднання зацікавленими особами (інвесторами, споживачами, бізнес-партнерами, суспільством). Світовий досвід злиття та поглинання засвідчив факти несприйняття інвесторами процесів такого об'єднання, що відобразилось на різкому падінні іміджу підприємства, ринкової капіталізації об'єднаного підприємства, обсягу продаж.

Отже, в процесі об'єднання, окрім явних переваг, на які розраховують його учасники (компліментарні ефекти), підприємство отримує і неявні, що не попадають під лінійні закономірності і які не можна передбачити в момент такого об'єднання (очікування переваг від поведінки зацікавлених осіб).

Виходячи з класичного розуміння сутності синергетики та поняття потенціал, можна говорити про потенціал синергії як сукупність нелінійних залежностей, які розглядаються як реальні джерела самоорганізації елементів системи, що реалізують можливості зростання ефективності діяльності об'єднаного підприємства як за рахунок емерджентності (системності), так і очікувань (рис. 2).

В процесі злиття та поглинання потенціал синергізму досягається як за рахунок компліментарного ефекту так і ефекту очікування, носіями якого є:

- працівники через комбінації та рекомбінації існуючих в кожній із корпорацій знань;
- зацікавлені особи через психологію сприйняття самого процесу злиття та поглинання (інвестори,

фондовий ринок, бренду (споживачі, конкуренти), об'єднаного підприємства (бізнес-партнери, суспільство, регулюючі та інші державні органи).

Висновок. Процес об'єднання корпорацій супроводжується компліментарними перевагами у вигляді раціональнішого використання ресурсів підприємства та синергізмом, як енергією, яка виникає при взаємодії елементів системи, її підсистем або різних систем. Синергізм будь-яких процесів об'єднання корпорацій криється в потенційній здатності «провокування» внутрішніх змін на підприємстві шляхом організаційного впливу на її підсистеми у вигляді управлінських рішень та їх самоорганізації. На відміну від компліментарного, синергетичний ефект відображає величину очікувань її власників від внутрішніх та зовнішніх змін, не піддається точним кількісним вимірам і прогнозується з використанням методів нелінійної динаміки.

Використані джерела

1. Ансофф И. Стратегическое управление / Ансофф И.; сокр. пер. с англ.; научн. ред. и авт. предисл. Л. И. Евенко. — М. : Экономика, 1989. — 519 с.
2. Бутник О. М. Економіко-математичне моделювання динамічних закономірностей розвитку економічних систем / Бутник О. М. — Х. : Інжек, 2003. — 224 с.
3. Князева Е. Н. Основания синергетики. Режимы с обострениями, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов — С. Пб. : Алетейя, 2002. — 414 с.
4. Порохня В. Моделювання розвитку та процесів самоорганізації економіки України / В. Порохня, Ю. Колісник // Формування ринкової економіки в Україні: наук. зб. — Львів: [б. в.], 2007. — Сп. вип. 16. — С. 160—168. — (Проблеми економічної теорії).
5. Пихтеев В. Синергетичні ефекти об'єднання економічних систем / В. Пихтеев, А. Бакурова // Формування ринкової економіки в Україні: наук. зб. — Львів: [б. в.], 2007. — Сп. вип. 16. — С. 152—159. — (Проблеми економічної теорії).
6. Томилина М. Модель іміджа організації / М. Томилина // Менеджмент и менеджер. — 2007. — № 9. — С. 26—32.
7. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика: учение о взаимодействии / Хакен Г. — М. : Институт компьютерных исследований, 2003. — 424 с.

ВИТРАТИ ТА СОБІВАРТІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В РЕГУЛЮВАННІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Однією із причин незадовільного фінансово-економічного стану сільськогосподарських підприємств України цілком обґрунтовано можна вважати зниження якості економічної роботи як на мікро-, так і на макрорівнях. Особливо це стосується використання в регулюванні економічних відносин таких універсальних економічних категорій як витрати та собівартість. Відповідно посилення їх ролі в методичному забезпеченні економічних відносин сільськогосподарських підприємств слід розглядати як засіб прямої дії щодо підвищення ефективності господарювання та покращання його результатів. Важливість цієї роботи на сучасному етапі розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні обумовлює актуальність проблематики досліджуваної в межах даної монографії¹.

Щодо самої роботи, то з позитивного боку варто відзначити її цілісність та системний характер. Наукові напрацювання І. В. Охріменка вигідно вирізняються тим, що в них дослідження методологічних питань завершуються конкретними рекомендаціями. Їх реалізація сприятиме наближенню процесів вимірювання витрат та визначення собівартості до вимог господарської практики. Незважаючи на те, що досліджувані явища для вітчизняної науки не є новими, автор зумів виявити ще недостатньо вивчені проблемні моменти та запропонувати шляхи їх усунення. Наведені в роботі пропозиції створюють умови для поліпшення фінансово-економічного стану сільськогосподарських підприємств — як виробників сільськогосподарської сировини, так і її переробників.

Структура роботи передбачає шість логічно поєднаних розділів, зміст яких розкриває основні аспекти досліджуваної проблематики. Так, у першому розділі автор детально опрацює понятійний апарат, який використовується у сфері регулювання економічних відносин сільськогосподарських підприємств. При цьому особлива увага приділяється саме категоріям витрат та собівартості з належним обґрунтуванням їх значимості.

Другий розділ присвячений методикам вимірювання витрат та визначення собівартості як в Укра-

їні, так і закордоном. Аналізується та вивчається рівень їх відповідності потребам сьогодення та економічним законам в цілому. В третьому розділі визначається місце витрат та собівартості в такій важливій сфері регулювання економічних відносин як регулювання доходності сільськогосподарських підприємств. Регулювання розглядається з точки зору заходів макроекономічного характеру із розподілом на ринкове регулювання та державне. Особливості регулювання на основі витрат та собівартості на мікро- та мезорівнях висвітлені в четвертому розділі. Мікрорівень представлений внутрішньогосподарськими економічними відносинами, а мезорівень — вертикальною та горизонтальною інтеграцією.

Останні два розділи містять рекомендації щодо вирішення більшості тих проблемних моментів, які були виявлені в попередніх частинах монографії. Так, шляхи удосконалення макроекономічного регулювання економічних відносин сільськогосподарських підприємств на витратній основі, запропоновані в п'ятому розділі, дають можливість наблизити методологічні та методичні підходи до вимірювання витрат та визначення собівартості до потреб господарської практики. Напрями поліпшення інструментарію регулювання внутрішньогосподарських та інтеграційних відносин на основі витрат та собівартості, наведені в шостому розділі дають змогу вирішити багато проблем сільськогосподарських підприємств та аграрного виробництва країни в цілому, які на сьогоднішній в Україні віднесені до невідкладних.

Рецензоване монографічне дослідження не позбавлене й деяких упущень автора. Бажано було б навести більшу кількість прикладів стосовно експериментальної перевірки пропозицій і тим самим підвищити ймовірність їх ефективності та практичної корисності.

Загалом же, монографія має значну теоретичну і практичну цінність для аграрної науки та практики і буде цікавою та корисною не лише для вчених-аграрників, але й для працівників органів галузевого управління та керівників і спеціалістів сільськогосподарських підприємств.

С.М. Кваша,

*доктор економічних наук,
професор, член-кор. УААН*

¹ Охріменко І. В. *Витрати та собівартість сільськогосподарської продукції в регулюванні економічних відносин сільськогосподарських підприємств : монографія / Охріменко І.В. — К. : ННЦ ІАЕ, 2009. — 360 с.*

АННОТАЦИИ

Лобас Н. Г. Международные организации: роль, классификация, функции / Н. Г. Лобас // АгроИнКом. — 2009. — № 1–4. — С. 12–14

Отражено значение международных организаций в жизни общества, их деление, членство учредителей, характерные особенности деятельности, компетенции, формы принятия и критерии классификации решений, права, и обязанности.

Гончаренко О. В. Экспорт основных зерновых культур / О. В. Гончаренко // АгроИнКом. — 2009. — № 1–4. — С. 15–17

Проанализирована динамика и структура производства и экспорта основных зерновых культур в регионах мира.

Тивончук Я. А. Формирование и развитие рынка молока и молокопродуктов в странах Европейского союза в контексте общей аграрной политики ЕС и конъюнктуры мирового рынка / Я. А. Тивончук // АгроИнКом. — 2009. — № 1–4. — С. 17–20

Рассмотрены принципы формирования и регуляции рынка молока и молокопродуктов в странах-участниках ЕС. Проанализированы основные направления развития организации производства инфраструктуры, материально-технической базы, сотрудничества фермеров, с организациями потребителей, а также проблемы уравнивания предложения и спроса, компенсации фермерам потерь доходов и повышения конкурентоспособности продукции.

Нычик А. В. Теоретико-методологические принципы формирования рынка ветеринарного обслуживания / А. В. Нычик // АгроИнКом. — 2009. — № 1–4. — С. 20–24

Установлен характер отношений между экономикой и ветеринарией, определены компоненты экономики ветеринарного обслуживания. Проведена классификация ветеринарных услуг, направленных на безопасность людей и увеличение продуктивности животных. Предложены методические подходы к определению экономической эффективности ветеринарных мероприятий, оцениванию резервов экономии труда и средств.

Николаева В. П. Ценовая политика предприятий пищевой промышленности / В. П. Николаева // АгроИнКом. — 2009. — № 1–4. — С. 25–27

Проанализировано определение и дополнена сущность категории «ценовая политика» предприятия. Установлены типы ценовой политики на рынке чистой конкуренции. Предложена

RESUME

Lobas N. G. International organizations: role, classification, functions / N. G. Lobas // AgroInKom. — 2009. — № 1–4. — P. 12–14

The value of international organizations is reflected in life of society, their division, membership of founders, characteristic features of activity, jurisdiction, forms of acceptance and criteria of classification of decisions, right, and duties.

Goncharenko O. V. Export of basic grain-crops / O. V. Goncharenko // AgroInKom. — 2009. — № 1–4. — P. 15–17

A dynamics and pattern of production and export of basic grain-crops is analysed in the regions of the world.

Tyvonchuk J. O. Forming and market of milk and molokoproductiv development is in countries of european union in context of general agrarian policy of es and state of affairs of world market / J. O. Tivonchuk // AgroInKom. — 2009. — № 1–4. — P. 17–20

Principles of forming and adjusting of market of milk and products of milk are considered in the countries of ES. Basic directions of development of organization of production are analysed infrastructure, material and technical base, collaboration of farmers, with organizations users, and also problems of balancing of suggestion and demand, indemnification to the farmers of losses of profits and increase of competitiveness of products.

Nychyk A. V. Theoretical and methodological principles of forming of market of veterinary service / A. V. Nychyk // AgroInKom. — 2009. — № 1–4. — P. 20–24

Character of relations between an economy and veterinary science and components is set economies of veterinary service. Classification of veterinary is conducted services, directed on safety of people and increase of the productivity of animals. The methodical going is offered near determination of economic efficiency veterinary measures, evaluation of backlogs of economy of labour and facilities.

Nikolaeva V. P. Price policy of enterprises food retail industry / V. P. Nikolaeva // AgroInKom. — 2009. — № 1–4. — P. 25–27

Determination is analysed and essence of category is complemented «price policy» of enterprise. The types of price policy are set at the market of pure competition. The matrix of choice of of principle

матрица выбора принципиального типа ценовой политики предприятий пищевой промышленности. Систематизированы виды ценовых стратегий. Исследовано экспорт основных видов продукции предприятиями пищевой промышленности.

Диесперов В. С. Интенсивность производства в южном регионе Украины / В. С. Диесперов // АгроИнКом. — 2009. — № 1–4. — С. 28–32

Отражены результаты деятельности сельскохозяйственных предприятий в зависимости от специализации, концентрации и интенсификации производства в АР Крым.

Бойко В. И. Воспроизведение мясных ресурсов в контексте стратегии развития АПК Украины / В. И. Бойко // АгроИнКом. — 2009. — № 1–4. — С. 32–36

Проанализировано современное состояние развития отрасли животноводства в целом по Украине в динамике и в зонах Степи и Полесья. Исследовано влияние государственной поддержки и концентрации производства на показатели эффективности.

Ткачук В. И. Современное состояние и проблемы формирования конкурентоспособности продукции льноводства / В. И. Ткачук, Н. И. Кравчук // АгроИнКом. — 2009. — № 1–4. — С. 36–43

Раскрыта сущность и определены факторы конкурентоспособности льнопродукции и их роль в формировании конкурентных преимуществ. Проанализировано мировое производство льноволокна и определено место Украины среди других стран мира, экономическую эффективность льнопродукции и ценовую конкурентоспособность льнотресты в Житомирской области. Определены мероприятия обеспечения конкурентоспособности льнопродукции.

Самойленко А. Г. Перспективы производства биоэтанола в Украине / А. Г. Самойленко // АгроИнКом. — 2009. — № 1–4. — С. 44–46

Доказано значение и проблемы развития производства биоэтанола в Украине на современном этапе. Проанализированы сырьевые ресурсы и методы производства восстанавливаемых видов энергии, соответствие законодательства и государственной поддержки этого направления экономической деятельности.

Костецкий Я. И. Экологические проблемы развития АПК Тернопольской области / Я. И. Костецкий // АгроИнКом. — 2009. — № 1–4. — С. 47–50

Исследовано уровень использования земельных ресурсов. Осуществлен анализ экологической

type of price policy of enterprises of food retail industry is offered. The types of price strategies are systematized. Investigational export of basic types of products by the enterprises of food retail industry.

Diesperov V. S. Intensity of production in south region of Ukraine / V. S. Diesperov // AgroInKom. — 2009. — № 1–4. — P. 28–32

The results of activity of agricultural enterprises are reflected depending on specialization, concentration and intensification of production, in ARE Crimea.

Boyko V. I. Reproducing of meat resources in the context of strategy of development of APK of Ukraine / V. I. Boyko // AgroInKom. — 2009. — № 1–4. — P. 32–36

Modern development of industry of stock-raising status is analysed on the whole on Ukraine in a dynamics and in the areas of Steppe and Poles'ya. Influence of state support and concentration of production on the indexes of efficiency is investigational.

Tkachuk V. I. Modern state and problems of forming of competitiveness of products of flax cultivation / V. I. Tkachuk, N. I. Kravchuk // AgroInKom. — 2009. — № 1–4. — P. 36–43

Essence and certainly factors of competitiveness of products of flax is exposed and their role is in forming of competitive edges. A world production is analysed flax fibre and certainly place of Ukraine among other countries of the world, economic efficiency of products of flax and price competitiveness of products of flax in to the Zhitomir area. Certainly measures of providing of competitiveness products of flax.

Samoylenko A. G. Prospects of production to the biotethanol in Ukraine / A. G. Samoylenko // AgroInKom. — 2009. — № 1–4. — P. 44–46

A value and problems of development of production of biotstandard is well-proven in Ukraine on modern stage. The sources of raw materials and methods of production are analysed refurbishable types of energy, accordance of legislation and state support this direction of economic activity.

Kosteckiy J. I. Ecological problems of development of Agropno-industrial complex the Ternopil'ska area / J. I. Kosteckiy // AgroInKom. — 2009. — № 1–4. — P. 47–50

Investigational level of the use of the landed resources. The analysis of ecological situation is carried

---

ситуации и установлены причины ее дестабилизации. Определены направления совершенствования действия экологического механизма природопользования.

Россоха В. В. Методология и ее роль в современных экономических исследованиях / В. В. Россоха // АгроИнКом. — 2009. — № 1–4. — С. 50–55

Установлены факторы развития современной методологии, усовершенствовано ее определение. Доказана трансформация методологии в методологическую деятельность с выработки знаний дескриптивного и нормативного типа. Определено место и структурные уровни методологии экономической науки в общей системе методологического знания.

Марченко В. Н. Потенциал синергизма слияния и поглощения предприятий / В. И. Марченко // АгроИнКом. — 2009. — № 1–4. — С. 55–59

На основе изучения возможных проявлений синергизма в процессе слияния и поглощения обнаружено, что общий потенциал синергизма формируется за счет внешних его источников: результатов консолидации и концентрации, имиджа и системы договорных отношений предприятия с заинтересованными лицами и внутренних: кадрового синергизма и синергизма управленческих решений.

out and reasons of its destabilization are set. Certainly directions of perfection of action of ecological mechanism of nature using.

Rossokha V. V. Methodology and its role is in modern economic researches / V. V. Rossokha // AgroInKom. — 2009. — № 1–4. — P. 50–55

The factors of development of modern methodology are set, its determination is improved. Transformation of methodology is well-proven in methodological activity from making knowledges of descriptive and normative type. Certainly place and structural levels methodologies of economic science are in the general system of methodological knowledge.

Marchenko V. M. Potential of sinergizm of mergers and acquisitions of enterprises / V. N. Marchenko // AgroInKom. — 2009. — № 1–4. — P. 55–59

On the basis of study of possible displays of sinergizm it is discovered in the process of confluence and absorption that general potential of sinergizm is formed due to his outsourcings: results of consolidation and concentration, image and system of contractual relations of enterprise with the interested persons and internal: skilled sinergizm and sinergizm of administrative decisions.

Шановні друзі!

Тепер журнал «АгроІнКом» можна читати на сайті

www.iae.kiev.ua

ДО ВІДОМА АВТОРІВ!

Журнал «АгроІнКом» публікує теоретико-методологічні, аналітичні, узагальнюючі, постановочні та рекомендаційно-методичні статті з актуальних питань аграрної економічної науки.

Подані статті мають містити такі необхідні елементи: висвітлення стану проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття; формулювання цілей публікації (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням одержаних наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших пошуків у даному напрямі.

Матеріали мають бути надруковані українською мовою з обов'язковим уживанням букви Гґ (наприклад, у слові «обґрунтовано, підґрунтя» і под.).

На першій сторінці слід указати індекс УДК (універсальної десятикової класифікації), супроводжувальний лист відповідної установи або закладу, внутрішню рецензію на статтю, ініціали та прізвища авторів, вчений ступінь, вчене звання, повну назву організації, назву статті.

Підписані автором статті (обсягом до 8 сторінок, а для молодих учених до 5-ти, включаючи таблиці, рисунки, бібліографію), слід подавати у 2-х примірниках разом з дискетою. Текстові файли – 14 кеглем з інтервалом 1,5–2 рядки у форматі редактора WORD-7, WRITE, графічні (зокрема діаграми і карти) – тільки чорно-білі, у форматі Excel, TIFF, CDR або PCX у супроводі текстового роздруку.

Таблиці мають бути складені наочно, а заголовки до них точно відповідати змісту граф.

Рисунки слід виконувати у 2-х примірниках на форматі, який забезпечує чітку передачу всіх деталей, у масштабі 1:1 або 2:1. На рисунках допускаються лише цифрові та буквені позначення, пояснювальний текст виноситься в підпис до рисунків. Фотографії подавати на білому глянцевому папері. Формули мають бути набраними у формульному редакторі Equation Math Type і з довжиною рядка, який не перевищує 82 мм.

Усі латинські назви, а також назви на іноземній мові повинні бути надруковані латинським шрифтом. Літери грецького алфавіту необхідно обводити червоним олівцем.

Бібліографію оформлювати відповідно до вимог ДСТУ в алфавітному порядку.

На окремій сторінці подаються відомості про автора: прізвище, повністю ім'я та по батькові автора (авторів), домашню та службову адреси з контактними телефонами, повну назву місця роботи, посаду, вчений ступінь.

Матеріали, що вже друкувалися або знаходяться в редакціях інших журналів, не надсилати.

Редакція залишає за собою право скорочувати і виправляти надіслані статті. Відхилені рукописи не повертаються.